

T.C
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAŞANAN İNSAN HAKLARI
İHLALLERİ VE FİİLİ DURUMUN ÇİN ANAYASASINA UYUMU
PROBLEMİ**

Yüksek Lisans Tezi

Burhaneddin TAŞ

Danışman

DOÇ. DR. TEKİN TUNCER

NEVŞEHİR

TEMMUZ 2021

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Burhaneddin TAŞ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Doğu Türkistan’da Yaşanan İnsan Hakları İhlalleri ve Fiili Durumun Çin Anayasasına Uyumu Problemi” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Burhaneddin TAŞ

Danışman

Doç. Dr. Tekin TUNCER

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. Kürşat KOÇAK

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Tekin TUNCER danışmanlığında Burhaneddin TAŞ tarafından hazırlanan “Doğu Türkistan’da Yaşanan İnsan Hakları İhlalleri ve Fiili Durumun Çin Anayasasına Uyumu Problemi” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

...../...../.....

JÜRİ İMZA

Danışman :

Üye :

Üye :

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun /..... / tarih vesayılı Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Hayatımın en önemli dönüm noktalarında desteğini ve yardımlarını her daim yanımda hissettiğim, yardımlarını tez çalışmamla sınırlı tutmayıp geleceğime ışık tutan ve yön gösteren kıymetli danışmanım Doç. Dr. Tekin TUNCER'e;

Yüksek Lisans eğitimim sürecinde bana desteklerini esirgemeyen kıymetli meslektaşım Mahmut ŞALGAM'a ve sevgili öğrencim Başak AKGÜN'e;

Lisans Eğitimimi tamamladığım Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin değerli hocalarıma;

Tüm eğitim hayatım boyunca desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli aileme ve özellikle sevgili oğlum Osman Batur TAŞ'a sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Burhaneddin TAŞ

**DOĞU TÜRKİSTAN’DA YAŞANAN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE
FİİLİ DURUMUN ÇİN ANAYASASINA UYUMU PROBLEMİ**

Burhaneddin TAŞ

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Temmuz 2021**

Doç. Dr. Tekin TUNCER

ÖZET

Bu tezde, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak tanımlanan Doğu Türkistan’da, Çin tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerini ve bu ihlallere karşı Çin Anayasasının ne gibi tedbirler aldığı incelenerek, bölgede yaşanan çelişki durumu açıklanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, “azınlık” kavramı, uluslararası sözleşmeler bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti’nin durumu ve ülkede yaşayan azınlık milletlerin tanımlanması ve azınlıkların fiili durumu incelenerek açıklanmıştır.

Tezimizin ikinci bölümünde, “insan hakları” kavramı; uluslararası sözleşmeler, hukuki metinler ve Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası ışığında incelenmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular ışığında, Doğu Türkistan’da yaşanan hak ihlalleri yine uluslararası sözleşmeler ve Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası uyarınca değerlendirildi ve gerekli örneklendirmeler yapılmaya gayret edildi. Bu bağlamda “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Birleşmiş Milletler Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” baz alınarak yaşanan hak ihlalleri kategorilere ayrıldı ve detaylı olarak izah edildi.

Netice itibariyle; Çin Halk Cumhuriyeti’nin Doğu Türkistan’da ne sebeple insan hakları ihlaline varacak uygulamalarda bulunduğu açıklandı. Sorunun ortadan kaldırılabilmesi için gerekli önlemlerin neler olabileceği ifade edilmeye gayret edildi.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Çin, Azınlık, İnsan Hakları, Anayasa, Birleşmiş Milletler.

**HUMAN RIGHTS VIOLATIONS IN EAST TURKESTAN AND THE
PROBLEM OF THE CONFIRMITY OF THE ACTUAL SITUATION WITH
THE CHINESE CONSTITUTION**

Burhaneddin TAŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

History Department, Master's, July 2021

Associate Professor Tekin TUNCER

ABSTRACT

In his master's study titled "Human Rights Violations in East Turkestan and the Problem of the Confirmity of the Actual Situation with the Chinese Constitution", the human rights violations committed by China in East Turkestan, which is defined as the Xinjiang Uyghur Autonomous Region by the People's Republic of China, and what the Chinese Constitution does against these violations. It has been tried to explain the situation of contradiction in the region by examining the measures taken like this.

In the first chapter, the concept of "minority" is explained by examining the situation of the People's Republic of China in the context of international conventions, the definition of minority nations living in the country and the actual situation of minorities.

In the second part of our thesis, the concept of "human rights"; examined in the light of international conventions, legal texts and the Constitution of the People's Republic of China. In the light of the findings obtained as a result of the researches, the rights violations in East Turkestan were evaluated in accordance with international conventions and the Constitution of the People's Republic of China, and necessary examples were tried to be made. In this context, violations of rights were categorized and explained in detail based on the "United Nations Universal Declaration of Human Rights, the United Nations International Covenant on Political and Civil Rights and the United Nations International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights".

As for the conclusion part of our study; It has been explained why the People's Republic of China in East Turkestan carries out practices that will result in human rights violations. The thesis was concluded by stating what measures could be taken to eliminate the problem.

Keywords: East Turkestan, China, Minority, Human Rights, Constitution, United Nations.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDE AZINLIKLARIN DURUMU

1.1. Azınlıkların Durumu ve Çin	6
1.2. Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri Bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti	11
1.3. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Azınlık Milliyet Tanımı ve Azınlık Milliyetler ..	11
1.4. Azınlıkların Durumu	17

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAŞANAN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ

2.1. İnsan Hakları	20
2.1.1. Siyasi ve Medeni Haklar	24
2.1.1.1. Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı (Self-Determinasyon).....	34

2.1.1.2. Kişi Özgürlüğüne ve Güvenliğine Dayanan Haklar.....	36
2.1.1.3. Mahremiyet Hakkı	54
2.1.1.4. Din ve Vicdan Özgürlüğü Hakkı	57
2.1.1.5. İfade Özgürlüğü Hakkı.....	65
2.1.1.5.1. Dernek Kurma Hakkı	67
2.1.1.5.2. Gösteri ve Toplanma Hakkı	68
2.1.1.5.3. Basın-Yayın Hakkı.....	70
2.1.1.6. Siyasi Haklar	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLAR

3.1. Sosyal Güvenlik Hakkı	77
3.2. Çalışma Hakkı.....	79
3.3. Kültürel Haklar.....	83
3.3.1. Ana Dil Kullanım Hakkı	85
3.4. Eğitim Hakkı	88
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA	98
EKLER.....	108
ÖZGEÇMİŞ	

GİRİŞ

Çin Halk Cumhuriyeti dünyada en fazla etnik azınlık nüfusa sahip olan ülke olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda halkının %91'i Han etnik kökenine sahip olan ülkede, azınlıklar toplam nüfusun %9'una yani 114 milyonu aşkın bir nüfusa sahiptir. Doğu Türkistan ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin en geniş coğrafyaya ve en kalabalık nüfusa sahip beş özerk bölgesinden biridir. Coğrafi konumu ve sosyo-kültürel yapısı dolayısıyla da bölge önemli bir stratejik konuma sahiptir. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Pakistan, Hindistan, Keşmir, Tibet, Moğolistan Doğu Türkistan'ın sınır komşularıdır. Doğu Türkistan, tarih boyunca gerek İpek Yolu üzerindeki konumu gerek verimli toprakları gerekse de Rusya ve Çin arasındaki tampon bölge olma dolayısıyla her zaman önemli bir konuma sahip olmuştur.

Coğrafi konumu itibarıyla, kuzey yarım kürenin 34-40'inci enlemleriyle 74-95'inci paralelleri arasında yer alan Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.824.418 km²'dir. Bölge, Altay, Tarbagatay, Kumul, Turfan, Aksu, Hoten ve Çöğçek olmak üzere 8 vilayetten oluşur. Altay Dağları, Karakurum Çölü, Altın Dağı ve Pamir Dağları Doğu Türkistan'ın doğal sınırlarını oluşturmaktadır. Doğu-Batı yönünde uzanan Tanrı Dağları, Doğu Türkistan'ı Cungarya ve Tarım Havzası olarak iki kısma ayırmaktadır. Doğu Türkistan, sayısı 300'ü aşkın nehir ve 100'ü aşkın göle ev sahipliği yapar.

Yeraltı kaynakları bakımından son derece zengin olan bölgede yaklaşık olarak 118 çeşit maden çıkartılmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'ne ait maden ocaklarının yaklaşık %85'i bu bölgede yer almakla beraber, maden ocağı sayısı 5.000'in üzerindedir. 8 milyar tonluk petrol rezervi ve zengin doğalgaz kaynaklarının yanı sıra Çin'in kömür rezervlerinin %50'si Doğu Türkistan'dan çıkartılmaktadır. Altın, uranyum ve wolfram gibi önemli yeraltı zenginlikleri Doğu Türkistan'a büyük bir ekonomik değer katmaktadır.

Bütün bu zenginliklerden ve konumdan dolayı Doğu Türkistan, XVII. yüzyıldan itibaren Çin işgalinin zaman zaman kesintiye uğrayarak, özellikle 1949 yılından itibaren de aralıksız devam ettiği ve Türk tarihinin en dramatik dönemlerinden birine sahne olmaktadır. Özellikle komünist yönetim işgalinden sonra Doğu Türkistan'da asimilasyon politikası uygulanarak, Uygur Türklerine karşı bir kimliksizleştirme operasyonu yapılmaktadır. XXI. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Türkistan'da ortaya çıkan her türlü toplumsal hareket ve yönetime karşı gerçekleştirilen eleştiriler

“terör faaliyeti” olarak nitelendirilmiştir. Bölgede yaşayan Uygur Türklerine karşı birçok insan hakları ihlalleri tüm dünya kamuoyunun gözleri önünde alenen gerçekleştirilmektedir. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde özellikle uluslararası hukuk çerçevesinde insan hakları ve bilhassa azınlık hakları büyük önem kazanmıştır. Bu çerçevede sömürülen halkların bağımsızlığı ve öz kaynaklarını kendilerinin kullanması fikri giderek önem kazanmaktadır.

Bu sebepten modern dünyanın hukuk literatüründe önemli bir yere sahip olan azınlık hakları ve insan haklarının uluslararası hukuk metinlerine yansması ve Doğu Türkistan’da yaşanan insan hakları ihlalleri ve bu ihlallerin Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası bağlamında incelenmesi tezimizin ana konusunu teşkil etmektedir. Nitekim bölgede yaşanan hak ihlalleri, uluslararası bazı kurum ve kuruluşların raporlarında yer alarak dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler üyesi ve Uluslararası birçok anlaşmaya taraf devlet olması bakımından Çin Halk Cumhuriyeti’nin anayasal düzlemde hak ihlallerine dair yaklaşımından hareketle, yaşanan ihlallerin hukuksuzluğunu ispat etmeye gayret gösterdik.

Tezimizin birinci bölümünde Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki azınlık kavramı, azınlıkların durumu, tanımlanması ve uluslararası insan hakları bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti’nin taraf olduğu sözleşmeleri açıklamaya çalıştık. Bunu yaparken azınlık kavramının hukuki karşılığı, uluslararası sözleşmelerdeki yeri ve önemi için çeşitli hukuk metinlerinden ve uluslararası sözleşmelerden yararlandık. Çin Halk Cumhuriyeti’nde yaşayan etnik azınlık unsurların kimler olduğunu ve nüfus oranlarını tablo şeklinde açıklamaya çalıştık.

İkinci ve üçüncü bölümdeyse insan hakları konusu ele alınarak Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Uluslararası Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi baz alınarak dünya kamuoyunun genel kabulüne sunulan temel hak ve özgürlükler başlıklar halinde incelenerek, Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasında ne şekilde yer aldığına değinildi. İlgili anayasa maddeleri, ilgili hak ve özgürlüklerle beraber zikredilerek, Çin yönetiminin bu uluslararası ve anayasal hakları ne şekilde ihlal ettiğine dair örnekler verildi; Çin’in Müslüman Uygur Türklerine uyguladığı soykırım politikası açıkça gösterilmeye çalışıldı. Bu bağlamda uluslararası birçok kurum ve kuruluşu dair raporlardan yararlanıldı.

Sonuç bölümünde, Doğu Türkistan’da yaşanan insan hakları ihlallerinin ne zaman başladığı ve bize göre hangi sebepten kaynaklandığı ifade edilmeye çalışılarak gerekçeleri sunuldu. Bu anlamda Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasının azınlık milliyetlere tanıdığı haklar uyarınca çözüm önerileri sunulularak teze son verildi.

Çalışmamızda kullandığımız ana kaynaklar ve araştırma çalışmalarından bazıları şunlardır:

Ana Kaynaklar

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde Paris’te yapılan 183. oturumunda 30 madde olarak kabul edilmiştir. Oylamaya katılan 56 Birleşmiş Milletler üyesi ülkeden 48 ülke “olumlu” oy verirken 8 ülke “çekimser” oy kullanmıştır. Bu bildiri Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca oylama sonucu kabul edildiğinden dolayı hukuki anlamda “tavsiye” niteliği taşımakta ve “bağlayıcı” bir etkiye sahip değildir. Bildiri, her ne kadar “bağlayıcı” bir yapıya sahip olmasa da dünya genelinde 360 farklı dile çevrilmiş olması bakımından da büyük bir ilgi uyandırdığı aşıkardır. Bildirinin hukuki niteliği her ne olursa olsun, temel insan haklarının tanınması ve korunması açısından büyük bir önem ifade ettiğini söyleyebiliriz. Birçok uluslararası sözleşme ve hukuk metninde bildiriye atıflar yapılması, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin uluslararası düzeyde küçümsenmeyecek bir manevi etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu anlamda Doğu Türkistan’da Çin Hükümetinin Müslüman Uygur Türklerine yönelik uygulamalarının tanımlanması ve vicdani olarak açıklanması bakımından önemli bir kaynak değeri taşımaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti’nin de bu bildiriye taraf devletlerden biri olması yaşanan hak ihlallerini ifade etmek açısından kolaylık sağlamıştır.

Birleşmiş Milletler Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi: Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilmiştir. Sözleşme 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye taraf olan devletler; bireylerin yaşama hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, mahremiyet hakkı dahil, sivil ve siyasi hak ve özgürlüklerine saygı göstereceklerini taahhüt eder. 2021 yılı itibariyle Birleşmiş Milletler üyesi 173 ülke sözleşmeyi imzalayarak “taraf ülke” pozisyonu almıştır. Çin Halk Cumhuriyeti bu sözleşmeyi 5 Ekim 1998 tarihinde imzalayarak

bireylerin haklarına saygı duyacağını taahhüt etmiştir. Bu anlamda Doğu Türkistan’da Müslüman Uygur Türklerinin maruz kaldığı uygulamaları medeni ve siyasi hak ve özgürlükler bağlamında incelemek için kıymetli bir kaynak niteliğinde olduğundan araştırmamızda çokça başvurulmuş ve atıflar yapılmıştır.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilmiş ve katılım için onaya sunularak 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye taraf olan devletler, tüm insanların doğuştan sahip oldukları eşit ve devredilmez hakların tanınmasını, özgürlük, adalet ve barışın temel değerler olduğunu kabul ederler. Sözleşme, İnsan Hakları Evrensel Bildirisine uygun olarak, bireylerin sosyal güvenlik, çalışma, kültürel ve eğitim hakkına saygı duyulması ve bu hususta çaba gösterilmesini teşvik ve taahhüt ederek 31 madde olarak kabul edilmiştir. 2021 yılı itibariyle Birleşmiş Milletler üyesi 171 ülke tarafından imzalanmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti 27 Mart 2001 tarihinde sözleşmeyi imzalayarak taraf devlet olmuştur. Bu bağlamda Doğu Türkistan’da Çin Hükümeti tarafından uygulanan politikaların ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan değerlendirilmesi açısından çalışmamızın temel kaynaklarından birisi olmuştur.

Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası: Anayasa 5. Ulusal Halk Kongresi’nin 5. Oturumunda kabul edilerek 4 Aralık 1982 tarihli Ulusal Halk Kongresi Bildiri ile resmi olarak ilan edilmiştir. 12 Nisan 1988, 29 Mart 1993, 15 Mart 1999, 14 Mart 2004, 11 Mart 2018 tarihlerinde de birtakım değişiklik ve tadilatlarla uğrayarak son şeklini almıştır. Anayasanın 2. Bölümü “Vatandaşların Temel Hak ve Ödevleri” başlığını taşımaktadır. Çalışmamızın konusu itibariyle gerek uluslararası sözleşmeler gerekse de hukuki metinlerle ifade edilmiş olan temel hak ve özgürlüklerin Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası’nda karşılığının ne olduğunu görmek, Doğu Türkistan’da Müslüman Uygur Türklerine karşı uygulanan hükümet politikalarının hukuki değerlendirilmesinin yapılabilmesi açısından önemli bir kaynak olarak çokça istifade edilmiştir. Çalışmamızın başlığında da belirtildiği üzere “Doğu Türkistan’da Yaşanan İnsan Hakları İhlallerinin Çin Anayasasına Uyumu Problemi” noktasında da başvurulması gereken en temel kaynak olarak öne çıkmaktadır.

Araştırma Eserleri

Doğu Türkistan’da yaşanan insan hakları ihlallerini başlıca bir konu olarak ele alıp değerlendirmesi bakımından Ahmet Türköz’ün *Doğu Türkistan’da İnsan Hakları* adlı eserinden yararlanılmıştır.

İnsan hakları ihlallerinin günlük hayattaki karşılığını inceleyen Ataullah Şahyar tarafından kaleme alınan *Gündelik Yaşamda Karşılaşılan İhlaller*, Doğu Türkistan’da yaşanan hak ihlallerinin ekonomik boyutunu inceleyen Abdulselam Albulgani Alim’in *Doğu Türkistan - Ekonomik Yaşamdaki Kısıtlamalar- Yoksulluk ve Yoksulluğun Sosyal Etkileri* adlı makalesi, Doğu Türkistan söz konusu olduğunda her yönüyle aydınlatıcı bir çalışma olan Ömer Kul’un *100 Soruda Doğu Türkistan* adlı kitabı; Doğu Türkistan’da yaşanan hak ihlallerinin somut olarak ortaya konulabilmesi için yararlandığımız önemli araştırmalardan bazılarıdır.

Uygur Hareketi tarafından hazırlanan *Doğu Türkistan’da Çin Soykırımı BM Soykırım Suçları Perspektifinden Doğu Türkistan’ın İncelenmesi* adlı rapor, Uluslararası Af Örgütü Tarafından hazırlanan *China: No One Is Safe: Amnesty International Briefing* ile *Uluslararası Af Örgütü 2020/21 Raporu "Dünyada İnsan Haklarının Durumu, İnsan Hakları İzleme Örgütü Güney Asya Pasifik Direktörü Brad Adams’a ait olan Letter to Secretary Clinton on Cambodia’s Deportation of Uighur Asylum Seekers to China* ve Deniz Gürel Çakıroğlu’na ait *Çin Ülke Raporu* adlı raporlar, Doğu Türkistan’daki hak ihlallerinin uluslararası çerçevede ne şekilde yankı uyandırdığını izlememiz açısından çalışmamız için oldukça faydalı olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDE AZINLIKLARIN DURUMU

Çağımızda, hemen her devletin hukuki sınırları dâhilinde azınlık grupları mevcuttur. İnsan hakları kavramının uluslararası bir tanım olarak kullanılmaya başlandığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında azınlıkların hakları koruma sistemleri içinde düşünülmemiş, 1960'lı yıllardan başlayarak bilhassa 1990'lı yıllardan itibaren “azınlık hakları” tartışılmaya başlanmıştır¹.

1.1. Azınlıkların Durumu ve Çin

Çin, kuzeyde Moğolistan, kuzeydoğuda Rusya ve Kore, kuzeybatıda Tacikistan ve Kırgızistan, güneyde Vietnam, Myanmar ve Laos, güneybatıda Hindistan, Butan Krallığı ve Nepal, batıda Pakistan ve Afganistan ile sınır komşusudur. Doğusunda Sarıdeniz, Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi vardır. 9.571.300 km² yüzölçümüne sahip olan Çin, yüzölçümü itibarıyla dünyanın üçüncü en büyük ülkesidir².

Çin kültürünün milattan 2000 yıl önce başladığı düşünülmektedir. Çin tarihiyle ilgili ilk yazılı belgeler milattan önce 1500 yılı dolaylarına rastladığından, yazılı Çin tarihi bu dönemlerden itibaren başlamaktadır. Tarihi hanedan hakimiyetleriyle geçen Çin'de sırasıyla; Hsia hanedanlığı, Shang hanedanlığı, Chou hanedanlığı, Ch'in hanedanlığı, Han hanedanlığı, Hsin hanedanlığı, Sui hanedanlığı, T'ang hanedanlığı, Sung hanedanlığı, Ming hanedanlığı ülke yönetimine katılan hanedanlıklardan bazılarıdır. 1644 yılında ülke yönetimine geçen Mançular 1912 yılına kadar iktidarlığını devam

¹ Dilan Mızrak, Azınlık Hakları ile Yerli Halkların Haklarının Kolektif Hak Kullanımı Çerçevesinde Karşılaştırılması, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, 2018, 632.

² Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Çin-Fiziki ve Beşerî Coğrafya, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 318.

ettirmiş ve 1912 yılından itibaren cumhuriyet rejimini ilan ederek Çin’de yeni bir dönem başlatmışlardır³.

Çin’de hanedanlıklara son vermek amacıyla Dr. Sun Yat-sen’in 1894 yılında kurduğu Kuomintang Partisi 1912 yılında iktidara geldi. Mançu hükümetinin devrilmesinde önemli bir rol oynayan Dr. Sun Yat-sen 1925 yılında ölünceye kadar hükümeti idare etmeye devam etti⁴.

Dr. Sun Yat-sen’in ölümünden sonra askeri akademi başkanı Çan Kay Şek, kontrolü ele alarak ülke idaresine geçerken aynı yıl Mao Zedung, Kuomintang propaganda başkanlığına atandı. Milliyetçi lider Çan Kay-Şek’in komünistleri sınır dışı etmesi ve Rus elçiliklerini kapatması Çin komünistlerini zor duruma düşürdüyse de Mao Zedung’un yardımı komünistlerin toparlanmasına kolaylık sağladı. Bir gurup adamla birlikte Çin’in dağlık bölgelerine çekilen Mao, Japon istilası ve İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı karışıklıktan istifade ederek kendi etrafında topladığı Çin Komünist Partisi taraftarlarıyla birlikte milliyetçi Çin hükümetine galip gelerek 1 Ekim 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti’ni ilan etti⁵.

Çin, Doğu Türkistan’ı ilk defa 1757 yılında işgal etmiştir. Bu ilk işgalin ardından zaman zaman bağımsızlığını kazanan Doğu Türkistan tekraren Çin işgaline uğramış ve bu işgal günümüzde de halen devam etmektedir⁶.

Doğu Türkistan’da ikinci Çin istilası 1876 yılında başlamış ve 1878 yılına gelindiğinde Doğu Türkistan’ın tamamı işgal edilmek suretiyle Mançu İmparatorluğunun 19. eyaleti olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde Doğu Türkistan’da sık sık baş gösteren isyanlara mâni olmak isteyen Mançular bölgeyi müstemleke statüsünden çıkararak, Mançu İmparatorluğu’nun 19. eyaleti olarak tanıdılar ve bölgeye “Sinkiang” yani “yeni fethedilmiş toprak” adını verdiler⁷.

1912 Mançu İmparatorluğu’nun yıkılıp yerine güneyde milliyetçi Çin Cumhuriyeti ve kuzeyde komünistler etkili olmaya başlayınca Çin ülkesi yaklaşık 10 feodal birime

³ Gülçin Çandarlıoğlu, Çin-Tarih, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 321-322.

⁴ Hasan Bilgin, **Stratejik Açılan Çin**, 1. Baskı, Ankara; USAK Yayınları, 2010, 51.

⁵ Bilgin, 61.

⁶ Mehmet Saray, **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, Ömer Kul (edit.), 1. Baskı, İstanbul: Aygan Yayıncılık, 2015, 112.

⁷ Amine Tuna, **Doğu Türkistan’da Asimilasyon ve Ayrımcılık**, 1. Baskı, İstanbul: İHH Araştırma ve Yayınlar Birimi, 2012, 56.

bölünmüştür. 1949 yılına kadar devam eden bu süreçte Doğu Türkistan, genel valiler tarafından bağımsız bir toprak parçası gibi yönetilerek Müslüman Türkler saf dışı bırakılmıştır⁸. Doğu Türkistan'da yönetimi ele alan genel valiler Sovyetlerle olan ticareti geliştirmek ve Sovyetlerle karşılıklı konsolosluklar açmak gibi girişimlerde bulununca bölge de Sovyet nüfuzu giderek artmıştır⁹. Cumhuriyet rejimi her ne kadar azınlıkların kendi kimliklerini korumalarına izin veriyor olsa da Doğu Türkistan'ın Çinlileştirilmesine mâni olamamış hatta Han Çinlilerin bölgeye yerleştirilmesi ve bölgenin Han Çinliler tarafından idare edilmeye başlanması da yine bu döneme isabet etmektedir. Bu sebepten Doğu Türkistan'ın bağımsızlık hareketleri de bu dönemde belirginleşmeye başlamıştır. Bilhassa 1931'de Kumul'da Çinli bir memurun Müslüman bir kızla evlenmek istemesi üzerine başlayan ayaklanmalar kısa zamanda tüm Doğu Türkistan'a yayılmıştır. Turfan'da Mahmut Muhiti, Hoten'de Mehmet Emin Buğra ve Sabit Damolla, Altay'da Osman Batur ve Tarbağatay'da Hui Ma Hi-Ying bu ayaklanmalara önderlik etmişlerdir¹⁰.

Doğu Türkistan, 1933-1944 yılları arasında fiilen Rus etki alanına girmiştir. Rusya diplomatları ve askeri kadroları aracılığıyla bölgenin askeri ve sivil tüm faaliyetlerine hâkim olmuştur¹¹. Medreseler, camiler ve mescitler; kışla, ambar ve cezaevlerine dönüştürülmüş, tarihi yapılar tahrip edilmiş, Türkçe ve Türk Kültürü'ne ait dersler müfredattan çıkarılarak eğitim programları komünist ideolojinin propaganda programlarına dönüştürülmüştür. İslam bilginleri, alim, tüccar ve fikir adamları ajan olmakla suçlanarak ya cezaevlerine atılmış ya da katledilmişlerdir¹².

1949 yılında milliyetçi Çin Cumhuriyeti'ne karşı galip gelmeyi başaran Mao, Çin'in batı bölgelerini kontrol altına aldıktan sonra Halk Kurtuluş Ordusu birliklerinin bir kısmını Doğu Türkistan üzerine göndermiştir. Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti Başkanlığına getirilen Burhan Şehidi, Çin Komünist Partisine teslimiyetini ve bağlılığını ilan etmesiyle askeri bir müdahale veya direniş olmaksızın Doğu Türkistan Çin Komünist Partisine teslim olarak tekraren ve son kez Çin boyunduruğu altına girmiştir¹³.

⁸ Tuna, 57.

⁹ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, 1. Baskı, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2010, 5.

¹⁰ İsa Yusuf Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981, 154.

¹¹ Tuna, 63.

¹² Tuna, 64.

¹³ Tuna, 71.

İlk Çin işgalinden başlayarak günümüze kadar geçen süre zarfında gerek Çin gerekse de Rusya Doğu Türkistan'da işgalci ülke olarak bulunmuştur. Özellikle Çin işgal dönemlerinde bölgenin etnik yapısının değiştirilmesi için Han Çinlilerin Doğu Türkistan'a zorunlu göç ettirilmesi uygulaması, burada yaşayan Müslüman Türklerin sayısal anlamda az olmalarını sağlayarak bölgenin kontrolünün kolay sağlanmasına yönelik olduğu savunulabilir. Bu anlamda Doğu Türkistanlı Müslüman Türkler kendi öz yurtlarında azınlık statüsünde kabul edilmektedirler.

Azınlık kavramı üzerinde çeşitli tanımlamalar yapılmakla beraber sosyolojik olarak; bir topluluğun çoğunluğunu oluşturan gruptan farklı niteliklere sahip ve sayısal anlamda başat olmayan gruba azınlık denilmektedir¹⁴. Bununla beraber, sayısal çoğunluğu sağlamış olmasına karşın azınlık durumunda olan gruplara rastlanabilse de konumuzla ilişkisi olmadığı için bu tür siyasi tanımlamalara girmeyeceğiz.

Azınlık kavramı, hukuki bir sahaya dâhil olmasına karşın uluslararası hukuk metinlerinde konuya dair herhangi bir tanımlama yapılmamıştır. İlk olarak, Arnavutluk'taki azınlık okullarına dair, Uluslararası Daimî Adalet Divanı tarafından azınlık; dil, din ve ırk bağlamında çoğunluktan ayrılan, sayısal olarak az olan nüfus olarak yorumlanmıştır¹⁵. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Raportörü Francesco Capotorti, 1978 yılında azınlık kavramının tanımlanması yönünde yaptığı öneriyle azınlık kavramının genel çerçevesi çizmiştir. Capotorti'nin yaptığı azınlık tanımlaması şu şekildedir: *“Bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak daha az olan, baskın durumda olmayan, üyeleri devlet egemenliğindeki etnik, dini veya dilsel özellikleri dolayısıyla kalan nüfustan farklı özelliklere sahip olan ve açık olarak kendi kültürlerine, geleneklerine, dinlerine veya dillerine yönelik bir birliktelik gösteren bir gruptur.”*¹⁶ Capotorti'nin genel çerçevesini çizdiği azınlık kavramı üzerine birçok tanımlama çalışması yapılmış ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 18 Aralık 1992 yılına ait 47/135 sayılı “Birleşmiş Milletler Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve

¹⁴ Baskın Oran, **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, 18.

¹⁵ Mızrak, 633.

¹⁶ Nav Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, 2. Baskı, İstanbul: Su Yayınları, 2001, 33.

Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi” de ulusal azınlıkları zikretmek dışında açıklayıcı bir kurala yer vermemiştir¹⁷.

Azınlık hakları hususunda uluslararası hukuk noktasında önemli kabul edilen bazı belgeler şunlardır: 26 Haziran 1990 tarihli Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Kopenhag Belgesi, 18 Aralık 1992 tarihli Birleşmiş Milletler Ulusal ya da Etnik Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi, 10 Kasım 1994 tarihli Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Haklarının Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmedir. Bu bağlamda 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi azınlık haklarının korunması noktasında en önemli sözleşme olarak ön plana çıkmaktadır. İlgili sözleşmenin 27. maddesi şu şekildedir: *Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir Devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişiler grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez*¹⁸.

Bir grubun hukuki olarak azınlık statüsünde sayılabilmesi için devletlerin bu meseleyi bir uluslararası belge veya kendi yasalarına uygun olarak bir hukuki düzenlemeyle kabul etmesi gerekmektedir. Uhdesinde birden fazla azınlık unsuru barındıran Çin Halk Cumhuriyeti, 1982 Anayasasının 4. maddesinin 1. paragrafıyla (*Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki tüm etnik gruplar eşittir. Devlet tüm etnik azınlıkların yasal hak ve menfaatlerini korur ve tüm etnik gruplar arasında eşitlik, birlik, karşılıklı yardımlaşma ve uyum ilişkilerini destekler ve teşvik eder. Herhangi bir etnik gruba karşı ayrımcılık ve baskı yasaktır, etnik grupların birliğini zayıflatan ve etnik gruplar arasında ayrım yaratan tüm faaliyetler yasaktır.*) azınlıkların haklarını açıklayıp anayasal düzlemde garanti altına alırken, azınlık kavramını da “etnik ve sayısal olarak başat olmayan” grubu ifade edecek şekilde ele almıştır¹⁹. Bunun dışında anayasanın

¹⁷ Çavuşoğlu, 38.

¹⁸ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/cescr.pdf>, (Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March 1976, in accordance with Article 49), Part III, Article 27, 14. (Birleşmiş Milletler, **Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi**, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe giren 16 Aralık 1966 tarih ve 2200A (XXI) sayılı Genel Kurul kararı ile 49. madde uyarınca kabul edilerek imzaya, onaya ve katılmaya açılmıştır)

¹⁹ **Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası**, Halil Çeçen (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2020, 9.

çeşitli maddelerinde yer alan azınlık ve insan haklarıyla ilgili diğer maddeler ilerleyen bölümlerde verilecektir.

1.2. Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri Bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 10 Aralık 1948 yılında kabul edildiğinde Çin Halk Cumhuriyeti henüz kurulmamıştır. Bu bakımdan bildirinin hazırlanması ve yayınlanmasında Çin'in herhangi bir rolü olmamıştır. 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra bildiriyle ilgili herhangi bir tepki ortaya koymaksızın ülke anayasasının içeriği itibariyle bildiriye uygunluk sağlamıştır. Bununla beraber Çin Halk Cumhuriyeti kuruluşundan günümüze kadar insan hakları bağlamında 20 uluslararası sözleşmeye katılarak taraf devlet olmuştur. Birleşmiş Milletler belgeleri içinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin taraf olduğu sözleşmeler; Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Ekonomik ve Sosyal Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Irkçılığa Dayalı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesidir.

1.3. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Azınlık Milliyet Tanımı ve Azınlık Milliyetler

Çin Halk Cumhuriyeti, Çin Komünist Partisi döneminden itibaren ilk defa çok milliyetli ve çok kültürlü bir yapıya sahip olduğunu kabul ederek, ülkedeki diğer etnik gruplara milliyet statüsü tanımıştır. Bu tarihten itibaren Han Çinlilerle azınlık milliyetler eşit kabul edilip devlet tarafından ilan edilmiştir²⁰.

Azınlıklar Çince "minzu" kavramı ile tanımlanarak devlet tarafından özerklik verilmiştir. Ancak bu özerklik Sovyet Rusya örneğinde olduğu gibi cumhuriyet statüsünde olmayıp, kendine bağlı özerk yönetimler olarak sistemleştirmiştir. Ayrıca bir grubun özerklik statüsü kazanabilmesi için de ortak dil, coğrafya, kültür ve iktisadi yaşama sahip olma niteliklerini karşılıyor olması gerektiği anlayışı hâkim olmuştur²¹. Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı 1953 yılında yapılmış ve bu dönemde kendisini farklı etnik unsur olarak tanımlayan 400'ün üzerinde müracaatla karşılaşan Çin Yönetimi, bu tarihte 41 etnik unsuru minzu olarak tanımlamıştır. Bundan sonra 2000 yılına kadar yapılan nüfus sayımlarıyla beraber minzuların sayısı peyderpey

²⁰ Abdürreşit Celil Karluk, **Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Milliyetlerin Etnik Dağılımı ve Etno-Demografik Özellikleri**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Sayı 11, 2009, 63.

²¹ Karluk, 65.

artmış en son Han Çinliler de dahil olmak üzere 56 etnik unsurun milliyet statüsünde olduğu resmi olarak kabul edilmiştir. 350'den fazla etnik grup ise milliyet statüsü taşıyan unsurların uzantısı olduğu gerekçesiyle minzu olarak kabul edilmemiştir²².

Çin Halk Cumhuriyeti'nde milliyet statüsü kazanmış azınlık unsurlar, azınlık hakları gereğince özerk yönetimlere sahip olabilmektedir. Bu husus anayasanın 4. maddesinin 3. paragrafıyla şu şekilde ilan edilmiştir: *Etnik azınlıklar tarafından yerleşilen idari birimlerde bölgesel özerklik uygulanır, özerk organlar kurulur ve öz yönetim yetkisi kullanılır. Tüm etnik özerk idari birimleri, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölünmez parçasıdır*²³. Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nde 5 özerk bölge, 30 özerk eyalet, 124 özerk vilayet ve 1.200 özerk nahiye bulunmaktadır. Bu özerk bölgeler şunlardır: Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi, Xizang Tibet Özerk Bölgesi, Guangxi Zhuang Özerk Bölgesi, Ningxia Hui Özerk Bölgesi ve İç Moğolistan Moğol Özerk Bölgesi'dir²⁴.

Devletin azınlık işlerinden sorumlu en yüksek organı 1949 yılında kurulan, Çin Halk Cumhuriyeti Azınlık İşleri Komitesidir. Bu kurumun başlıca programı, azınlık meselesiyle ilgili yasal faaliyetleri sürdürme, azınlık eğitim programları ve azınlıkların ekonomik ve sosyolojik gelişmelerini takip etmek olarak belirlenmiştir.

Çin toprakları tarih boyunca, hükümdarları tek bir etnik gruba ait olmaksızın çeşitli hanedanlıkların kurulduğunu 5.000 seneye varan uzun bir geçmişe sahiptir. Tarihin hemen her döneminde birleşme, bölünme ve hanedan mücadelelerinin sahnesi olan Çin imparatorluk sistemi 1912 yılında Mançu imparatorluğunun yıkılmasıyla son bulmuştur²⁵. Dünyanın emperyalizm, kapitalizm, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleri arasında bölündüğü XX. yüzyılın ikinci yarısında, Sovyetler Birliğinin açtığı yoldan yürüyen milli kurtuluş hareketlerinin liderleri iktidarları ele geçirdikten sonra kendilerini diktatör bürokrat bir sınıfa mensup saymaya başlamışlardır. Çin bunun en bilinen örneklerinin başında gelir²⁶.

Çin Halk Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren azınlıklar sorununu çözmek için Sovyetler Birliğinin "milliyetler politikasını" aynen kopya etmiştir. Bu politika, aynı

²² Karluk, 67.

²³ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 9.

²⁴ Karluk, 82.

²⁵ İbrahim Özmen, Abdulkadir Buluş, **Başlangıçtan Devrime Çin'i Anlamak (Mı)?**, Medeniyet ve Toplum Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2017, 27.

²⁶ Serhat Koldaş, **Çin Mucizesi**, Marksist Tutum Dergisi, <https://marksist.net/serhat-koldas/cin-mucizesi>, 15 Ekim 2005.

etnik kökenden gelip farklı boy adlarıyla adlandırılan grupları, boy adları doğrultusunda ayrı bir milliyet olarak tanımlayarak, küçük etnik unsurları rahatça kontrol edebilme siyasetine dayanmaktadır²⁷. Böylece daha önce de belirttiğimiz ve Çin tarafından “minzu” olarak tanımlanan 56 milliyet Çin Milletini oluşturmuştur. Bununla beraber Çin Halk Cumhuriyeti bu azınlık milliyetlere, yeni sisteme uyum sağlamaları adına belli avantajlar ve özgürlükler tanıyarak bu haklarını anayasal düzlemde garanti altına almıştır. Anayasanın 4. maddesinin son paragrafı buna örnektir: *Tüm etnik gruplar, kendi sözlü ve yazılı dillerini kullanma ve geliştirme ve kendi örf ve adetlerini muhafaza etme ve yeniden düzenleme özgürlüğüne sahiptir*²⁸.

Çin Halk Cumhuriyeti’nde yaşayan azınlık grupları ve 2010 yılı nüfus dağılımları şu şekildedir:

Çin Halk Cumhuriyeti azınlık grupları nüfus dağılımı (CRI Online).

Türkçe İsim	Standart Romanizasyon	Çince	2010 Ulusal Payı	2010 yılı Nüfusu	Tanınma yılı
Han Çinlisi	Han	Çince: Hân Zú	%91,6474	1.220.844.520	1954
Zhuang	Zhuang	Çince: Zhuàng Zú	%1,2700	16.926.381	1954
Hui	Hui	Çince: Huí Zú	%0,7943	10.586.087	1954
Mançu	Man	Çince: Mǎn Zú	%0,7794	10.387.958	1954
Uygur	Uygur	Çince: Wéiwú'ěr Zú	%0,7555	10.069.346	1954
Miao	Miao	Çince: Miáo Zú	%0,7072	9.426.007	1954
Yi	Yi	Çince: Yí Zú	%0,6538	8.714.393	1954

²⁷ Alâeddin Yalçinkaya, **Yetmiş Yıllık Kriz: Sovyetler Birliğinde Moskova-Türkler İlişkileri**, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1999, 116.

²⁸ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 9.

Türkçe İsim	Standart Romanizasyon	Çince	2010 Ulusal Payı	2010 yılı Nüfusu	Tanınma yılı
Tujia	Tujia	Çince: Tǔjiā Zú	%0,6268	8.353.912	1964
Tibetli	Zang	Çince: Zàng Zú	%0,4713	6.282.187	1954
Moğol	Mongol	Çince: Měnggǔ Zú	%0,4488	5.981.840	1954
Dong	Dong	Çince: Dòng Zú	%0,2161	2.879.974	1954
Buyei	Bouyei	Çince: Bùyī Zú	%0,2153	2.870.034	1954
Yao	Yao	Çince: Yáo Zú	%0,2098	2.796.003	1954
Bai	Bai	Çince: Bái Zú	%0,1451	1.933.510	1954
Koreli	Chosǒn	Çince: Cháoxiǎn Zú	%0,1374	1.830.929	1954
Hani	Hani	Çince: Hānì Zú	%0,1246	1.660.932	1954
Li	Li	Çince: Lí Zú	%0,1098	1.463.064	1954
Kazak	Kazak	Çince: Hāsàkè Zú	%0,1097	1.462.588	1954
Dai	Dai	Çince: Dǎi Zú	%0,0946	1.261.311	1954
Şe	She	Çince: Shē Zú	%0,0532	708.651	1964
Lisu	Lisu	Çince: Lisù Zú	%0,0527	702.839	1954

Türkçe İsim	Standart Romanizasyon	Çince	2010 Ulusal Payı	2010 yılı Nüfusu	Tanınma yılı
Donşian	Dongxiang	Çince: Dōngxiāng Zú	%0,0466	621.500	1954
Gelao	Gelao	Çince: Gēlǎo Zú	%0,0413	550.746	1964
Lahu	Lahu	Çince: Lāhù Zú	%0,0365	485.966	1954
Wa	Wa	Çince: Wǎ Zú	%0,0322	429.709	1954
Şuy	Sui	Çince: Shuǐ Zú	%0,0309	411.847	1954
Naşi	Naxi	Çince: Nàxī Zú	%0,0245	326.295	1954
Qiang	Qiang	Çince: Qiāng Zú	%0,0232	309.576	1954
Tu	Tu	Çince: Tǔ Zú	%0,0217	289.565	1954
Mulao	Mulao	Çince: Mùlǎo Zú	%0,0162	216.257	1964
Sibo	Xibe	Çince: Xībó Zú	%0,0143	190.481	1954
Kırgız	Kirgiz	Çince: Kē'ěrkèzī Zú	%0,0140	186.708	1954
Jingpo	Jingpo	Çince: Jǐngpō Zú	%0,0111	147.828	1954
Daur	Daur	Çince: Dáwò'ěr Zú	%0,0099	131.992	1964
Salar	Salar	Çince: Sālā Zú	%0,0098	130.607	1954

Türkçe İsim	Standart Romanizasyon	Çince	2010 Ulusal Payı	2010 yılı Nüfusu	Tanınma yılı
Blang	Blang	Çince: Bùlǎng Zú	%0,0090	119.639	1964
Maonan	Maonan	Çince: Máonán Zú	%0,0076	101.192	1964
Tacik	Tajik	Çince: Tǎjìkè Zú	%0,0038	51.069	1954
Pumi	Pumi	Çince: Pǔmǐ Zú	%0,0032	42.861	1964
Açang	Achang	Çince: Āchāng Zú	%0,0030	39.555	1964
Nu	Nu	Çince: Nù Zú	%0,0028	37.523	1964
Evenki	Ewenki	Çince: Èwēnkè Zú	%0,0023	30.875	1954
Gin	Gin	Çince: Jīng Zú	%0,0021	28.199	1964
Cinuo	Jino	Çince: Jīnuò Zú	%0,0017	23.143	1979
De'ang	Deang	Çince: Dé'áng Zú	%0,0015	20.556	1964
Bao'an	Bonan	Çince: Bǎo'ān Zú	%0,0015	20.074	1954
Rus	Russ	Çince: Éluósī Zú	%0,0012	15.393	1954
Yugur	Yugur	Çince: Yùgù Zú	%0,0011	14.378	1954
Özbek	Uzbek	Çince: Wūzībìékè Zú	%0,0008	10.569	1954

Türkçe İsim	Standart Romanizasyon	Çince	2010 Ulusal Payı	2010 yılı Nüfusu	Tanınma yılı
Monpa	Monba	Çince: Ménbā Zú	%0,0008	10.561	1964
Oroçon	Oroqen	Çince: Èlúncūn Zú	%0,0006	8.659	1954
Derung	Derung	Çince: Dúlóng Zú	%0,0005	6.930	1964
Hezhen	Hezhen	Çince: Hèzhé Zú	%0,0004	5.354	1964
Gaoşan	Gaoshan	Çince: Gāoshān Zú	%0,0003	4.009	1954
Luoba	Lhoba	Çince: Luòbā Zú	%0,0003	3.682	1965
Tatar	Tatar	Çince: Tātǎ'ěr Zú	%0,0003	3.556	1954

1.4. Azınlıkların Durumu

1980'li yıllardan itibaren önemli gelişmeler kaydeden Çin Halk Cumhuriyeti milliyet politikası, çoğulcu siyaset anlayışına 1982 anayasası ile geçmiş ve azınlık etnik gruplara sosyal, kültürel ve siyasal alanda geniş özgürlükler tanımıştır. Buna rağmen ülkedeki etnik ayrışma ve çatışmalara son verilememiştir. Azınlık gruplara yönelik insan hakları ihlallerinin tüm yasal düzenlemelere rağmen devam ettiği, verilen hak ve özgürlüklerin kâğıt üzerinde kaldığı gerek uluslararası örgütler gerekse de azınlık gruplar tarafından yüksek sesle ifade edilmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin azınlıklarla ilgili yasaları siyaset, ekonomi ve eğitim, dil ve kültür olarak üç kategoride değerlendirebilir²⁹.

²⁹ Sainaiti Abulaiti, **Çin'de Azınlıklar ve Azınlık Eğitimi**, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2009, 9.

Azınlık gruplara verilen kendini yönetme hakkının uygulama noktasında önemli zafiyetleri bulunmaktadır. Azınlıklara ait yönetim birimlerinin faaliyetleri, Çin yönetiminin genel siyasi politikalarının dışında çıktığında merkezi hükümetin müdahalesine açıktır. Bu denli bir yönetim anlayışının özerklik olarak ifade edilmesi de son derece zordur. Bu sebeple Çin Halk Cumhuriyeti'nde gerçek anlamda özerk yönetimlerin varlığının olup olmadığı dahi tartışma konusu olabilmektedir³⁰.

Özerk yönetim kadrolarında etnik azınlık temsilcilerinin yer almasına dair yasal düzenlemeler yapılıyor olsa da kontenjanların yetersiz olması siyasi ve ekonomik hakların tam anlamıyla sağlanamadığını göstermektedir. Bu bağlamda yönetim kadrolarında yer alacak kişilerde ehliyet ve liyakatten çok Çin Komünist Partisi'ne bağlılık ilkesinin aranıyor olması siyasi temsil noktasında hak ihlallerinin var olduğuna dair önemli veriler sunmaktadır³¹. Ekonomik haklar bağlamında da azınlık gruplara sunulan imkanlar son derece sınırlıdır. Sosyalist piyasa ekonomisi Han Çinliler ile azınlıklar grupları arasındaki gelir farkını olağanüstü fazla artırmaktadır. Böylece azınlıklar ve Han Çinliler arasında çatışma ortamına zemin hazırlanmıştır. Ayrıca hükümet yatırımlarının Çin merkezinde ağırlık kazanması Han Çinliler ile azınlıklar arasındaki ekonomik farkın açılmasına ve gelir adaletsizliğine sebep olmuştur³².

Çin yönetiminin azınlık politikaları çeşitli zamanlarda uluslararası ilişkiler ve baskılara göre değişkenlik arz etmiştir. Azınlık haklarında iyileştirmelerin yapıldığı dönemler daha çok uluslararası baskıların yoğun olduğu dönemlere denk düşmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde özerk bölge yönetimleri daha çok sınırlarda ve zengin doğal kaynaklara sahip yerlerde olmasından ötürü Çin yönetimi birtakım haklar sağlamak suretiyle bu bölgelere nüfuz etme politikası gütmüştür. Bilhassa 1982 anayasasıyla temel insan haklarının gereği olan hak ve özgürlükler yasal olarak azınlık gruplarına tanınmıştır. Buna rağmen pratikte Çin yönetimini denetleyecek ve herhangi

³⁰ Barry Victor Sautman, **Ethnic Law and Minority Rights in China: Progress and Constraints**, Journal of Law & Policy, Cilt 21, Sayı 3, 1999, 285.

³¹ Karluk, 66.

³² Sautman, 285.

bir yaptırım uygulayabilecek bir sistemin olmayışı, Çin yönetimini özerk bölgelerde istediği gibi davranma ve hak ihlallerine gitme noktasında serbest bırakmaktadır³³.

³³ Independent Türkçe, BM ve Çin Arasında Sincan Uygur Özerk Bölgesi Görüşmeleri, <https://www.indyturk.com/node/337426/d%C3%BCnya/bm-ve-%C3%A7in-aras%C4%B1nda-sincan-uygur-%C3%B6zerk-b%C3%B6lgesi-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmeleri>, 29 Mart 2021.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAŞANAN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ

2.1. İnsan Hakları

İnsan, yapısı ve yaratılışı gereği akıl sahibi ve sosyal bir canlıdır. Dolayısıyla sosyal olma özelliği insan hayatına kaçınılmaz olarak birtakım değerler, normlar, yaptırımlar, ödüller, cezalar, çatışmalar ya da uzlaşmalar eklemektedir. Bahsi geçen bu kavramlar ancak sosyal hayat ile anlam bulabilmektedir. İnsan ise ancak bu kavramlarla toplumsallaşmasını sağlayabilmektedir³⁴. İşte tüm bu kavramlar, akıl ve toplumsallaşabilme kabiliyeti insanı diğer varlıklar arasında özel bir konuma taşıyarak ona değer kazandırmaktadır.

İnsan toplumsallaşıp, kalabalıklar arasına girdiği andan itibaren kendini koruma arzusu ortaya çıkmıştır. Nitekim çelişkiler, keşmekeşlik ve akla gelebilecek her türlü olumsuzluklar da tıpkı insan gibi toplumun birer parçası belki de olmazsa olmazdır. O halde insanın bu olumsuzluklar arasında varlığını devam ettirebilmesi için bazı dayanaklar ortaya koyması gerekmektedir. İşte bu dayanakları “hak” olarak tanımlayabiliriz. İnsan özel ve değerli bir varlık olduğundan; sadece insan olması sebebiyle bile birtakım temel haklara sahiptir. Bu bağlamda “temel haklar... insan olma değerini ve onurunu koruyan ve geliştiren haklardır”³⁵.

³⁴ Orhan Bingöl, **70. Yıldönümünde İnsan Haklarını Yeniden Düşünmek**, Mavi Atlas Dergisi, Sayı 6 (Özel Sayı), 2018, 65.

³⁵ A. Kadir Çüçen, **İnsan Hakları**, 1. Baskı, Bursa: MKM Yayıncılık, 2011, 77.

Toplumu oluşturan yegâne unsur insandır. Dolayısıyla birey için “temel haklar”dan bahsederken toplum gerçeğini göz ardı etmemek gerekmektedir. En nihayetinde bu temel haklar toplumu oluşturan her bir birey için ayrı ayrı düşünülmelidir. Çünkü insanlar sosyal yaşamı hep beraber tecrübe etmektedirler. Bu durumda bireylerin her birinin ayrı ayrı “temel haklarını” kullanma gereksinimleri ise; bireyler arasında bir karşılaşmaya sebebiyet verebilecektir. O halde “temel hakların” kullanımında birtakım kısıtlamalara gitmek gerekecektir. İşte bu noktada; hakların tanımlanması ve sınırlandırılması hususunda yasalar yani devlet faktörü ön plana çıkacaktır³⁶. John Locke’a göre; insanların doğuştan sahip oldukları bazı hakları bulunmaktadır ve insanlar, bu doğal haklarının korunması için bir araya gelip anlaşarak devleti kurmuşlardır³⁷. Bir başka deyişle; devlet varlığını insan, toplum ve hak birlikteliğini sağlayarak, toplumsal birlikteliğin teminatı olmasına borçludur. “Haksızlığın, adaletsizliğin olmadığı bir yerde kimse devleti düşünmeyecektir”³⁸.

Devletler var olma gayeleri gereği, geliştirdikleri yasalarla, toplumsal bütünlüğü sağlama vazifesini yani “temel insan haklarını” koruma ve yaşatma garantörlüğü üstlenmişlerdir. Fakat günümüz modern devlet anlayışına göre; “temel insan hakları” konusunda devlet kadar bireysel otokontrollerin ve meşru toplumsal iradenin de söz sahibi olması gerektiği vurgusu belirgin bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır³⁹. İşte bu noktada devlet ve toplumla ilişkisi olmakla beraber tüm insanlığı kucaklaması bakımından “evrensel insan hakları” kavramı üzerinde durmak gerekmektedir.

İnsan hakları düşüncesi köken itibariyle Eski Yunan Uygarlığına dayandırılmaktadır⁴⁰. Eski Yunan filozofları olan sofistlerin “insan merkezli” yaklaşımı bu anlamda büyük bir önem arz etmektedir⁴¹. 1215’de İngiltere’de ilan edilen Magna Carta (Büyük Özgürlük Fermanı), “insan hakları” konusunun hukuki formunun altını çizmesiyle ön plana çıkar. Magna Carta içeriği itibariyle; özgürlük ve yasalar karşısında eşitlik konusuna vurgu yaparak dikkatleri bu yöne çekmiştir⁴². Takip eden zaman diliminde

³⁶ Bingöl, 66-67.

³⁷ Selim Çapar & Şükrü Yıldırım, **Hobbes ve Lock’un Devlet Düşüncesine Katkıları**, Türk İdare Dergisi, Sayı 474, 2012, 79.

³⁸ Arthur Schopenhauer, **Hukuk, Ahlak ve Siyaset Üzerine**, Ahmet Aydoğan (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2010, 88.

³⁹ Bingöl, 67-68.

⁴⁰ Mustafa Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, 5. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi, 2016, 76.

⁴¹ Fikri Gül, **Bir Değer Olarak İnsan Hakları ve Demokrasinin Rolü**, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı 36, 2013, 68.

⁴² Bingöl, 69.

Amerika ve Avrupa’da bölgesel olarak imzalanan “insan hakları bildirimleri” ile 10 Aralık 1948’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun ilan ettiği “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” ve 4 Kasım 1950’de Avrupa Konseyi’nin imzaladığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bu adımların en gelişmiş versiyonları olarak kabul edilebilir⁴³.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nca katılımcı 56 devletin temsilcileri nezdinde oylamaya sunulmuş kabul edilmiştir⁴⁴. Bildiri, hukuki mahiyeti itibarıyla “tavsiye” niteliği taşıdığından “bağlayıcı” bir niteliğe sahip değildir. Buna rağmen; kamuoyunun vicdanında yer edinmesi ve sahiplenilmesi bakımından oldukça önemlidir. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası hukuk metinlerinde İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’ne atıflar yapılmıştır.

İnsan hakları, tüm insanlığı kucaklaması bakımından evrensellik özelliği göstermekle beraber, diğer bütün haklardan ve doğrudan insan haklarını konu almayan hukuk kurallarından üstün ve öncelikli olmak şeklinde de bir özellik taşır; çünkü insan hakları, insanın değerini ve onurunu korumayı amaçlayan hakların bütünüdür. İnsan haklarını önemli bir özellik evrensel olması sebebiyle belirli bir yerin yasalarıyla sınırlandırılmaz olmasıdır. Bununla beraber, yasalarda yer almasa bile insan haklarının, devlete karşı ileri sürülebilen haklar olması dikkat çekicidir. Öyle ki, insan haklarından doğan hukukî yükümlülüğün devlete ait olduğunu belirtmekte fayda vardır. Nitekim insan haklarına dayanan taleplerin muhatabı devlettir ve bunun mantıksal sonucu olarak, insan haklarının ihlalcisi de ancak devlet olabilecektir⁴⁵. Dolayısıyla devlet, örneğin inanç özgürlüğü ve kişi güvenliği ve özgürlüğüne karşı tehdit oluşturan doğrudan veya dolaylı tutum ve davranışlardan kaçınmakla yükümlüdür veya devlet tarafından söz konusu haklara yönelik doğrudan veya dolaylı haksız müdahale ve tutumlar “insan hakları ihlali” olarak değerlendirilecektir.

Hukuki metinlerde ve hukuk literatüründe insan haklarının tanımlanmasıyla alakalı çeşitliliği fazla birtakım terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bunlar içinde öne çıkan

⁴³ Gül, 68.

⁴⁴ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, Paris, 10 Aralık 1948.

⁴⁵ Deniz Acaray, **İnsan Haklarının Korunması Amacıyla Devlet İktidarının Sınırlandırılması ve Siyasal Katılımın Buna Etkisi**, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, 2013, 120.

bazı terimler; kamu özgürlükleri (hürriyetleri), temel haklar, kişi hak ve özgürlükleri, medenî haklar kavramlarıdır. Hukuk kurallarıyla düzenlenmiş, dolayısıyla da devlet tarafından güvenceye bağlanmış özgürlükleri ifade etmek için “kamu özgürlükleri” kavramı kullanılır. Bu türlü özgürlüklerinin, insan haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan bölümünü ve dolayısıyla, insan haklarının gerçekleşmiş kısmını anlattığı savunulmuştur⁴⁶. Temel haklar kavramı ise kamu özgürlükleri gibi devlet tarafından tanınmış ve dolayısıyla pozitif hukuka girmiş insan haklarına karşılık gelmektedir. Yapılan tanımlamalara göre temel haklar, bizatihi anayasa tarafından düzenlenmiş ve anayasal tanımaya konu olmuş insan haklarını ifade eder⁴⁷.

Çin Halk Cumhuriyeti, 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni imzalayarak ve Beşinci Ulusal Halk Kongresi’nin Beşinci Oturumunda 04 Aralık 1982 tarihli “Ulusal Halk Kongresi’nin Bildirisi” ile kamu özgürlüklerini ve temel hakları da kapsayan ve kabul eden anayasasını ilan ederek⁴⁸ insan haklarını anayasal düzlemde garanti altına almıştır. Ancak yaşanan gelişmeler ışığında Çin yönetiminin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası’nda yer alan hak ve özgürlükleri ihlal ettiği dünya kamuoyu tarafından sıkça ifade edilmiş ve uluslararası insan hakları örgütlerince de tespit edilerek rapor tutanakları oluşturulmuştur⁴⁹. Yaşanan bu hak ihlallerinin ağırlık merkezinin Doğu Türkistan olması son derece dikkat çekicidir.

Doğu Türkistan, Türk Dünyasının en önemli sorunlarından biri olarak uzun yıllardır karşımızda durmaktadır. Yaklaşık 35 milyon Müslüman Uygur Türk’ü baskı, işkence, insan hakları ihlalleri ile karşı karşıyadır⁵⁰. Doğu Türkistan’da yaşanan bu insan

⁴⁶ Kara, 7.

⁴⁷ Tekin Akıllıoğlu, **İnsan Hakları - I : Kavram Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, Ankara: AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1995, 95.

⁴⁸ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 22.

⁴⁹ Human Rights Watch, **“Break Their Lineage, Break Their Roots” Chinese Government Crimes against Humanity Targeting Uyghurs and Other Turkic Muslims**, https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2021/04/china0421_web_2.pdf, 19 April 2021. (Rapor İnsan Hakları İzleme Örgütü Tarafından 19 Nisan 2021 tarihinde, “Soylarını Kırın, Köklerini Kırın” Çin Hükümetinin Uygurları ve Diğer Türk Müslümanları Hedef Alan İnsanlığa Karşı Suçları, adıyla yayınlanmıştır.) / Amnesty International, **China: No One Is Safe: Amnesty International Briefing**, <https://www.amnesty.org/en/documents/asa17/002/1996/en/>, Index number: ASA 17/002/1996, 1 March 1996. / Uluslararası Af Örgütü, **Uluslararası Af Örgütü 2020/21 Raporu "Dünyada İnsan Haklarının Durumu"**, <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL1032022021TURKISH.PDF>, 7 Nisan 2021.

⁵⁰ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da Soykırım ve İnsanlık Suçları**, Doğu Türkistan Dergisi, Sayı 180-181, 1998-1999, 7.

hakları ihlallerini İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ışığında “Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi”, “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” ve diğer uluslararası birtakım sözleşmeleri baz alarak Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasına uygunluğu bakımından inceleyeceğiz.

2.1.1. Siyasi ve Medeni Haklar

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde düzenlenmemiş birtakım hakları ele alması bakımından geniş bir kapsam ihtiva eden Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesiyle ele alınan siyasi ve medeni hakları ayrıntılı bir biçimde ele alıp, bu hak ve özgürlükleri sözleşme formunda düzenlemektedir⁵¹. Bir başka ifadeyle, Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde yer alan hak ve özgürlükleri bir sözleşme şeklinde listeleterek, bu hak ve özgürlükleri bağlayıcı bir hüviyete kavuşturmuştur. Bu anlamda sözleşmenin 2. Maddesinin 1. fıkrasında (*1. Bu sözleşmeye taraf her devlet, bu sözleşmede tanınan hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer bir statü gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın, kendi toprakları üzerinde bulunan ve egemenlik yetkisine tabi olan bütün bireyler için güvence altına almayı bu ve haklara saygı göstermeyi taahhüt eder.*) sözleşmeye taraf olan tüm devletlere, bireyler arasında hiçbir ayırım yapmadan sözleşmede var olan tüm hakları sağlama ve bireylerin var olan haklarına saygı gösterme görev ve sorumluluğu yüklemiştir⁵².

Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesiyle düzenlenen hakların tamamı mutlak olmamakla beraber kimi hakların belirli şartlar dâhilinde sınırlandırılabilmesi ve bu sınırlandırmaların ne şekilde yapılabileceği açıkça ifade edilmiştir. Sözleşmeye konu olan hakların ancak kanunlarda belirtilen şekillerde, milli güvenliği, kamu sağlığı ve ahlakını korumak ve başkalarının haklarını korumak için sınırlandırılabilmesi kabul edilmiştir. Bununla beraber, bazı hak ve özgürlüklerin mutlak olduğu ve sınırlandırmalara tabi tutulamayacağı Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 4. maddesinin 2. fıkrasında belirtilmiştir. (*2. fıkra: Sözleşmenin 6, 7, 8*

⁵¹ Tacettin Çalık, **Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında İnsan Haklarının Korunması**, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 24, Sayı 1, 2016, 84.

⁵² United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, 1.

(1 ve 2 fıkralar), 11, 15, 16 ve 18. maddelerindeki yükümlülüklerde hiçbir azaltma yapılamaz.)⁵³.

Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesiyle koruma altına alınan hak ve özgürlükler şu şekilde sıralanabilir:

1. Halkların kendi kaderini tayin hakkı; madde 1. (1. Bütün halklar kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptir. Bu hak vasıtasıyla halklar kendi siyasi statülerini serbestçe tayin edebilir ve ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerini serbestçe sürdürebilirler.

2. Bütün halklar uluslararası hukuka ve karşılıklı menfaat ilkesine dayanan uluslararası ekonomik iş birliği yükümlülüklerine zarar vermemek koşuluyla, doğal kaynakları ve zenginlikleri üzerinde kendi yararına serbestçe tasarrufta bulunabilir. Bir halk sahip olduğu maddi kaynaklardan hiçbir koşulda yoksun bırakılamaz.

3. Kendini Yönetemeyen ve Vesayet altındaki Ülkelerden sorumlu olan Devletler de dâhil bu Sözleşmeye Taraf bütün Devletler, kendi kaderini tayin hakkının gerçekleştirilmesi için çaba gösterir ve Birleşmiş Milletler şartının hükümlerine uygun olarak bu hakka saygı gösterir.)⁵⁴

2. Yaşama hakkı; madde 6. (1. Her birey doğduğu ilk andan itibaren yaşama hakkına sahiptir. Bu hak hukuk aracılığıyla korunur. Hiç kimse yaşama hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz.

2. Ölüm cezasını kaldırmamış olan devletlerde, suç teşkil eden fiilin işlendiği zaman geçerli olan yasalara uygun olarak ve bu Sözleşme ile Soykırım Suçunun önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin hükümlerine aykırı olmayacak nitelikte, sadece çok aşırı suçlar için ölüm cezası verilebilir. Bu ceza sadece yetkili mahkemelerce verilen nihai karardan sonra infaz edilebilir.

3. Yaşamdan yoksun bırakmanın fiilinin bir soykırım suçuna dönüşmesi halinde, bu maddedeki hiçbir hüküm, bu Sözleşmeye Taraf bir Devlete Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin hükümlerince üstlendiği sorumluluklarını azaltma yetkisi verdiği şeklinde anlaşılabilir.

⁵³ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 2, Article 4, 3.

⁵⁴ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 1, Article 1, 2.

4. Ölüm cezasına çarptırılmış olan bir birey affedilmesini veya cezasının hafifletilmesini talep etme hakkına sahiptir. Her olayda ölüm cezası affedilebilir, bağışlanabilir veya hafifletilebilir.

5. Yaşı on sekizden küçük olan bireylere işledikleri suçlardan dolayı ölüm cezası verilemez; hamile kadınların ölüm cezaları infaz edilemez.

6. Bu maddedeki hiçbir hüküm, ölüm cezasının bu Sözleşmeye Taraf bir Devlet tarafından kaldırılmasını engellemek veya ertelemek için ileri sürülemez.)⁵⁵

3. İşkenceden korunma hakkı; madde 7. (Hiç kimse işkenceye veya zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya cezaya maruz bırakılamaz. Ayrıca hiç kimse, serbest iradesi olmadan tıbbi veya bilimsel bir deneye tabi tutulamaz.)⁵⁶

4. Kölelikten korunma hakkı; madde 8. (1. Hiçbir birey köle olarak tutulamaz; köleliğin her türüsü ve ticareti yasaktır.

2. Hiçbir birey kul olarak tutulamaz.

3. a) Hiçbir birey zor kullanılarak çalıştırılmaz veya zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz; b) Bu fıkranın a) bendi, bir suça karşılık hapisle birlikte ağır işte çalıştırma cezasının verilebildiği ülkelerde, yetkili mahkemeler tarafından böyle bir cezanın verilmesiyle ağır işte çalıştırmayı engelleyici sayılamaz; c) Aşağıda belirtilen durumlar, bu fıkra bakımından “zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma” sayılmaz: (I) Bir mahkemenin hukuka uygun bir kararının neticesi olarak hapsedilen bir bireyden ya da böyle bir hapislikten şartlı salıverilmiş bir bireyden şartlı tahliye süresi için normal olarak istenen ve b) bendi kapsamına girmeyen bir iş veya hizmet; (II) Askeri nitelikteki bir hizmet ve inanç nedeniyle askerlik hizmetine katılmama hakkının tanındığı ülkelerde vicdani retçilerden hukuki olarak yerine getirmeleri beklenen bir kamusal hizmeti; (III) Toplumun yaşamını ya da iyiliğini tehdit eden olağandışı bir hal ya da felaket durumunda yapılması emredilen bir hizmet; (IV) Normal vatandaşlık yükümlülüklerinin bir parçasını oluşturan bir iş ya da hizmet.)⁵⁷

⁵⁵ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 6, 4-5.

⁵⁶ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 7, 5.

⁵⁷ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 8, 5-6.

5. Özgürlük ve güvenlik hakkı; madde 9. (1. Herkes kişi özgürlüğü ve kişi güvenliği hakkına sahiptir. Hiç kimse keyfi olarak gözaltına alınamaz veya tutulamaz. Hiç kimse hukukun öngördüğü sebepler ve usuller dışında özgürlüğünden yoksun bırakılamaz.

2. Gözaltına alınan bir kimse, gözaltına alınma sebepleri hakkında gözaltına alındığı sırada ve kendisine isnat edilen suçlar konusunda derhal bilgilendirilir.

3. Cezai bir fiilden ötürü gözaltına alınan veya tutulan bir kimse derhal bir yargıç veya hukuken yargılama yetkisine sahip diğer bir görevli önüne çıkarılır ve bu kimse makul bir sürede yargılanma veya salıverilme hakkına sahiptir. Yargılanan bir kimsenin tutuklanması genel bir kural olamaz; yargılamanın her aşamasında tutuklunun salıverilmesine karar verilebilir; salıverilme bu kimsenin duruşmaya gelmesini sağlamak ve mahkûm edilmesi halinde hükmün infazını temin etmek için teminata başlanabilir.

4. Gözaltına alınarak veya tutularak özgürlüğünden yoksun bırakılan bir kimse, tutulmasının hukukiliği hakkında hemen karar verebilecek ve eğer tutulması hukuki değilse salıverilmesine hükmedebilecek bir mahkemeye başvurma hakkına sahiptir.

5. Hukuka aykırı olarak gözaltına alınmaktan veya tutulmaktan mağdur olan bir kimse icrası mümkün bir tazminat hakkına sahiptir.)⁵⁸

6. Tutuklu hakları; madde 10. (1. Hürriyetinden mahrum edilen her birey, insani muamele ve insanın doğuştan sahip olduğu insanlık onuruna saygı görme hakkına sahiptir.

2. a) Tutuklu sanıklar, istisnai durumlar haricinde hüküm giymiş kişilerden ayrı tutulur ve kendilerine hüküm giymemiş bireylerin statüsüne uygun ayrı bir muamele uygulanır. b) Tutuklu küçük sanıklar yetişkin sanıklardan ayrı tutulur ve en kısa sürede yargı makamlarının önüne çıkarılırlar.

3. Ceza infaz sistemi, mahpusları iyileştirme ve toplumsal rehabilitasyonlarını sağlama gibi temel amaçlara sahip olur. Küçük failler yetişkinlerden ayrı tutulur ve yaşları ile hukuki statülerine uygun bir muamele görürler.)⁵⁹

⁵⁸ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 9, 6.

⁵⁹ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 10, 6-7.

7. Borçtan dolayı hapisten korunma hakkı; madde 11. *(Hiç kimse sırf sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getiremediği gerekçesiyle hapsedilemez.)*⁶⁰

8. Seyahat özgürlüğü; madde 12. *(1. Bir Devletin ülkesinde hukuka uygun olarak bulunan bir kimse, o ülke sınırları içinde seyahat etme özgürlüğüne ve yerleşeceği yeri seçme hakkına sahiptir.*

2. Herkes kendi ülkesi de dahil, bir ülkeden ayrılmakta serbesttir.

3. Yukarıda belirtilen haklar, bu Sözleşmede tanınan diğer haklara uygun olarak ulusal güvenlik, kamu düzeni (ordre public), genel sağlık veya genel ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli sebepler ile hukuken öngörülmüş sınırlamalar dışında hiçbir sınırlamaya tabi tutulamaz.

*4. Hiç kimse, kendi ülkesine girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz.)*⁶¹

9. Yabancıların sınır dışı edilmelerine karşı usulü güvenceler; madde 13. *(Bir Devletin ülkesinde hukuka uygun olarak bulunan bir yabancı ancak, hukuka uygun olarak verilmiş bir sınır dışı etme kararı gereğince ve ulusal güvenliğin zorlayıcı şartları hariç, sınır dışı etme kararına karşı itiraz etmesine ve bu itirazının önünde temsil edilebileceği yetkili bir makam veya yetkili makamın görevlendirdiği bir kişi ve kişiler tarafından denetlenmesi imkânı verilmesi halinde sınır dışı edilebilir.)*⁶²

10. Adil yargılanma hakkı; madde 14. *(1. Herkes mahkemeler ve yargı yerleri önünde eşittir. Herkes, hakkındaki bir suç isnadının veya hak ve yükümlülükleri ilgili bir hukuki uyuşmazlığın karara bağlanmasında, hukuken kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından adil ve aleni olarak yargılanma hakkına sahiptir. Davayı izleyenler ve basın mensupları, demokratik bir toplumdaki genel ahlak, kamu düzeni (ordre public) veya ulusal güvenlik nedeniyle veya tarafların özel yaşamlarının menfaatinin gerektirmesi halinde veya mahkemenin görüşüne göre aleniliğin adaletin gerçekleşmesine zarar vereceği özel şartların kesinlikle gerektirdiği ölçüde, duruşmalardan tamamen veya kısmen çıkarılabilir; ancak bir ceza davasında veya hukuk davasında verilen hüküm, gençlerin menfaati veya aile uyuşmazlıkları veya çocuğun velayeti ile ilgili davalar aksini gerektirmedikçe aleni olarak tefhim edilir.*

⁶⁰ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 11, 7.

⁶¹ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 12, 7-8.

⁶² United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 13, 8.

2. Hakkında bir suç isnadı bulunan bir kimse, hukuka göre suçluluğu kanıtlanıncaya kadar masum sayılma hakkına sahiptir.

3. Hakkında bir suç isnadı bulunan bir kimsenin bu isnadın karara bağlanmasında, tam bir eşitlik içinde asgari şu haklara sahiptir: a) Hakkındaki suç isnadının niteliği ve nedenleri konusunda ayrıntılı bir şekilde ve anlayabileceği bir dilde derhal bilgilendirilme; b) Savunmasını hazırlamak ve kendi seçtiği avukatla görüşmek için yeterli zamana ve kolaylıklara sahip olma c) Sebepsiz yere gecikmeden yargılanma, d) Duruşmalarda hazır bulundurulma ve kendisini bizzat veya kendi seçeceği bir avukat aracılığıyla savunma eğer avukatı bulunmuyorsa sahip olduğu haklar konusunda bilgilendirilme; adaletin yararı gerektirdiği her durumda kendisine bir avukat tayin edilme ve eğer avukata ödeme yapabilecek yeterli imkanı yoksa, ücretsiz olarak avukat tayin edilme; e) Aleyhindeki tanıkları sorguya çekme veya çektirme ve lehindeki tanıkların mahkemeye çıkmalarını ve aleyhindeki tanıklarla aynı koşullarda sorguya çekilmelerini sağlama, f) Mahkemede konuşulan dili anlamıyor veya konuşamıyorsa, bir çevirmenin yardımından ücretsiz olarak yararlanma g) Kendisini suçlandıracı tanıklık yapmaya veya bir suçu itirafa zorlanmama.

4. Küçüklerin yargılanmasında küçüklerin yaşlarını ve rehabilitasyonlarını ilerletmeyi göz önünde tutacak bir yargılama usulü izlenir.

5. Bir suçtan ötürü mahkûm olan bir kimse, mahkûmiyetinin ve aldığı cezanın daha yüksek bir yargı yeri tarafından hukuka göre incelenmesini isteme hakkına sahiptir.

6. Bir kimse bir suçtan ötürü nihai bir kararla mahkûm olduğunda ve bu mahkûmiyeti adli hata bulunduğu gerekçesiyle bozulduğunda veya kendisi bağışlandığında, eğer mahkûmiyet kararının verildiği tarihte bilinmeyen olayların ortaya çıkarılmamış olmasının nedenleri kısmen veya tamamen kendisine yüklenebileceği kanıtlanmadıkça, bu tür bir mahkûmiyetin sonucu olarak ceza çeken bir kimseye hukuka uygun olarak tazminat ödenir.

7. Bir ülkenin hukukuna ve ceza yargılama usulüne uygun olarak daha önce kesin biçimde mahkûm olan veya beraat eden bir kimse aynı suçtan ötürü ikinci kez yargılanamaz ve cezalandırılmaz.)⁶³

⁶³ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 14, 8-9.

11. Kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi; madde 15. (1. Hiç kimse, işlendiği zaman ulusal veya uluslararası hukuka göre suç oluşturmayan bir fiil veya ihmalden ötürü suçlu bulunamaz. Hiç kimseye işlendiği zaman verilebilecek cezadan daha ağır bir ceza verilemez. Suçun işlenmesinden sonra, bir suça daha hafif bir ceza öngören bir yasa değişikliği yapıldığı takdirde, fail yapılan bu değişiklikten yararlanır.

2. Bu maddedeki hiçbir hüküm, işlendiği zaman uluslar topluluğu tarafından tanınan hukukun genel ilkelerine göre suç sayılan bir fiil veya ihmalden ötürü bir kimsenin yargılanıp cezalandırılmasına engel oluşturamaz.)⁶⁴

12. Kişi olarak tanınma hakkı; madde 16. (Herkes her yerde, hukuk önünde kişi olarak tanınma hakkına sahiptir.)⁶⁵

13. Mahremiyet hakkı; madde 17. (1. Hiç kimsenin özel ve aile yaşamına, konutuna veya haberleşmesine keyfi veya hukuka aykırı olarak müdahale edilemez; onuru veya itibarı hukuka aykırı saldırılara maruz bırakılamaz.

2. Herkes bu tür saldırılara veya müdahalelere karşı hukuk tarafından korunma hakkına sahiptir.)⁶⁶

14. Din, vicdan ve düşünce özgürlüğü; madde 18. (1. Herkes din, vicdan ve düşünce özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlüğü ile, tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde, aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama, öğretim şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de içerir.

2. Hiç kimse, kendi tercihi olan bir dini kabul etme veya inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamaz.

3. Bir kimsenin dinini veya inancını açığa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık veya ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.

⁶⁴ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 15, 9-10.

⁶⁵ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 16, 10.

⁶⁶ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 17, 10.

4. *Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, anne-babalar ile mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler.)*⁶⁷

15. İfade, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü; madde 19, 21 ve 22. (**Madde 19 1.** *Herkesin, bir müdahale ile karşılaşmaksızın fikirlere sahip olma hakkı vardır.*

2. *Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir; bu hak bir kimsenin ülke hudutlarıyla sınırlanmaksızın sözlü, yazılı veya basılı veya sanatsal ürün şeklinde veya kendi tercih ettiği başka bir iletişim vasıtasıyla her türlü bilgi ve düşüncüyü arama, edinme ve ulaştırma özgürlüğünü de içerir.*

3. *Bu maddenin ikinci fıkrasındaki haklar özel bir ödev ve sorumlulukla kullanılır. Bu nedenle bu hak, sadece hukuken öngörülen ve aşağıdaki sebeplerle gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir: a) Başkalarının haklarına ve itibarına saygı; b) Ulusal güvenliği veya kamu düzenini (ordre public), veya sağlık ve ahlaki koruma.*

Madde 21 *Barişçıl bir biçimde toplanma hakkı hukuk tarafından tanınır. Bu hakkın kullanılmasına ulusal güvenliği veya kamu güvenliğini, kamu düzenini (ordre public), sağlık veya ahlaki veya başkalarının hak ve özgürlüklerini koruma amacı taşıyan, demokratik bir toplumda gerekli bulunan ve hukuka uygun olarak getirilen sınırlamaların dışında başka hiçbir sınırlama konamaz.*

Madde 22 1. *Herkes başkalarıyla bir araya gelerek örgütlenme özgürlüğü hakkına sahiptir; bu hak, kendi menfaatlerini korumak için sendika kurma ve sendikaya katılma hakkını da içerir.*

2. *Bu hakkın kullanılmasına ulusal güvenliğin, kamu güvenliğinin, kamu düzeninin (ordre public), genel sağlık veya ahlakın, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, hukuken öngörülmüş ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamaların dışında başka hiçbir sınırlama konamaz. Bu madde, silahlı kuvvetler ve polis teşkilatı mensuplarının bu hakkı kullanmaları üzerine hukuki kısıtlamalar konulmasını engellemez.*

3. *Bu madde, Uluslararası Çalışma Teşkilatının “Örgütlenme Özgürlüğü ve Teşkilatlanma Hakkının Korunması” ile ilgili 1948 tarihli Sözleşmesine Taraf*

⁶⁷ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 18, 10-11.

*Devletlere, bu Sözleşmede sağlanan güvencelere aykırı yasama tasarrufları yapmasına veya yasaları bu güvencelere aykırı tarzda uygulamasına yetki vermez.)*⁶⁸

16. Savaş propagandası ve düşmanlığı savunma yasağı; madde 20. *(1. Her türlü savaş propagandası hukuk tarafından yasaklanır.*

*2. Ayrımcılığa, kin ve nefrete veya şiddete tahrik eden herhangi bir ulusal, ırksal veya dinsel düşmanlığın savunulması hukuk tarafından yasaklanır.)*⁶⁹

17. Ailenin korunması hakkı; madde 23. *(1. Aile toplumun doğal ve esaslı bir birimidir ve aile toplum ve Devlet tarafından korunma hakkına sahiptir.*

2. Evlilik çağındaki her erkek ve kadının evlenme ve aile kurma hakkı hukuk tarafından tanınır.

3. Evlenecek eşlerin tam ve serbest iradeleri ile kurulmayan bir evlilik geçerli sayılmaz.

*4. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, eşlerin evlilik konusunda, evliliğin devam ettiği sürece ve boşanmada eşit hak ve yükümlülükler sahip olmaları için gerekli önlemleri alır. Boşanma halinde çocukların korunması için gerekli hükümler konur.)*⁷⁰

18. Çocukların hakları; madde 24. *(1. Her çocuğun ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum gibi bir ayrımcılığa tabi tutulmaksızın ailesi, içinde yasadışı toplum ve Devlet tarafından, bir küçük olarak statüsünün gerektirdiği koruma tedbirlerine hakkı vardır.*

2. Her çocuk doğumundan hemen sonra nüfusa kaydedilir ve kendisine bir isim verilir.

*3. Her çocuk bir vatandaşlık kazanma hakkına sahiptir.)*⁷¹

19. Siyasi haklar; madde 25. *(Her vatandaş, bu Sözleşmenin ikinci maddesindeki ayrımlara ve makul olmayan sınırlamalara tabi tutulmaksızın şu haklara ve imkanlara sahiptir: a) Doğrudan veya seçilmiş temsilciler aracılığıyla kamu hizmetlerine katılma b) Seçmenlerin iradelerini serbestçe ifade etmeleri güvence altına alan, gizli olarak oy verildiği, genel ve eşit oya dayanan ve belirli aralıklarla yapılan dürüst seçimlerde*

⁶⁸ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 19-21-22, 11-12.

⁶⁹ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 20, 11.

⁷⁰ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 23, 12-13.

⁷¹ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 24, 13.

oy kullanma ve seçilme; c) Genel eşitlik ilkesine uygun olarak ülkesinde kamu hizmetlerine girme.)⁷²

20. Hukuk önünde eşitlik hakkı; madde 26. *(Herkes, hukuk önünde eşittir ve hiçbir ayrımcılığa tabi tutulmaksızın hukuk tarafından eşit olarak korunma hakkına sahiptir. Hukuk bu alanda her türlü ayrımcılığı yasaklar ve herkese ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, milliyet, doğum veya başka bir statü ile yapılan ayrımcılığa karşı etkili ve eşit koruma sağlar.)*⁷³

21. Azınlıkların korunması; madde 27. *(Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir Devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişiler grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez.)*⁷⁴

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve diğer uluslararası sözleşmelerin uygulanmasında esas denetim mekanizması, kurulan uluslararası komiteler tarafından hazırlanan raporlardır. Buna rağmen rapor usulü, insan haklarının korunması hususunda düşük seviyede bir etkiye sahiptir. Bunun sebebi, devletlerin sözleşmelere uymamaları durumunda ne türden yaptırımların uygulanacağını kesinleşmemiş olmasıdır. Sözleşmelere uygunsuz davrandığı tespit edilen devletler, hazırlanan bu yıllık raporlarda kınanmaktan başka bir yaptırımla karşılaşmamaktadır. Bu da rapor usulünün sınırlı bir yaptırım gücü olduğuna delalet etmesi açısından önem arz eder. Ayrıca devletler, insan haklarına ilişkin hazırlanan raporları ya geç göndererek ya da basit ve yetersiz hazırlayarak bu denetim mekanizmasını etkisiz hale getirmektedirler⁷⁵.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin insan hakları hususunda birey ve toplumlara vermiş olduğu yukarıda belirtilen hak ve özgürlükler yine Çin Halk Cumhuriyeti'nin anayasasında vatandaşlarına vermiş olduğu haklarla beraber değerlendirilerek, Doğu Türkistan'da yaşanan insan hakları ihlalleri bu kısımda incelenecektir.

⁷² United Nations, **İnternational Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 25, 13.

⁷³ United Nations, **İnternational Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 26, 13-14.

⁷⁴ United Nations, **İnternational Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 27, 14.

⁷⁵ Çalık, 89.

2.1.1.1. Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı (Self-Determinasyon)

Kendi kaderini tayin ya da self determinasyon, uluslararası diplomasiye konu olmaya başladığından bugüne çeşitli şekillerde yorumlanarak, uluslararası hukuk tartışmalarının konusu olmuştur. En genel anlamıyla halk egemenliği ilkesine dayanan self determinasyon konusu, günümüzde gelişen liberal düşünce içinde önemli bir yere sahiptir. Self determinasyon konusu uluslararası sözleşmelerin ve örgütlerin, özellikle de Birleşmiş Milletlerin ana amaçları arasındadır. Birleşmiş Milletler, bu ilkenin uygulanması sağlamak için gerektiğinde devletlerin iç çatışmalarına dahi müdahale etmektedir⁷⁶. Bu anlamda self determinasyon; bir etnik, dil ya da din grubunun ayrı bir milli egemenlik alanı yaratmak üzere mevcut sınırların yeniden belirlenmesi talebidir. Yine federal bir devlet içerisindeki siyasi bir başka oluşumun mevcut federasyondan ayrılarak yeni bir milli egemenlik alanı kurması da self determinasyon olarak tanımlanabilmektedir. Egemen bir devlette mevcudiyetini koruyan etnik, dilsel veya dinsel grubun, egemen devletten ayrılmaksızın daha geniş dilsel, dinsel hak ya da otonomi elde etmeleri de self determinasyon olarak tanımlanabilmektedir⁷⁷.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1514 sayılı ve 1960 tarihli kararı ile self determinasyon üye ülkeler nezdinde bir hak olarak kabul edilmiştir. Buna göre sömürge altındaki halkların yabancı egemenliğinden kurtularak, kendi egemen devletlerini kurma veya başka bir egemen devletle birleşme arzuları self determinasyondan doğan doğal bir haktır. Bununla beraber eğitim, sosyal ve siyasi yetersizliklerin bulunduğu bir egemen devlette, halkların bağımsızlık taleplerine karşı çıkılmayacağı da aynı sayı ve tarihli kararla hükme bağlanmıştır⁷⁸. Ayrıca Birleşmiş Milletlerin 16 Aralık 1966 yılı 2200 sayılı Genel Kurul Kararı ile “Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi” ve “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Uluslararası Sözleşmesi” kabul edilmiştir. Self determinasyon hakkının önemine vurgu yapılması amacıyla Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen bu iki sözleşmenin 1.

⁷⁶ Mehmet Akif Kütükçü, **Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, 2004, 262.

⁷⁷ Mustafa Kılıç, **Sosyal Güvenlik Hakkının Kapsamı ve Sınırı**, İş ve Hayat Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2008, 955.

⁷⁸ Mustafa Koçak, **Self Determinasyon Hakkı ve Self Determinasyon Hakkı Teorileri**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 38, 2018, 99.

maddelerinde bu hakka yer verilmiştir. Bunun neticesinde self determinasyon bir insan hakkına dönüşmüştür⁷⁹.

Self determinasyon hakkının açıklanması ve onaylanması bakımından, 24 Ekim 1970 tarihli ve 2625 sayılı “Birleşmiş Milletler Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostane İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkelerine Dair Bildiri” büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra 1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansında, tüm halkların self determinasyon hakkı olduğu belirtilerek, halkların, siyasal konularını; ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini özgürce belirleyebilecekleri vurgulanmıştır⁸⁰.

Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası üzerinde yapılan detaylı tetkiklere rağmen “halkların kendi kaderini tayin hakkı (self determinasyon)” ile ilgili herhangi bir ibareye rastlanmamıştır. Doğu Türkistan’da meydana gelen ayaklanmalarda da Uygur Türklerinin self determinasyon hakkını talep ettikleri ve bu doğrultuda sloganlar geliştirdikleri görülmektedir. 15 Mayıs ve 12 Haziran 1991 tarihleri aralığında Tarbağatay, Altay ve Çöğçek vilayetlerinde baş gösteren bir ayaklanmada, Çöğçek’deki Çin Komünist Partisi binası önünde toplanan yaklaşık 3.000 kişilik Uygur Türkü bir grup “self determinasyon hakkını” Çin hükümetinden talep etmiştir⁸¹. Halkın bu istekleri göz önünde bulundurulunca uluslararası sözleşmelerle otonomi bölgelerine tanınan self determinasyon hakkının, Çin yönetimi tarafından özerk bölge halklarına tanınmayarak ilgili sözleşmeler uyarınca insan hakları ihlalinde bulunduğu açıkça görülmektedir. Bununla yetinmeyen Çin yönetimi, self determinasyon hakkını talep etmek üzere toplanan gruplar üzerine güvenlik güçleri tarafından ateş edilmesini sağlayarak vatandaşların gösteri haklarına dair hak ihlalinde bulunmuştur⁸².

Çin Halk Cumhuriyeti, self determinasyon hakkını Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 2. maddesinin 7. fıkrası (*İşbu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletlere herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği gibi üyeleri de bu türden konuları iş bu Antlaşma uyarınca bir çözüme bağlamaya zorlayamaz; ancak, bu ilke VII. Bölümde öngörülmüş olan zorlayıcı önlemlerin*

⁷⁹ Koçak, 100.

⁸⁰ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, 108.

⁸¹ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, 109.

⁸² Erkin Alptekin, **Son Siyasi Gelişmeler Işığında Doğu Türkistan**, Türk Kültürü Dergisi, Sayı 344, 1991, 721. (United Nations, 1945)

uygulanmasını hiçbir biçimde engellemez.)⁸³ gereğince ülkenin iç işlerine karışmak olarak algıladığından dolayı, üniter yapısı için bir tehdit olarak görmektedir. Buna rağmen Mart 1996'da Cenevre Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Yıllık Toplantısı'nda konuşan Çin Halk Cumhuriyeti delegesi Pang Sen; “Birleşmiş Milletler Antlaşması ve birçok uluslararası İnsan Hakları enstrümanının, self determinasyon hakkının, bir ülke ve halkının bağımsızlık ve kurtuluşunu kazanma, kendi siyasi sistemine özgürce karar verme ve kendi ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmesini özgürce sürdürme hakkını oluşturduğunu açıkça öngördüğünü” söylemiş, Self determinasyon hakkının, bir ülkenin toprak bütünlüğünü veya siyasi birliğini parçalayacak ya da bozacak bir yetki alanı ortaya çıkarmadığını veya bu anlamda teşvik edici olduğu şeklinde yorumlanamayacağını ifade etmiştir⁸⁴. Buradan da anlıyoruz ki; Çin yönetimi, self determinasyon hakkının uluslararası sözleşmelerce ne ifade ettiğini tam ve doğru olarak anlamakla beraber, kendi sınırlarındaki otonomi bölgelerinin bu haktan istifade etmesini istememektedir.

2.1.1.2. Kişi Özgürlüğüne ve Güvenliğine Dayanan Haklar

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden beri “özgürlük” kavramı üzerinde durulmuş, filozoflar tarafından da sıklıkla felsefi argümanlara konu olmuştur. Özü gereği vazgeçilmez bir talep olmakla beraber, her kişisel eylem ve toplumsal hareketin gerisindeki sebep olmuştur. Bu bakımdan kişisel özgürlük ve güvenlik hakkı, devletin, bireyin özgürlüğüne keyfi müdahalesini engelleyen ve bireyi güvence altına temel bir hak olarak tanımlanmıştır⁸⁵.

Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı başlı başına bir hak olmakla beraber biz burada “özgürlük” ve “güvenlik” kavramlarına dayanarak, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Birleşmiş Milletler Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesiyle garanti altına alınan; “yaşama hakkı”, “işkence yasağı”, “kölelik yasağı”, “özgürlük ve güvenlik hakkı”, “tutulanların hakkı”, “kanunsuz ceza olmaz ilkesi”, “kişi olarak

⁸³ United Nations, **United Nations Charter**, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-1>, San Francisco, 26 June 1945, Part 1, Article 2. (Birleşmiş Milletler Antlaşması 26 Haziran 1945 yılında San Francisco'da kabul edilmiştir. 49'u asil olmak üzere toplam 193 ülke tarafından imzalanmıştır.)

⁸⁴ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, 111-112.

⁸⁵ Tolga Şirin, **Özgürlük ve Güvenlik Hakkı**, Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018, 18.

tanınma hakkı”, “ailenin korunması hakkı”, “çocuk hakları” ve “azınlıkların hakkı” hak ve özgürlükleri bu başlıklar altında incelenecektir.

Yaşama hakkı; öncelikle bireyin gerek fiziki gerekse biyolojik olarak varlığını eksiksiz biçimde sürdürebilmesi için gerekli olan sağlık ve bütünlük içinde doğmasıdır. Bununla beraber, insanın varlığını gerekli gelişim imkanlarına sahip olarak devam ettirebilmesi ve kişi olarak toplum yararına dahi olsa, doğal seyrinin dışında canlılığına son verilmemesi olarak tanımlanmıştır⁸⁶.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 3. maddesi (*Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır*)⁸⁷ ve Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 6. maddesiyle (*1. Her insanın doğuştan gelen yaşama hakkı vardır. Bu hak yasalarla korunacaktır. Hiç kimsenin yaşamı keyfi olarak elinden alınmaz. 2. Ölüm cezasını kaldırmamış olan ülkelerde idam hükmü, ancak suçun işlendiği anda yürürlükte olan yasalara uygun olarak ve bu Sözleşme ile Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi hükümlerine aykırı olmamak şartı ile, en ağır suçlar için verilebilir. Bu ceza ancak yetkili bir mahkeme tarafından verilmiş kesin bir karar üzerine uygulanabilir. 3. Yaşamdan yoksun bırakma eyleminin soykırım suçunu oluşturması durumunda, bu maddenin hiçbir hükmünün Sözleşme'ye Taraf Devletlerden hiçbirine Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi hükümlerinden doğan herhangi bir yükümlülüğüne herhangi bir biçimde aykırılık olanağını vermeyeceği açıktır. 4. Ölüm cezasına çarptırılan herkesin, cezanın affedilmesini ya da daha hafif bir cezaya çevrilmesini istemeye hakkı vardır. Genel af, özel af ya da ölüm cezasının değiştirilmesi kararı her durumda verilebilir. 5. Ölüm cezası onsekiz yaşın altındaki kimseler tarafından işlenen suçlar için verilemez ve hamile kadınların idam cezaları yerine getirilemez. 6. Bu maddenin hiçbir hükmü, Sözleşme'ye Taraf herhangi bir Devlet tarafından, idam cezasının kaldırılmasını geciktirmek ya da önlemek için kullanılamaz.*) gerekli düzenlemeler yapılmak suretiyle yaşamın doğal yollar dışında sonlandırılmayacağı temel bir insan hakkı olarak dünya kamuoyuna ilan edilmiştir⁸⁸.

⁸⁶ Cengiz Topel Çiftçioğlu, **Yaşama Hakkı**, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 103, 2012, 139-140.

⁸⁷ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 3, 2.

⁸⁸ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 6, 4-5.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve buna benzer birçok uluslararası insan hakları sözleşmelerine taraf olan Çin Halk Cumhuriyeti her şeyden önce doğum kontrolü ve zorunlu kürtaj uygulamasıyla yaşama hakkını açıkça ihlal etmektedir.

Çin’de uygulanan doğum kontrolü uygulaması, ebeveynlerin rızası alınmaksızın uygulanan zoraki kürtajdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 16. maddesinin 3. fıkrasında (*aile toplumun doğal ve temel birimidir ve toplum ve devlet tarafından korunur*) ailenin devlet tarafından korunması gerektiği açıkça ifade edilmiştir⁸⁹. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin 12. maddesinin 2. fıkrasının a. bendinde (*Ölü doğum ve çocuk ölümleri oranlarının düşürülmesini ve çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişmesini sağlamak*) çocuk ölümlerinin oranlarının düşürülmesinin sağlanmasını vurgulanmıştır⁹⁰. Bununla birlikte, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesinin 11. maddesinin 1. fıkrasının f. bendinde (*Güvenli şartlar içinde çalışma hakkı ve sağlığın ve bu arada doğurganlığın korunması hakkı...*)⁹¹ ve 16. maddenin 1. fıkrasının e. bendinde (*Çocuk sayısına ve çocukların ne zaman dünyaya geleceklerine serbestçe ve sorumlulukla karar vermede ve bu hakları kullanabilmeleri için bilgi, eğitim ve diğer vasıtalardan yararlanmada eşit haklar...*) kadın sağlığı ve ebeveynlerin çocuk sahibi olabilmelerine ilişkin gerekli düzenlemeler taraf devletlerin de onayıyla yapılmıştır⁹². Çin Halk Cumhuriyeti’nin de taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 6. maddesinde geçen (*1. Taraf Devletler, her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul ederler. 2. Taraf Devletler, çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı gösterirler.*)⁹³

⁸⁹ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 16, 4-5.

⁹⁰ United Nations, **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>, (Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 3 January 1976, in accordance with article 27) Part 3, Article 12, 4. (Sözleşme, 16 Aralık 1966 tarih ve 2200A (XXI) sayılı Genel Kurul kararı ile kabul edilerek imzaya, onaya ve katılmaya açılmıştır. 3 Ocak 1976’da 27. madde uyarınca yürürlüğe girmiştir.)

⁹¹ United Nations, **Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women**, <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf>, (Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 34/180 of 18 December 1979 entry into force 3 September 1981, in accordance with article 27(1)), Part 3, Article 11, 4-5. (18 Aralık 1979 tarih ve 34/180 sayılı Genel Kurul kararı ile kabul edilmiş ve imzaya, onaya ve katılmaya açılmıştır. Madde 27(1) uyarınca 3 Eylül 1981’de yürürlüğe girmiştir.)

⁹² United Nations, **Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women**, Part 4, Article 16, 6-7.

⁹³ United Nations, **Convention on the Rights of the Child**, <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf>, (Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989 entry into force

ifadelere, anayasanın 25. ve 49. maddeleriyle (**Madde 25** Devlet, nüfus büyümesinin ekonomik ve sosyal gelişim planlarıyla uyumlu olduğunu görmek için aile planlamasını teşvik eder. **Madde 49** ...Eşler, aile planlamasına uymak ile yükümlüdür...) çekince koyulmuştur⁹⁴.

Zaman zaman edebi eserlere bile konu olabilen doğum kontrolü uygulaması 1979 yılından beri Çin Halk Cumhuriyeti'nde zorunluluk arz etmektedir. Çin yönetimi bu uygulamayı modernite ve gıda güvenliği bahanesine sığınarak savunmaktadır⁹⁵.

Sinkiang Gazetesi'nin 12 Eylül 1992 tarihli sayısında yer alan bir habere göre, Doğu Türkistan'ın Hoten iline bağlı karakaş ilçesinde 18.700 genç kız zorla ameliyat edilmek suretiyle doğurganlık yetenekleri ellerinden alınmıştır. Bu ameliyatların yapılabilmesi için bölgeye 432 kişilik özel bir sağlık grubu sevk edilmiştir⁹⁶. 1990-1991 yıllarında toplamda 2 milyonu aşkın kadın zorla ameliyata tabi tutularak annelik yetenekleri ellerinden alınmış, bazı raporlara göre aynı dönemde sadece Hoten'de 27.900 kadın ve erkek zorunlu kısırlaştırılmaya tabi tutulmuştur⁹⁷. 1992 yılında hamileliklerinin 3. ve 4. aylarında olan kadınlardan 7.100 kişi kürtaj edilerek büyük bir insanlık suçu işlenmiştir⁹⁸. Guma ilçesinin Göktirek kasabasında program dışı doğum yapan 5 anne 1993 yılının ocak ayında 17.000 yuan yani yaklaşık 2000 dolar para cezasıyla cezalandırılmıştır⁹⁹. Doğum kontrol uygulaması sadece Doğu Türkistan'la sınırlı kalmayıp tüm Çin ülkesinde uygulanan bir insanlık suçu olmaya devam etmektedir. 200.000 nüfuslu bir vilayette çocuk sahibi olması muhtemel 35.000 kadın muayene edilerek, 353 tanesi zorunlu kürtaja tabi tutulmuş, 10.708 kişi ise zorunlu kısırlaştırmayla anne olmaktan mahrum edilmiştir¹⁰⁰.

Doğu Türkistan'da Uygur Türklerinin yalnızca bir veya iki çocuk sahibi olmalarına müsaade edilmekte, Müslüman Türk yerleşim birimleri sıkı bir denetim altında tutulmaktadır. Bu uygulamadaki temel amaç ise Müslüman Türk nüfusunun

2 September 1990, in accordance with article 49) Part 1, Article 6, 2-3. (20 Kasım 1989 tarih ve 44/25 sayılı Genel Kurul kararı ile kabul edilerek imzaya, onaya ve katılmaya açıldı. 49. madde uyarınca 2 Eylül 1990'da yürürlüğe girmiştir.)

⁹⁴ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 19-28.

⁹⁵ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, 53.

⁹⁶ Gülnihal Altın Öztürk, **Uluslararası Çatışma Bölgeleri: Doğu Türkistan ve İnsan Hakları İhlalleri**, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 70.

⁹⁷ Amnesty International, **China: No One Is Safe: Amnesty International Briefing**, Page 5, 10.

⁹⁸ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, 56.

⁹⁹ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, 56.

¹⁰⁰ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da Soykırım ve İnsanlık Suçları**, 8-9.

artmasının önüne geçmek olarak ifade edilmektedir. Doğum kontrol merkezlerinde hamile kadınların bebekleri iğne yapılmak suretiyle düşürülmekte hatta zaman zaman annelerin karınları kesilerek bebekler dışarı çıkarılmakta ve anne ölümlerine de sebebiyet verilmektedir. Doğum kontrol merkezlerinde bu uygulamayı yapan Çinli memurlar ise hükümet tarafından ödüllendirilmektedir¹⁰¹. Doğum kontrolü uygulamasıyla Çin yönetimi 2005 yılına kadar 9 milyon Türk bebeği Doğu Türkistan'da öldürerek devlet eliyle bir terör faaliyeti işlemiştir¹⁰². Doğum kontrolü programına uymayan aileler işlerini kaybetme, para cezası, toprak ve diğer mallarına devlet tarafından el konulma gibi uygulamalara da tabi tutularak insanlık dışı muamelelerle karşılaşabilmektedirler¹⁰³. Tüm bu baskı politikaları yetmezmiş gibi Han etnik kökenli milyonlarca Çinli, Doğu Türkistan'a göç ettirilerek bölgedeki demografik yapı değiştirilmeye, Müslüman Türk nüfusu azaltılmaya çalışılmaktadır¹⁰⁴.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde işlenen insan hakları suçlarından bir diğeri de soykırım suçudur. Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin 2. maddesine (*İş bu Sözleşmede, jenosit, millî, etnik, ırkî veya dinî bir grubu kısmen veya tamamen imha etmek maksadıyla aşağıdaki fiillerden herhangi birinin irtikâp olunması demektir. a) Grup azalarının katli; b) Grup azalarının bedenî ve aklı melekelerinin ciddî surette hanel dar edilmesi; c) Grubun, bedenî varlığının kısmen veya tamamen imhasına müncer olacak hayat şartlarına kasten tabi tutulması; d) Grup içinde doğumları sekteye uğratabilecek tedbirler alınması; e) Bir grup çocuklarının diğer bir gruba zorla nakledilmesi.*)¹⁰⁵ dayanarak Doğu Türkistan'da yaşanan ihlallerin Yaşama Hakkı ve Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkına dair ihlalleri de geri bırakarak açık bir soykırım suçu olarak nitelendirilebilir. Çin'in de taraf olduğu sözleşmede

¹⁰¹ Ahmed Egemberdi, **Doğu Türkistan Davası Hak-Adalet Davasıdır**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Tarih Dergisi, 1993, 32.

¹⁰² Yaşar Aksan, **Tek Suçları Türk Olmaktı – 1**, 1. Baskı, İstanbul: Kum Saati Yayıncılık, 2011, 70.

¹⁰³ Abdulsalam Abdulgani Alim, **Doğu Türkistan -Ekonomik Yaşamdaki Kısıtlamalar- Yoksulluk ve Yoksulluğun Sosyal Etkileri**, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, 159.

¹⁰⁴ Duygu Kaçaranoğlu, **Çin ve Doğu Türkistan'da İslam'ın Yayılışı**, Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Sanatları Ana Bilim Dalı, Rize, 2012, 130.

¹⁰⁵ United Nations, **Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide**, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crimeofgenocide.aspx>, (Approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly resolution 260 A (III) of 9 December 1948 Entry into force: 12 January 1951, in accordance with article XIII), Article 2. (9 Aralık 1948 tarih ve 260 A (III) sayılı Genel Kurul kararı ile onaylandı, imza ve onay veya katılım için teklif edildi, Yürürlük: 13. Madde uyarınca 12 Ocak 1951).

geçen doğum kontrolüne dair ifadeler ve Çin Halk Cumhuriyeti anayasasının yukarıda belirtilen ilgili maddesi (25. madde) bunu kanıtlar niteliktedir¹⁰⁶.

Çin'in Doğu Türkistan'daki ilk komutanı Wang Zhen "Doğu Türkistan Celladı" olarak nam salmıştır. Wang Zhen 1952 yılında, Doğu Türkistan'da 250.000'i aşkın Müslüman Türk'ü katlederek büyük bir soykırıma sebep olmuştur. Benzer katliamlar ve soykırım suçları Barın 1990, Gulca 1997, Urumçi 2009, Aksu 2015 olaylarıyla da kendini göstermiştir. Olaylar esnasında binlerce insan katledilmiş, yaralanmış veya hapse mahkûm edilmiştir¹⁰⁷. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin Halk Cumhuriyetindeki insan haklarını gözlemleyen, Çin Kongre Yürütme Komisyonunun, Temmuz 2019 ve Temmuz 2020 yıllık raporunda geçen "Sincan Uygur Özerk Bölgesinde soykırım olarak sayılabilecek suçların işlendiğine dair yeni kanıtların bulunmasına" dair ifadeler dikkat çekicidir. Rapora göre Çin Halk Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri'nde ikamet eden Uygur Türklerine dahi baskı yapmaktadır¹⁰⁸.

2021 yılında ünlü Avukat Alison Mac Donald'ın da aralarında bulunduğu Essex Court Chambers'taki avukatların hazırladığı rapora göre; gözaltındaki Uygur Türklerine kasıtlı olarak zarar verilerek, kadınların doğum yapmasına engel olunuyor ve hatta çocuklar zorla ailelerinden koparılıyorlar. Gözaltında tutulan mahkumlar elektro şok cihazlarına maruz bırakılarak, zincirleniyor, gözleri bağlanıyor, aç bırakılıp dövülüyorlar. Ailelerinden zorla koparılan çocuklar yetimhane veya yatılı okullara yerleştirilerek asimileye uğrattılıyorlar¹⁰⁹. Raporda çocuklarla ilgili verilen bilgiler hem soykırım hem de aile, kadın ve çocuk haklarının ihlali noktasında Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasının 49. maddesiyle (*Evlilik, aile, anne ve çocuk devlet tarafından korunur.*

Eşler aile planlamasına uymak ile yükümlüdür.

Eşler, küçük çocukların yetiştirilmesi ve eğitilmesinden sorumludur, yetişkin çocuklar ebeveynlerini desteklemek ve onlara yardımcı olmakla mükelleftir.

¹⁰⁶ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 19.

¹⁰⁷ Ömer Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 1. Baskı, İstanbul: Rumuz Yayınevi, 2017, 38-39.

¹⁰⁸ Euronews, 27 Ocak 2021, <https://tr.euronews.com/2021/01/15/cin-in-uygur-politikas-soyk-r-m-say-labilecek-deliller-var-rapor>

¹⁰⁹ Word Uyghur Congress, 10 Şubat 2021, <https://www.uyghurcongress.org/tr/dogu-turkistanda-soykirim-sucu-islendigine-dair-inandirici-kanitlar-var-rapor/>

Evlenme özgürlüğünün ihlali yasaktır; yaşlılara, kadınlara ve çocuklara kötü davranma yasaktır.)¹¹⁰ uygunluk göstermediği açıkça görülmektedir. Anayasa maddesinde evlenme özgürlüğüne dair verilen hak da kâğıt üstünde kalmaktan öteye geçememiştir. Nitekim genç Uygur Türkü kızlarının Han Çinlilerle evlenmek zorunda bırakılması bunun en açık örneğidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de bu hususa 16. maddesiyle (1. Evlenme çağına gelen her erkek ve kadın, ırk, uyrukluk ve din bakımlarından hiçbir kısıtlamaya uğramaksızın evlenmek ve aile kurmak hakkına sahiptir.

Erkek ve kadın evlenme konusunda, evlilik süresince ve evliliğin sona ermesinde eşit haklara sahiptir.

2. Evlenme akdi ancak evleneceklerin serbest ve tam rızasıyla yapılır.

3. Aile, toplumun doğal ve temel birimidir; toplum ve devlet tarafından korunma hakkı vardır.)¹¹¹ açıklık getirmektedir. Buna rağmen Çin yönetimi, tarafından Han Çinli erkeklerin Uygur Türkü kızlarla evlenmeleri için para, iş ve ücretsiz konut teklifi yapıyor, bu evliliklerin propagandası olarak televizyon ve reklam filmleri çekiliyor, çeşitli yayın organlarıyla Han Çinliler teşvik ediliyor. Sosyal güvenlik görevlileri bu evliliklerin yapılması için Han Çinli erkeklere rehberlik vazifesi üstlenirken öte yandan Uygur Türkü ailelerin ikna edilmesi için de yoğun bir çaba sarf etmektedirler. Uygur Türkü erkekleri “terörist” olarak lanse eden Çin Komünist Partisi, Uygur Kadınlarını ise “cinsel obje” olarak sunarak; aile, evlilik ve kadın haklarını ihlal etmekten geri durmamaktadır¹¹².

Bunun dışında Çin Halk Cumhuriyeti’nin Doğu Türkistan coğrafyasında gerçekleştirdiği nükleer denemeler de yaşama hakkı ihlali ve soykırım suçu olarak ele alınabilir. Uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde nükleer silahlar, yıkıcı ve uzun süreli kitle imha silahları olarak tanımlanmaktadır. Bu silahlar çok geniş bölgelerde tüm canlılığı tamamen yok etme kapasitesine sahip, zararları ise uzun zaman dilimlerini kapsayacak etkidir¹¹³. Nükleer silahların kullanıldığı Hiroşima ve

¹¹⁰ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 28-29.

¹¹¹ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 16, 4-5.

¹¹² Uygur Hareketi, **Doğu Türkistan’da Çin Soykırımı BM Soykırım Suçları Perspektifinden Doğu Türkistan’ın İncelenmesi**, <https://campaignforuyghurs.org/wp-content/uploads/2020/10/Turkish-Genocide-Report.pdf>, 2020,13

¹¹³ Erdem Denk, **Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 66, Sayı 3, 2011, 98.

Nagazaki şehirleri bu etkilerin görülmesi anlamında önemli bir örnektir. Bu bağlamda nükleer denemeler de gerek etki alanlarının genişliği gerekse ekosisteme verdiği zararlardan dolayı uluslararası bir sorun olarak görülmüş ve ilk kez Kısmi Deneme Yasağı Sözleşmesi 5 Ağustos 1963 yılında imzalanmıştır¹¹⁴. Aynı yıl atmosferde, uzayda ve denizaltında nükleer denemelerin yapılmasının yasaklayan PTBT yürürlüğe girmiş ve 2011 yılı itibarıyla 125 taraf ülke tarafından imza edilmiştir¹¹⁵. 2011 yılı itibarıyla 154 taraf ülkesi bulunan Kapsamlı Test Yasağı Sözleşmesi ise Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Endonezya, Hindistan, İran, İsrail, Kuzey Kore, Mısır ve Pakistan'ın henüz antlaşmaya taraf olmaması sebebiyle yürürlüğe girememiştir¹¹⁶. Bu bağlamda Doğu Türkistan'da yapılan nükleer denemeler uluslararası çevrelerce kesin bir insan hakları ihlali olarak anılmasa da; antlaşmaya taraf olan ülke sayılarına baktığımızda, nükleer denemelerin insanlık adına ne kadar zararlı olduğunu görebiliyoruz.

Çin, ilk olarak 16 Ekim 1959 yılında Sovyet uzmanlarının da desteğiyle, atmosferik ve yeraltı nükleer denemelerin gerçekleştirildiği ve füze sistemlerinin test edildiği 10.000 km² kullanım sahasıyla dünyanın en büyük nükleer tesisini Doğu Türkistan'da Lop Nor Bölgesine inşa etmiştir. Bu tesiste 1964-1996 yılları arasında resmi kayıtlara geçen 46 deneme yapılmıştır. Japon Profesör Takada Jun'a göre bu 46 nükleer denemede 200 megatonluk bir patlama gücü ortaya çıkmış ve 750.000 sivilin hayatını kaybetmesine sebep olunmuştur¹¹⁷. İstatistiklere göre nükleer denemelerden sonra Doğu Türkistanlıların bağışıklık sistemlerinde bozulmaların görüldüğü ve ölümcül hastalıkların insanlar arasında yayılmaya başladığı ortaya çıkmıştır¹¹⁸.

Doğu Türkistan'da yapılan ilk nükleer denemelerden bugüne tarım ve hayvancılığı olumsuz etkileyen ekolojik yıkımların ortaya çıktığı ve insan hayatını tehlikeye atan ölümcül hastalıkların baş gösterdiği görülmektedir. Çeşitli kaynaklara göre Doğu

¹¹⁴ United Nations, **Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and under Water**, <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2012/06/PTBT.pdf>, (Signed by the Original Parties, the Union of Soviet Socialist Republics, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the United States of America at Moscow: 5 August 1963) Page 1. (5 Ağustos 1963'de Moskova'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Büyük Britanya, Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından imzalanmıştır.)

¹¹⁵ Denk, 120.

¹¹⁶ Denk, 121.

¹¹⁷ Bahtiyar Bahşi, **Doğu Türkistan'ın Yakın Tarihi ve Uygur Türkleri**, Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sayı 57, 2017, 574.

¹¹⁸ Macide Mahluf, **Zorunlu Göç ve Uygur Diasporası**, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, 139.

Türkistanlılar arasında sakat bebek doğum oranlarındaki artış dikkat çekicidir. Nükleer denemelerin yapıldığı bölgelerde herhangi ciddi bir tıbbi araştırmanın yapılmamış olması da Çin'in insan haklarına verdiği değeri göstermesi bakımından son derece önemlidir¹¹⁹. İsviçreli bilim uzmanlarının ifade ettiğine göre, 1984 yılında yapılan nükleer denemede gücü 150 kiloton olduğu tahmin edilen nükleer bombaların 6,8 şiddetinde bir depreme sebep olmuştur. Bu patlamadan sonra Kaşgar'da yapılan bir araştırmaya göre bölgedeki 5.000'i aşkın gencin yaklaşık olarak aynı zamanlarda körleştiği veya felç oldukları tespit edilmiştir¹²⁰.

Yaşama, sosyal bileşenleri olan bir haktır. Bireyin yaşamasını sağlayan fiziksel ihtiyaçların karşılanması bakımından elverişli bir ortamının sağlanması son derece önemlidir. Devletler ise imkânların elverdiği ölçüde insanın en temel hakkı olan yaşama hakkını tanımalıdır¹²¹. Yaşama hakkının bu sosyal bileşenlerinden biri de İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 9. maddesinde atıf yapılan “özgürlük ve güvenlik hakkı”dır. Bununla beraber özgürlüğünden yoksun bırakılarak “tutuklananların hakları” da bu bileşenlere dahil edilebilir.

Daha öncede ifade ettiğimiz İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 3. maddesi, Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi 9. maddesi, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin 5. maddesi (*1. Herkes özgürlük ve güvenlik hakkına sahiptir. Aşağıda belirtilen hususlar haricinde ve kanunların öngördüğü biçime uygun olmaksızın hiçbir birey özgürlüğünden mahrum bırakılamaz: a) Bireyin, yetkili mahkemelerce verilmiş mahkumiyet kararından sonra kanuna uygun olarak tutulması; b) Bireyin, bir mahkeme tarafından kanuna uygun olarak verilen bir karara uymaması sebebiyle veya yasanın öngördüğü bir yükümlülüğün uygulanmasını sağlamak amacıyla yasaya uygun olarak yakalanması veya tutulması; c) Kişinin bir suç işlediğinden şüphelenmek için inandırıcı sebeplerin bulunduğu veya suç işlemesine ya da suçu işledikten sonra kaçmasına engel olma zorunluluğu kanaatini doğuran makul gerekçelerin varlığı halinde, yetkili adli merci önüne çıkarılmak üzere yakalanması ve tutulması; d) Bir küçüğün gözetim altında eğitimi için usulüne uygun olarak verilmiş bir karar gereği*

¹¹⁹ Alim, 153.

¹²⁰ Süleyman Doğan, **Öksüz Doğu Türkistan Unutulan Vatan Doğu Türkistan'ın Dramı**, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 216, 2014, 59.

¹²¹ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, 52.

tutulması veya yetkili merci önüne çıkarılmak üzere yasaya uygun olarak tutulması; e) Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, hastalığı yayabilecek kişilerin, akıl hastalarının, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılarının veya serserilerin yasaya uygun olarak tutulması; f) Kişinin, usulüne aykırı surette ülke topraklarına girmekten alıkonması veya hakkında derdest bir sınır dışı ya da iade işleminin olması nedeniyle yasaya uygun olarak yakalanması veya tutulması; 2. Yakalanan her kişiye, yakalanma nedenlerinin ve kendisine yöneltilen her türlü suçlamanın en kısa sürede ve anladığı bir dilde bildirilmesi zorunludur. 3. İşbu maddenin 1.c fıkrasında öngörülen koşullar uyarınca yakalanan veya tutulan herkesin derhal bir yargıç veya yasayla adli görev yapmaya yetkili kılınmış sair bir kamu görevlisinin önüne çıkarılması zorunlu olup, bu kişi makul bir süre içinde yargılanma ya da yargılama süresince serbest bırakılma hakkına sahiptir. Salıverilme, ilgilinin duruşmada hazır bulunmasını sağlayacak bir teminat şartına bağlanabilir. 4. Yakalama veya tutulma yoluyla özgürlüğünden yoksun kılınan herkes, tutulma işleminin yasaya uygunluğu hakkında kısa bir süre içinde karar verilmesi ve eğer tutulma yasaya aykırı ise, serbest bırakılması için bir mahkemeye başvurma hakkına sahiptir. 5. Bu madde hükümlerine aykırı bir yakalama veya tutma işleminin mağduru olan herkes tazminat hakkına sahiptir)¹²² özgürlük ve güvenlik hakkını temel insan haklarından biri olarak zikrederler.

Kişi özgürlüğü ve güvenliği temel bir hak olduğundan dolayı, bu hakkın doğal muhatabı devlettir. Nitekim Çin Halk Cumhuriyeti 1982 Anayasasının 37. maddesi (Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının kişisel özgürlüğü ihlal edilemez. Hiçbir vatandaş, halk savcılığının kararı veya izni ya da halk mahkemesinin kararı olmaksızın tutuklanamaz. Tutuklamalar kamu güvenliği organı tarafından yapılır. Kanuna aykırı tutuklama veya herhangi bir suretle kanuna aykırı şekilde vatandaşların kişisel özgürlüğünün kısıtlanması veya vatandaşların kişisel özgürlüğünden mahrum edilmesi yasaktır. Kanuna aykırı olarak vatandaşının üzerinin aranması yasaktır.) kişi özgürlüğü ve güvenliği haklarını anayasal olarak güvence altına almıştır¹²³.

¹²² Council of Europe, **European Convention on Human Rights**, https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf, Article 5, 8. (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 4 Kasım 1950 yılında Roma'da Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiştir.)

¹²³ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 23-24.

Kişinin özgürlüğünden yoksun bırakıldığı an, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı ihlal edilmiş olur. Dolayısıyla bireyin fiziki özgürlüğü, kişi özgürlüğü kavramını açıklamaya yetecektir¹²⁴. Konunun hukuki boyutu uzun soluklu bilimsel bir çalışma mahiyeti taşıdığından; uluslararası sözleşmeler ve Çin anayasasının ilgili maddeleri üzerinden konumuzu inceleyeceğiz.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 9. maddesiyle (*Hiç kimse keyfi olarak tutuklanamaz, alıkonulamaz ve sürgün edilemez.*) “bireylerin keyfi olarak tutuklanamayacağı” ilkesi, aynı bildirgenin 11. maddesi (*1. Suç işlemek sebebiyle sanık olmuş her bir birey, savunması için kendisine gerekli bütün güvencelerin sağlanmış olduğu açık bir yargılama ile yasaya göre suçluluğu kanıtlanmadıkça suçsuz sayılır.*

2. *Hiç kimse, işlendikleri sırada ulusal veya uluslararası hukuka göre suç sayılmayan fiil veya ihmallerden ötürü mahkûm edilemez. Yine hiç kimseye, suçun işlendiği sırada uygulanmakta olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.*)¹²⁵ ve Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 15. maddesi uyarınca “kanunsuz ceza olmaz” ilkesine aykırı olarak Çin yönetimi, Doğu Türkistan’da Uygur Türkü vatandaşları, işlemedikleri suçlardan ya da işlendiği halde suç teşkil etmeyen fiillerden dolayı tutuklamakta ve ağır cezalara çarptırılmaktadır. Doğu Türkistan’da insan hakları ihlallerinin her türlüünü acımasız ve keyfi olarak işlenmektedir. Bu ihlaller bizzat devlet eliyle yapılarak siviller arasında dahi kin ve nefreti körüklemektedir. Çinli güvenlik mensupları, Uygur Türklerini keyfi olarak sorguya çekebilmektedir¹²⁶. Hatta daha ileriye gidecek olursak; şüpheye dayanan ve somut hiçbir gerekçesi olmayan tutuklamalar ve idam cezaları, gözaltı sürelerinin kısılalığı ve sanığın savunması için süre verilmemesi, bireylerin aniden ortadan kaybolmaları, tutuklu bireylerle ilgili ailelere bilgi verilmemesi v.b. birtakım uygulamalar, Doğu Türkistan halkı için sıradan ve alışıl gelmiş bir hal almıştır¹²⁷. Doğu Türkistan’da güvenlik mensupları ve mahkemeler tamamen Çin Komünist Partisinin siyasi emelleri yönünde hareket ederek temel insan hakları konusunda acımasızca faaliyetler yürütebilmektedir. Tutukluların aile fertleri tutuklanan kişiden ayrı olarak zulme maruz kalabilmekte, aile fertlerinin

¹²⁴ Şirin, 22.

¹²⁵ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 11, 3-4.

¹²⁶ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 21.

¹²⁷ Atallah Şahyar, **Gündelik Yaşamda Karşılaşılan İhlaller**, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, 128.

tutuklu yakınlarına yardım etmesi ayrı bir suç olarak nitelendirilebilmektedir¹²⁸. Denilebilir ki; Doğu Türkistan'da insanların hayat garantileri yoktur.

Çin yönetimi tarafından Uygur Türklerine uygulanan baskı ve sindirme politikası 1949 işgalinden sonra artarak devam etmiş, çok sayıda iş adamı, din adamı, yazar ve aydın tutuklanarak idam edilmiştir. 1994 yılında Çin'in en zengin iş kadınlarından biri olarak kabul edilen Rabia Kadir 8 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır¹²⁹.

Doğu Türkistan Enformasyon Merkezi'nin elde ettiği bilgilere göre, 1999 yılının ilk üç ayında hayali suçlamalarla gözaltına alınan Uygur Türk'ü sayısı 10 bine yaklaşmış ve bunların birçoğu ağır cezalara çarptırılmıştır. 1999 Mart ve 2000 yılı Mart ayı yani 1 yıllık dönemde mahkemelerce idam cezasına çarptırılan ve işkenceler neticesinde hayatını kaybeden toplam insan sayısı 2.500 kişiye yaklaşmıştır¹³⁰. Uluslararası Af Örgütü 1999 yılında Doğu Türkistan'da keyfi tutuklu bulunan yüzlerce kişiyi isimlerini vererek yayınlamış ve Çin yönetiminden bu kişilerin serbest bırakılmasını talep etmiştir¹³¹.

Doğu Türkistan'daki keyfi tutuklamalardan biri; 30 Ekim 1999 tarihinde henüz ilköğretimi yeni bitirmiş bir kız çocuğu, kendi el yazısı sokaktaki bir duvar yazısına benzediği gerekçesiyle Hoten İl Emniyet Müdürlüğüne yapılmıştır. Okul kitabı üzerinde bulunan Mao'ya ait resmi yırtmış olduğu gerekçe gösterinle başka bir ilköğretim öğrencisi tutuklanmış ve hapishaneye atılmıştır. 2006 yılında Yarkent'te Memet Tursun Taş isimli bir genç sorgulama esnasından yapılan işkencelere dayanamayarak ölmüştür. Eşi Dilber Tohti ve babası Tohti Hoşur'un Çin yüksek yargı makamlarına ulaşan gayretleri dahi sonuç vermemiş olayın sorumluları için Çin yönetimi herhangi bir yaptırım uygulamamıştır. Başka bir hadise ise 2008 yılı ocak ayında yaşanmıştır. Cezaevlerindeki tutuklu Uygur Türklerine yardım ettiği gerekçesiyle Mütellif Hacı isimli bir esnaf tutuklanarak sorguya alınmıştır. İşkenceyle öldürülen Mütellif Hacı'nın cansız bedeni Mart ayında bir gece vakti polisler tarafından ailesine teslim edilmiştir¹³². Mütellif Hacı isimli şahsın işkence edilerek

¹²⁸ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 23.

¹²⁹ Erkin Emet, **5 Temmuz Urumçi Olayları ve Doğu Türkistan**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2009, 78.

¹³⁰ Şahyar, 129.

¹³¹ Abdulhaluk Çay, **Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde Doğu Türkistan'ın Durumu**, Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 71, 2010, 7.

¹³² Şahyar, 132.

öldürülmesi insan hakları ihlalleri bakımından ağır bir suçtur. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 5. maddesi (*Hiç kimseye işkence yapılamaz; zalimce, insanlık dışı, onur kırıcı ceza verilemez veya davranışta bulunulamaz.*)¹³³ ve Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 7. maddesinde geçen şu ifadeleri “*hiç kimsenin zalimane ve onur kırarak muamelelere tabi tutulamayacağını*” daha önce de belirtmiştik. Bu anlamda Çin yönetimi sadece işkence suçuyla hak ihlali yapmamış bununla beraber Müttelif Hacı'nın öldürülmesine sebep olarak yaşama hakkına dair bir insan hakları ihlali de gerçekleştirmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasının 38. maddesi de (*Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının haysiyeti ihlal edilemez. Herhangi bir yolla vatandaşları aşağılamak, hatalı olarak suçlama ve vatandaşlara hakaret etmek yasaktır.*) insan onuruna aykırı davranışların yasaklandığını bildiriyor olsa da Çin, konuda da kendi anayasasıyla çelişmektedir¹³⁴.

12 Ağustos 2008'de Kuçar'da Çin Güvenlik Güçleriyle Doğu Türkistan Millî Mücadeleciler arasındaki meydana gelen çatışmayı bahane eden Çin yönetimi, sivil vatandaşlara karşı baskı ve şiddet uygulamaları artırmaya başlamıştır. Doğu Türkistan Enformasyon Merkezinden alınan bilgilere göre, Kuçarlıların bölgelerinden ayrılmaları yasaklanarak, keyfi tutuklama uygulamaları had safhaya ulaşmıştır¹³⁵. 16.10.2009'da Urumçi'de Ablet Memet isimli bir şahıs, Çinli bir şahsa iğne batırdığı bahanesi gerekçe gösterilerek 8 yıl hapse mahkûm edilmiştir¹³⁶.

2013 yılının Ağustos ayında Avukat Gülnar Abdulhat isimli şahıs, Çin Güvenlik Güçleri tarafından tutuklanmış ve yoğun işkencelere maruz kalmıştır. 10 Mart 2014 tarihinde işkenceler sonucu ölüm eşiğine gelen genç kadın, ailesine teslim edilmiş ve ailenin tüm çabalarına rağmen hastaneler genç kadını tedavi etmeyi reddederek ölüme terk etmişlerdir. Aynı yıl 4 Mart 2014 tarihinde Kunming'de bıçaklı saldırganlar tarafından 29 kişinin katledilmesi ve 130 kişinin yaralandığı olaylardan Uygur Türkleri sorumlu tutularak 6'sı erkek, 2'si kadın 8 kişi tutuklanmıştır¹³⁷.

2019 yılında basın-yayın organlarında görülen bir habere göre; Hoten ili Karakaş ilçesine Bağlı Zava Beldesi Çokan Cilga Mahallesi Rahmetullah Şirbaki adlı bir

¹³³ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 5, 2.

¹³⁴ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 24.

¹³⁵ Emet, 82-83.

¹³⁶ Şahyar, 132.

¹³⁷ Ömer Kul, **Son Gelişmeler Işığında Doğu Türkistan Meselesi**, Turan İlim Fikir ve Medeniyet Dergisi, Sayı 23, 2014, 55.

çocuk dere yatağında ölü bulunmuştur. Çocuğun anne ve babasının Çin toplama kamplarında olduğu bilgisi elde edilmiştir¹³⁸.

Uluslararası İnsan Hakları kuruluşlarının raporlarına göre her yıl yüzlerce Müslüman-Türk stadyumlarda festival havasında idam edilmektedir¹³⁹. Başka bir iddiaya göre Çin genelinde organ ticareti sebebiyle ölüm cezaları verilmektedir. Uluslararası İnsan Hakları kuruluşlarının raporlarına göre organ siparişine göre ölüm cezalarının infaz edildiğine dair ipuçlarına rastlanmaktadır¹⁴⁰.

Doğu Türkistan'da hapisane şartları da son derece sağlıksızdır. Bunun yanı sıra gardiyanlar dahi keyfi olarak mahkumları öldürebilmektedir. Bilhassa siyasi suçlardan dolayı hapisanede bulunan bireyler penceresiz hücrelerde ve beton zeminde tutularak tuvalet ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak kadar kötü muamele görmektedirler¹⁴¹. Bununla ilgili Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 10. maddesi, mahkûm ve tutukluların insani şartlar altında ve gerektiğinde toplumsal rehabilitasyonlarının yapılarak topluma tekrardan kazandırılması ilkesini bir insan hakkı olarak sunarken Çin hapisaneleri bu haklara hiç de uygun değildir.

Siyasi suçlamalarla hapisanede işkencelere maruz kalmış bir Uygur Türkü'nün ifadeleri şu şekildedir: *“Çoğunlukla akşamları yeraltındaki bir odada sorgulandım ve işkence gördüm. İşkencelerde değişik metotlar uygulanıyordu. Örneğin, kollarım arkadan bağlanarak bedenim yukarı çekiliyordu. Vücudumun her tarafına, bazen sadece ağızımdan veya penisimden elektrik (şoku) veriliyordu. Sorgulayanlar ellerindeki sopalarla bacak kemiklerime vuruyorlardı. Diz üstü çöktürüp butuma ve omuzlanma vuruyorlardı. İşkenceler esnasında göz hizama kadar inen bir çelik miğfer giydireyorlardı. Miğfer uygulaması, işkenceler esnasında ölümlerle sonuçlanan kazaları önlemek için yapılıyordu. Zira bazı tutuklular işkenceye dayanamayıp, başlarını duvara veya sert cisimlere vurarak ölmek istiyorlardı. Başını kalorifer radyatörüne vurarak ölmek isteyen bir tutuklu biliyorum; ölmedi ama kafatasındaki kırıklar beyininde kalıcı sakatlığa yol açtı.”*¹⁴².

¹³⁸ Uygur Haber, 13 Ocak 2019, <https://www.uygurhaber.com/anne-ve-babasi-toplama-kampina-alinan-cocugun-aci-olumu>

¹³⁹ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 38.

¹⁴⁰ G. Ahmetcan Asena, **İpek Yolu - 1 Çin - Doğu Türkistan**, 1. Baskı, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2009, 372.

¹⁴¹ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 43.

¹⁴² Asena, 355-356.

Çin hapisanelerinde yaşanan Müslüman Uygur Türklerinin gördükleri ceza ve işkenceleri, Doğu Türkistanlı Hacı Yakup Anat bizzat yaşayıp, “*Doğu Türkistan’da İşkence ve Benim Gördüklerim*” adlı makale metninde şu şekilde aktarmaktadır:

1- *Tırnak altına iğne batırma*

2- *Erkek mahkumların cinsel organına çubuk sokmak*

3- *Mahkumları ağaç kazığa oturtma*

4- *Sol elini masaya çivileyip, sağ eliyle itirafname yazdırmak*

5- *Çemberle kafa tasını sıkıştırmak*

6- *Falakaya yatırmak*

7- *Burnuna biber suyu akıtmak*

8- *Çıplak bedene kaynayan yağ saçmak*

9- *Ayak bileği sinirinin kesilmesi*

10- *Aşık kemiğini ezmek*

11- *Ayak bileklerine yıllarca 10 kilogramdan daha ağır pranga vurmak*

12- *Ellerine sürekli kelepçe takmak*

A- *Eller önde*

B- *Eller arkada*

C- *bir el omuz üstünden, bir el omuz altından alınarak çapraz bir durumda bağlama*

13- *Boğazına kadar suya sokma*

14- *Buz koğuşuna koyup dondurma*

15- *Ağır falaka*

16- *Telle kaplı kamçılarla çıplak bedeni kırbaçlama*

17- *Çivi çakılmış tahta üzerinde durdurma*

18- *Küçük kömür ve cam parçaları üzerinde dizlendirme*

19- *Boyu eni bir buçuk metre olan hücrelere hapsedme*

20- *Aç bırakma cezası*

21- Sert emek cezası

22- Bağlama cezası

23- Asmak cezası

A- Eller yukarıda asılmak

B- Eller arkadan bağlanarak

C- Bağ aşağı asılmak

24- Kreş Kılmak (Binlerce insan önünde kreş kılınır. Özeleştiri yapmaya zorlanır. Kreş Kılmada söz konusu kişi mahkumların huzurunda, yüzleri boyanıp, başına külah geçirilerek gln bir hale getirilir ve suçu kabullenmeye zorlanır. Bu aynı zamanda diğer mahkumlar için bir gzdağıdır. Suçlu olduğu düşünülen veya muhalif davranışlar içerisinde bulunan kişiyi komünist parti temsilcisinin de nezaret ettiği bir toplantıda halk mahkemesinde yargılamak. Bu yargılamada sanık itirafa zorlanır ve ağır hakaretlere maruz kalır. Rejim yanlısı ve partiye yakın kişilerin sözlü ve fiziksel saldırıları ile karşılaşır. Genellikle sanık gln ve aşağlık bir duruma dşrlmek için yüzleri boyanıp başına pinokya külahı geçirilir.)

25- Emek işkencesi: kamplarda yazın 12 saat çalıştırılır. Ayrıca kişi başına 1000 kg tarladan sap toplama cezası verilir¹⁴³.

Toplama kamplarından kurtulmayı başaran bazı Uygur Türkü şahışlar da Çin hapishaneleriyle ilgili birtakım bilgiler aktarmışlardır. Bunlardan Gülbahar Celilova bir Fransız televizyon programında aynen şu hadiseleri anlatmıştır: “Çin’le Kazakistan arasında ticaret yapan iş kadınıyım. Doğu Türkistan’a son gittiğimde (2017) Çin polisi kaldığım otelden beni alıp sorguladı. Tutuklandıktan sonra cezaevine götürüldüm. Hapishaneye girdiğim ilk gün çıplak bir şekilde soyuldum. Su bile vermeden beni sorguya çektiler. Sorgu sonrası başka bir cezaevine götürüldüm. Orada 1 yıl, 3 ay, 10 gün hapis yattım. Hapse girdiğim ilk gün beni soyup tüm bedenimi kontrol ettiler. Hamile olup olmadığımı anlamak için röntgen çekip kan tahlili yaptılar. Daha sonra hamile kadınların zorla kürtaj yaptırılarak hapse konulduğunu öğrendim. Koğuştaki kadınların hepsinin elinde kelepçe, ayaklarında zincir vardı. Benim elime de kelepçe, ayağıma da 5 kilo ağırlığında zincir taktılar. Hapishanede 16 ay böyle kaldım.

¹⁴³ Hacı Yakup Anat, **Doğu Türkistan’da işkence ve Benim Gördüklerimiz**, Soner Yalçın (Düz.), *Doğu Türkistan’da Milliyetçilik Hareketleri*, Ankara, 2005, s. 62-64.

Haftada bir çırılçıplak betona oturturlardı. Ne olduğu belli olmayan ilaç verirdi. Her 10 günde bir iğne yaparlardı. Bunlarla bir şeyleri hissetmiyorduk ve her şeyi unutmaya başlamıştık. Sağlıksız şartlarda kaldığımız ve banyo imkânımız olmadığı için bedenimiz ve saçımız bitlendi. Hapishanedeki kadınları sorguya başına siyah poşet geçirerek götürürlerdi. Bazen 24 bazen de 48 saat aralıksız işkence yaparlardı. Sorgudan gelenlerin tırnakları çekilmiş, vücudu dayak darbelerinden mosmor olmuş, kamçı izleri, elektrik veren izler ve yüzü başı kanla dönerlerdi.”¹⁴⁴

İnsanların doğuştan gelen en temel özgürlüklerinden bir de seyahat hakkıdır. Bireyi seyahat özgürlüğünden mahrum etmek onu bir nevi hapsedmekle eş değer tutulabilir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 13. maddesi (1. Her birey, herhangi bir devletin ulusal sınırları içinde özgürce seyahat etme ve ikamet etme hakkına sahiptir.

2. Her birey, kendi ülke sınırları da dahil, herhangi bir ülkeden ayrılma ve ülkesine geri dönme hakkına sahiptir.)¹⁴⁵ ve Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 12. maddesi “bireylerin yurtiçi ve yurtdışı seyahatlerinde özgür olduklarını” bunun temel bir insan hakkı olduğunu ifade etmiştir. Doğu Türkistan’da özellikle sıkı yönetimlerin olduğu dönemlerde mahalleler arası dolaşımdan, yurtdışı seyahatlerine kadar insanlar her türlü dolaşımdan men edilmektedirler. Çin Halk Cumhuriyeti, Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olurken, Çinli vatandaşların tamamına pasaport verileceği ve ülke dışına seyahatlerde kolaylık sağlanacağını taahhüt altına almasına rağmen, günümüzde bir Uygur Türkünün herhangi bir sebeple yurtdışına seyahat etmesi neredeyse imkansızdır. Bir şekilde pasaport alabilmiş bir Uygur Türkü seyahate çıkmadan önce, geri dönme teminatı olarak yüklü miktarda ödeme yapmadan yurtdışına çıkışına izin verilmemektedir. Yurtdışından geri dönen Uygur Türkü vatandaşlar ise ülkeden çıkarken bıraktıkları teminatları geri alamamaktadırlar¹⁴⁶. Yukarıda da belirtildiği üzere pasaport almak bir Uygur Türkü için zaten imkansızdır. Ancak yerel yönetimlere gerekli rüşvet ödemesini yapan vatandaşlar pasaporta sahip olabilmektedirler¹⁴⁷. Uygur İnsan Hakları Projesinin “Silahlı Pasaportlar: Uygur Vatansızlığının Krizi” adlı raporuna göre yurtdışındaki Uygur Türklerinin pasaportları Çin yönetimince yenilenmemekte ve pasaportlarına

¹⁴⁴ Uygur Hareketi, **Doğu Türkistan’da Çin Soykırımı BM Soykırım Suçları Perspektifinden Doğu Türkistan’ın İncelenmesi**, 18.

¹⁴⁵ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 13, 4.

¹⁴⁶ Şahyar, 130-131.

¹⁴⁷ Alim, 159.

ilişkin belgelerin de erişime kapatılması durumun ne denli kötü olduğunu belgeler niteliktedir¹⁴⁸. 02 Mart 2019 tarihli bir haber metnine göre Çin, insanları sosyal kredilerine göre sınıflandırarak 23 milyon vatandaşının seyahat özgürlüğünü kısıtlamıştır¹⁴⁹. İsmi paylaşılmayan bir hanımefendi Temmuz 2018’de Kazakistan’dan Doğu Türkistan’a döndükten sonra Çin polisi tarafından yakalanmıştır. Kadının Kazakistan’da bulunan iki çocuğunun da Doğu Türkistan’a getirilmesi için baskı yapılmış, aksi bir durum olmasına karşılık ailesiyle tehdit edilen kadın okulların kapanmasıyla birlikte çocuklarını da alarak Doğu Türkistan’a geri dönmüştür. Aile döner dönmez seyahat hakları ellerinden alınarak, pasaportları iptal edilmiştir¹⁵⁰.

Kişi özgürlükleri ve güvenliği konusunda uluslararası hukuk metinlerinin ifadeleri, Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası’nın ilgili maddeleri ve yaşanan hadiseler ortak bir paydada değerlendirilecek olursa; Çin, her türlü hukuki önlemlere rağmen Müslüman Uygur Türklerinin en temel insani haklarını hiçe saymakta ve kendi vatandaşı konumunda olan bu insanları, korku dolu bir hayata mahkûm etmektedir. Hangi gün ne sebepten ve ne şekilde cezalandırılacaklarını düşünen bu insanlar ağır ruhi travmalar yaşayabileceği gibi kimileri de vatanlarını terk etmek zorunda kalabilirler. Her iki durumu da kabullenmeyen Çin Hükümetiyse; insanların Doğu Türkistan’dan ayrılmadan, Çin’in ekonomik ikbali için çalışan birer köle niteliğinde yaşam sürmesini bu insanlara layık görmektedir. Zaten seyahat yasaklarının altında yatan en önemli sebebin de bu olduğunu düşünüyoruz. Bu anlamda Müslüman Türklerin hem inançlarından hem de etnik ve kültürel kimliklerinde sıyrılarak kendilerini birer Çinli gibi hissetmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu uğurda Çin Hükümeti, her türlü hak ihlalinin işlemekten geri durmadan tüm özgürlük ve güvenlik haklarını hiçe saymaktadır.

¹⁴⁸ Word Uyghur Congress, 10 Şubat 2021, <https://www.uyghurcongress.org/tr/dogu-turkistanda-soykirim-sucu-islendigine-dair-inandirici-kanitlar-var-rapor/>

¹⁴⁹ Kırım Haber Ajansı, 2 Mart 2019, <https://qha.com.tr/haberler/cin-de-sosyal-kredisi-dusuk-olan-23-milyon-vatandasin-seyahat-ozgurlugu-kisitlandi/7079/>

¹⁵⁰ Uygur Hareketi, **Doğu Türkistan’da Çin Soykırımı BM Soykırım Suçları Perspektifinden Doğu Türkistan’ın İncelenmesi**, 16-17.

2.1.1.3. Mahremiyet Hakkı

Mahremiyet hakkı genel anlamda, kişilerin yalnız kalabildikleri, diledikleri gibi düşünüp davranabildikleri, başkalarıyla kuracakları iletişimin yer, zaman ve koşullarına kendilerinin verebildikleri bir alan üzerindeki haklarını ifade eder¹⁵¹.

Mahremiyet hakkının ihlal edilmesi birkaç farklı şekilde olabilmektedir. Bunların birincisi; kişinin kendini “ifşa” etmesidir ki bu ihlal ancak bireyin kendisi tarafından gerçekleştirilebilir. Kişiler, çevrelerinde bulunan kimselere, kendi hakkında yapacakları ifşaatlarla mahrem alanlarını oldukça fazla sınırlandırabilmektedirler. İkinci ihlal şekli olarak, “merak” ele alınabilir. Bu anlamda, kişilerin sosyal çevrelerinde neler olduğunu, mahrem alana dair gizli kalanların bilinmesine dair arzuları mahremiyet ihlali olarak karşımıza çıkar. Üçüncü ve son olarak “gözetleme” de mahremiyet hakkının ihlal edilmesine sebep olabilmektedir. Gözetleme, sosyal kontrol araçlarından biri olarak, ana-babaların çocuklarını, öğretmenlerin öğrencilerini ve devletlerin vatandaşlarını izlemesi olarak ele alınabilir¹⁵².

Mahremiyet hakkı İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 12 maddesi (*Hiç kimsenin özel yaşamına, ailesine, konutuna ve haberleşmesine keyfi olarak karışılmaz, onur ve ününe saldırılmaz. Herkesin bu tür karışma ve saldırılara karşı yasal korunma hakkı vardır.*)¹⁵³, Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 17 ve 23. maddeleri (**Madde 17** 1. *Hiç kimsenin özel ve aile yaşamına, konutuna veya haberleşmesine keyfi veya hukuka aykırı olarak müdahale edilemez; onuru veya itibarı hukuka aykırı saldırılara maruz bırakılamaz. 2. Herkes bu tür saldırılara veya müdahalelere karşı hukuk tarafından korunma hakkına sahiptir. Madde 23* 1. *Aile toplumun doğal ve esaslı bir birimidir ve aile toplum ve Devlet tarafından korunma hakkına sahiptir. 2. Evlilik çağındaki her erkek ve kadının evlenme ve aile kurma hakkı hukuk tarafından tanınır. 3. Evlenecek eşlerin tam ve serbest iradeleri ile kurulmayan bir evlilik geçerli sayılmaz. 4. Bu Sözleşmeye taraf Devletler, eşlerin evlilik konusunda, evliliğin devam ettiği sürece ve boşanmada eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olmaları için gerekli önlemleri alır. Boşanma halinde çocukların korunması için gerekli hükümler*

¹⁵¹ Mehmet Yüksel, **Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 58, Sayı 1, 2003, 182.

¹⁵² Yüksel, 186.

¹⁵³ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 12, 4.

*konur.)¹⁵⁴ ve Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasının 39 ve 40. maddeleri (**Madde 39 Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının konut hakkı dokunulmazdır. Yasalara aykırı şekilde vatandaşların konutunun aranması veya vatandaşların konutuna zorla girilmesi yasaktır. Madde 40 Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının haberleşme özgürlüğü ve gizliliği, kanun tarafından korunur. Ulusal güvenlik veya ceza soruşturması için gerekli olduğu durumlarda, kanun tarafından öngörülen usullere uygun olarak kamu güvenlik organları veya savcılık organlarının haberleşmeyi denetlediği haller haricinde, hiçbir kuruluş veya birey, vatandaşın haberleşme özgürlüğünü ve gizliliğini hiçbir sebeple ihlal edemez.**)¹⁵⁵ uyarınca temel insan hakları arasında sayılmış ve garanti altına alınmıştır. Çin anayasası üzerinde yaptığımız tetkikler neticesinde mahremiyet hakkını açık bir şekilde ifade edilmediğini fakat anayasa da belirtilen “konut dokunulmazlığı” ve “haberleşmenin gizliliği” ilkelerini de bireyin mahremiyeti olarak değerlendirebileceğimiz kanısıyla anayasanın ilgili maddeleri bu bölümde zikredilmiştir.*

Doğu Türkistan’da Uygur Türklerinin mahremiyet ve konut dokunulmazlığı hakkının ihlal edilmesi konusunda; 3 Aralık 2019 tarihli Amerikan Kongresinde onaylanan Uygur İnsan Hakları düzenlemesinde Çin yönetiminin, yüksek teknolojiye sahip gözetleme teknolojileri ile Uygur Türklerinin sürekli takip edilmesine, iletişimin kesintiye uğraması, yerel ağ bağlantılarının ve sosyal medya uygulamalarının filtrelenmesine, ses ve göz tanıma teknolojilerinin kurulmasına dikkat çekilmiştir¹⁵⁶.

Çin yönetimi, Uygur Türklerinin günlük yaşamını kontrol altında tutabilmek amacıyla yaklaşık 1,1 milyon Han Çinliyi Doğu Türkistan’a göndermiş ve bu kişilerin gittikleri evlerde kalarak, gerektiğinde hane halkıyla aynı yatağı paylaşmalarını istemiştir. Bu uygulama Çin yönetimi tarafından “Eşleşme ve Aile Olma” programı olarak adlandırılmıştır. Han Çinliler tarafından Uygur Türklerinin evlerine yapılan bu ziyaretler en az iki ayda bir gerçekleştirmekte ve yaklaşık bir hafta sürmektedir. Hanelerde kalan Han Çinliler sürekli Çin Komünist Partisi propagandası yaparak hane halkını da sürekli olarak gözetlemektedir. Ev halkının İslam’ın haram

¹⁵⁴ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 17-23, 10-12-13.

¹⁵⁵ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 24.

¹⁵⁶ congress.gov, 12 March 2019, <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/178?q=%7B%22search%22%3A%5B%22Uighur+Intervention+and+Global+Humanitarian+Unifid+Response+Act%22%5D%7D&s=2&r=2>

bulduğu davranışları gerçekleştirmedikleri tespit edilirse derhal şüpheli sıfatıyla toplama kamplarına gönderilmektedirler¹⁵⁷. Uygur Hareketi Direktörü Rushan Abbas, “eşleşme ve aile” programı dâhilinde eşleri toplama kamplarında olan kadınlar Han Çinli erkekle aynı yatağı paylaşmak zorunda kaldıklarına ve toplu tecavüz vakalarına sebep olduğuna dikkat çekmektedir¹⁵⁸. Görüldüğü üzere Çin yönetimi anayasal bir hak olarak sunduğu konut dokunulmazlığı hakkını da “eşleşme ve aile” adı altında masum bir programla ihlal ederek, aynı zamanda bireylerin mahremiyet haklarına da çirkin bir saldırıda bulunmaktadır. Bununla beraber iffetine saldırıda bulunulan kadınların kişisel özgürlükleri ve güvenlikleri de hiçe sayılmaktadır.

Mahremiyetin korunması, konut dokunulmazlığı haklarında yapılan ihlallerin bir benzeri haberleşme özgürlüğü noktasında da kendini göstermektedir. Doğu Türkistan’da telefon ve internet gibi haberleşme araçları son derece kısıtlı ve kontrollü olarak kullanılmaktadır. Mevcut haberleşme ağları halktan ziyade devletin ihtiyaçları için kullanılır ya da kullandırılır. Yurtdışı ile yapılan telefon görüşmeleri sürekli olarak dinlenip kayıt altına alınmaktadır. 5 Temmuz 2009 Urumçi olaylarından sonra Doğu Türkistan’da ki her türlü haberleşme ağı yurtdışı kullanımına kapatılmıştır¹⁵⁹. Teknolojinin akıl sınırlarını zorladığı ve iletişim çağı olarak adlandırdığımız 21. yüzyılda Doğu Türkistan’da yaşanan bu gelişmeler insan hakları ihlalinin başka bir sıfatla nasıl anılabilir? Bilhassa ülke dışında yaşayan bireylerin Doğu Türkistan’daki aile fertleriyle yaptıkları görüşmeler hükümet yetkililerince dinlenmekte, hatta özellikle Türkiye’deki akrabaları tarafından aranan vatandaşlar hapse ya da toplama kamplarına gönderilmektedirler¹⁶⁰. Haberleşme alanında yaşanan hak ihlallerine örnek olması bakımından Gulzira Mogdyn’in başına gelen hadise durumun vahametini açıklar niteliktedir. 2017 yılının aralık ayında 38 yaşındaki Gulzira Mogdyn telefonunda popüler haberleşme programı whatsapp olduğu için gözaltına alınmıştır¹⁶¹.

¹⁵⁷ Uygur Hareketi, **Doğu Türkistan'da Çin Soykırımı BM Soykırım Suçları Perspektifinden Doğu Türkistan'ın İncelenmesi**, 12.

¹⁵⁸ Bloomberg, 30 Kasım 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-30/urgent-uninvited-guests-keep-watch-for-china-inside-ughur-homes>

¹⁵⁹ Şahyar, 130.

¹⁶⁰ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 25.

¹⁶¹ Uygur Hareketi, **Doğu Türkistan'da Çin Soykırımı BM Soykırım Suçları Perspektifinden Doğu Türkistan'ın İncelenmesi**, 17.

Sömürü, soykırım, dini ve etnik asimilasyon ve bilhassa insan hakları ihlalleri noktasında dünya kamuoyunun gündemini yoğun olarak işgal eden Çin, Doğu Türkistan gerçeklerini dünya kamuoyundan saklamak için haberleşme ve iletişim araçları üzerindeki kontrollerini sıklaştırarak bölgeyi dünyaya kapatmaktadır¹⁶². Bu sebeplerdir ki Doğu Türkistan'daki internet kafeler Uygur Türklerinin girmesi dahi yasaktır¹⁶³.

2.1.1.4. Din ve Vicdan Özgürlüğü Hakkı

Din, tarih boyunca insanla birlikte varlığını sürdüren, insanın olduğu her zaman diliminde ve her yerde var olduğu bilinen bir gerçekliktir. İnanılan varlık ve değerler değişiklik göstermiş olsa da insanlar mutlaka bir inanç içerisinde olmuşlar ve bu inanca dayalı tutumlar sergilemişlerdir.

Dinin tanım ve tarifi ayrı bir bilimsel konu olmakla beraber, genel anlamda insanın çeşitli duygu ve düşünceleriyle tutum, tavır ve davranışlarının ifadesi olarak nitelendirilebilir. Toplum içerisinde her türlü din veya inanç “kutsal” kavramı ile ifade edilir. Kutsal kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre: “*Bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen*” şeklinde açıklanmıştır¹⁶⁴. O halde denilebilir ki; Kutsala dokunmak temel insan haklarına karşı yapılmış bir saldırı olarak nitelendirilebilir.

Din veya inanç özgürlüğü hakkı, inanan birey ve topluluklar için ne kadar değerliyse, inanmayan birey ve topluluklar için de o derece değerli bir haktır. Din ve inanç özgürlüğü birçok ülkede anayasal bir hak olarak korunmakla beraber uluslararası insan hakları sözleşmelerine de konu olarak, temel bir hak olarak tanımlanmıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 18. maddesi (*Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak din veya inanç değiştirme özgürlüğünü, dinini ya da inancını tek başına veya topluca, açık veya özel olarak öğretme, uygulama, ibadet ve törenlerle açığa vurma özgürlüğünü içerir*)¹⁶⁵, Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 18. maddesi (**Madde 18 1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olacaktır. Bu hak, herkesin istediği dine ya da inanca sahip olması ya da bunları**

¹⁶² F. Bülent Yıldırım, **Neden Doğu Türkistan Sempozyumu?**, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, 9.

¹⁶³ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 202.

¹⁶⁴ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁶⁵ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 18, 5.

benimsemesi özgürlüğünü ve herkesin aleni veya özel olarak bireysel ya da başkaları ile birlikte toplu olarak, kendi din ya da inancını ibadet, icra, bunun icaplarını yerine getirme ya da öğretme bakımından ortaya koyma özgürlüğünü de içerir. 2. Hiç kimse, kendi seçtiği bir din ya da inanca sahip olma ya da bunu benimseme özgürlüğünü zedeleyecek bir baskıya maruz bırakılamaz. 3. Bir kimsenin kendi dinini veya inançlarını ortaya koyma özgürlüğüne ancak yasalarla belirlenen ve kamu güvenliğini, düzenini, sağlığını, ahlakını ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli kısıtlamalar getirilebilir. 4. Bu sözleşmeye Taraf Devletler, ana-babaların ve, uygulanabilir olan durumlarda, yasalarca saptanmış vasilerin, çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dinsel ve ahlaki eğitim verme özgürlüklerine saygı göstermekle yükümlüdürler.)¹⁶⁶ din ve inanç özgürlüğünün evrensel bir insan hakkı olduğuna vurgu yapar.

Birçok dinin bir arada yaşadığı ülke olarak Çin’de; Budizm, Taoizm, İslamiyet ve Katolik Hristiyanlık en yaygın dinler olarak öne çıkmaktadır. Ülke nüfusunun %71’lik kısmının ise herhangi bir dine inanmadığı bilinmektedir¹⁶⁷. Ülke nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Han Çinliler çoğunlukla Budizm, Taoizm ve Hristiyanlık dinine mensupturlar. Uygur, Hui, Kazak, Kırgız, Tatar ve Özbekler arasındaysa İslamiyet’e inanlar büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Müslüman nüfusun önemli bir çoğunluğu Doğu Türkistan, Ningxia Hui Milliyeti Özerk Bölgesi ile Kansu, Yunnan ve Qinghai eyaletlerinde yaşamaktadırlar¹⁶⁸.

Doğu Türkistan’da birçok farklı inancın bir arada yaşadığı bir bölgedir. Bölgenin en yaygın dinleri İslamiyet, Budizm, Tibet Budizmi (Lamaizm), Katolik Hristiyanlık ve Şamanizm’dir. Uygur Türkleri arasında en yaygın inancın İslamiyet olduğu ifade edilmiştir. Buna dayanarak toplumsal yaşamda da en etkin din İslamiyet’tir. Bölgede 30 binin üzerinde cami, kilise ve diğer inançlara ait tapınaklar vardır¹⁶⁹.

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarına din ve inanç özgürlüğünü anayasanın 36. maddesiyle (*Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları, din ve inanç özgürlüğüne sahiptirler...*) bir hak olarak vermiştir¹⁷⁰. Uygur Türkleri ve Tibetliler dışındaki diğer

¹⁶⁶ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 18, 10-11.

¹⁶⁷ Kaçaranoğlu, 17.

¹⁶⁸ CRI Online, <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter6/chapter60402.htm>

¹⁶⁹ CRI Online, <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter6/chapter60402.htm>

¹⁷⁰ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 23.

Çin vatandaşları anayasaya uygun olarak genişleyen bir inanç özgürlüğüne sahiptirler. Buna rağmen Uygur Türkleri ve Tibetliler dini inançları kullanılmak suretiyle kontrol altında tutulma tehdidiyle karşı karşıyadırlar¹⁷¹.

1949 yılında başlayan son Çin istilası döneminden sonra Müslümanlar çok zor şartlarla karşı karşıya kalmışlardır. Mao Ze-dong döneminde (1949–1976) Çin’de İslam dini yasaklanarak, “Kur’an öğretilerinden vazgeçin!” sloganıyla İslam’a ve Müslümanlara karşı savaş açılmıştır¹⁷². 1952 yılında din adamlarının çoğunlukta olduğu 120 bin kişi idam edilmiştir. 1949 ile 79 yılları arasında Doğu Türkistan’da 29 bin cami yıkılarak, 54 bin din görevlisi tutuklu olarak çalışma kamplarına sevk edilmiştir. Sadece Urumçi kentinde 370 bin Kur’an-ı Kerim imha edilmiştir. Ayakta kalan camiler ise domuz ahırına olarak kullanılmaya başlanmıştır¹⁷³.

Doğu Türkistan’daki İslamiyet ve Türklük bilinci, Çin yönetimi tarafından resmî ideolojiye düşman iki unsur olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı dini kaynaklı unsurlarla etnik anlamda mesaj olarak algılanabilecek durumlar üzerinde ciddi yaptırımlar uygulanmakta, bu tür belirtiler ortaya çıktığında insanlar hapsedilmekte ve hapse girenlerle ilgili bir daha haber alınamamaktadır. Çinli yetkililere göre din, etnik grupların milli ve kültürel kimliklerini tanımlayan bir unsur olması sebebiyle anayasanın 1. maddesi (...*herhangi bir kurumun veya bireyin sosyalist sisteme zarar vermesi yasaktır.*) uyarınca tehlikeli görmektedirler¹⁷⁴. Konuyla ilgili Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunda konuşan Çinli delege Duan Qiming “*hiç kimsenin, hiçbir kurumun ve hiçbir dinin milli birliği sabote etmesine, milliyetlerin arasında ayrımcılığı kışkırtmasına, milli hukuku ihlal etmesine ve halkın çıkarlarına karşı gelmesine izin verilemez*” demiştir¹⁷⁵.

Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası dünya genelinde İslamofobi artmış, İslamiyet terörizmle birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren Çin, Doğu Türkistan üzerinde uyguladığı hak ihlallerini ve soykırımını uluslararası kamuoyunda haklı bir zemine oturtmaya çalışarak her türlü dini uygulamayı ve hareketi Panislamist bir terör

¹⁷¹ Gülden Sönmez, **Doğu Türkistan Mücadelesi ve Sivil Toplum Kuruluşları**, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, 197.

¹⁷² Ekrem Hicazi, **Soğuk Savaş ve 11 Eylül Sonrası Doğu Türkistan - Çin Tezleri ve Politikalarına Yönelik Eleştirel Bir Araştırma**, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, 55.

¹⁷³ Kaçaranoğlu, 127.

¹⁷⁴ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 7.

¹⁷⁵ Türköz, **Doğu Türkistan’da İnsan Hakları**, 74.

olayı olarak tanımlamaya başlamıştır¹⁷⁶. Camiler üzerinde denetleme uygulanarak, dindar öğretmenler görevlerinden uzaklaştırılmakta ve dindar öğrenciler okullarından ihraç edilmekte, yazarlar ve şairler sürekli kontrol edilerek, herhangi bir hoşnutsuzluk olması durumunda, “terörizmle” eş tutulmaktadır ki, Çin kanunlarına göre bu bir devlet güvenlik suçudur. (*Madde 36...Hiç kimse dini, kamu düzenini bozan, vatandaşların sağlığına zarar veren veya devletin eğitim sistemine müdahale eden faaliyetlere kalkışmak için kullanamaz. Dini gruplar veya din işleri yabancı güçlerin kontrolüne tabi olamaz.*)¹⁷⁷. Çin, “ayrılıkçılık propagandası yapanlara ve ayrılıkçılara karşı savaş” bahanesiyle baskı ve zulümlere ardı arkası kesilmeden devam etmektedir. Çin yönetimi son dönemde “radikalizm ve radikaller” söylemini de kullanmaya başlamıştır¹⁷⁸. Çin yönetimi tarafından radikal olarak tanımlanan Doğu Türkistanlıların bazı faaliyetleri şunlardır: Alimler, dini ilimleri tahsil eden öğrenciler, hocalar, din eğitimi veren kurumlar, ibadethane yapmak veya tadilat yapmak isteyenler, hutbeler, davet ve irşat, dini mahkemeler ve İslam hukukunun tamamı, İslami yayınlar ve Doğu Türkistan tarihine dair yayınlar, dini gün ve gecelerin kutlanması, hac ibadetini yerine getirmek isteyenler ve çocuklara yönelik din eğitimiyle ilgili Çin yönetiminin prensiplerini yerine getirmeyen bütün Doğu Türkistanlılar radikal olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber, resmi nikah olmaksızın dini nikah kısılması ya da dini usullere göre boşanma işlemlerinin yapılması, öğrencilerin ve reşit olmayanların namaz kılması, oruç tutmak ve Kur'an Kerim okumayı öğrenmek yasaktır. Dini gerekliliklere dair her türlü uygulama Çinli memurlarca kontrol edilmekte, yasalara itiraz edilmesi durumunda silahlı müdahale söz konusu olabilmektedir. Olası bir can kaybı durumunda hayatını kaybedenler “radikal İslamcı terörist” olarak tanımlanmaktadır. Terörist olmak için cep telefonları aracılığıyla dini mesaj paylaşımı yapmak ve dini bir uygulama bulundurmak da yeterli bir sebep olarak görülmektedir¹⁷⁹.

Sincan Uygur Özerk Bölgesi Komünist Parti Sekreteri Wang Lequan: “*Halkın dini önderlerine karşı baskılarımızı arttırmamız gerekir. Bu kişilerin politik olarak ehil olduklarından emin olmalıyız. Vatana tutku ile bağlı olmak, Komünist Parti liderlerini*

¹⁷⁶ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 33.

¹⁷⁷ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 23.

¹⁷⁸ Kaçaranoğlu, 128.

¹⁷⁹ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 47-48

ve sosyalist sistemi desteklemek, ayrılıkçılığa ve yasa dışı dini faaliyetlere karşı olmak, ulusal birliği ve ülkenin bölünmez bütünlüğünü savunmak, ulusal yasalara ve politikalara bilinçli bir bağlılık içinde olmak gibi hususlar bu kişilerden beklenen temel davranışlardır”¹⁸⁰ diyerek Çin yönetimi tarafından halkın din ve inanç özgürlüğüne yapılan baskıları meşru bir zemine oturtma çabasıdır.

Doğu Türkistan’da din eğitimi almak isteyenlerin gidebileceği herhangi bir eğitim kurumu bulunmamaktadır. Camilerde asli görevinin dışında, dini değerlerin anlatılması ve öğretilmesi yerine devlet yasaları cemaate dikte edilmektedir. Cami mihrabına Çin bayrağı ve Mao Ze-dong resimleri asılmış durumdadır. Hutbe ve vaazlarda neler konuşulacağını da Özerk Bölge Komünist Parti Sekreterliği belirlemektedir¹⁸¹. Buna örnek olması bakımından 28 Ekim 1999 tarihinde Hoten vilayetinin Oybağ Camisi Din Görevlisi Mehmet Ali Hoca, İslami meseleleri, Çin Komünist Partisi’nin zorunlu kıldığı şekilde anlatmadığı için tutuklanmış ve ağır para cezasına çarptırılarak görevinden uzaklaştırılmıştır¹⁸².

Çin, deniz aşırı yapılacak seyahatler için 30.000-50.000 yuan dolaylarında bir teminat talebinde bulunmaktadır. Seyahat edilen ülke Suudi Arabistan olursa depozitoya el konulur ve geri ödemesi yapılmaz¹⁸³. Bu uygulama Müslümanların Hac ve Umre ibadetini engelleme amacından başka bir anlam ifade etmez. Hac seyahati yalnızca Çin yönetimi tarafından planlanır, edilir ve oldukça maliyetli bir organizasyondur. Bazı zamanlarda Müslümanların hacca gitmelerine ve bu ibadeti ifa etmelerine de müsaade edilmediği olmuştur. Mesela 1999 yılında 1.200 Doğu Türkistanlı Müslüman, hac ibadetini yerine getirmek üzere denizaşırı seyahat etmek üzereyken Çin resmi makamlarınca pasaportları iptal edilmiş, yapılan itirazlar neticesinde Doğu Türkistanlı Müslüman Uygur Türk’ü 122 yaşlı vatandaş tutuklanmıştır¹⁸⁴.

Doğu Türkistan’da işe girebilmek veya hali hazırdaki işinde devam edebilmek için de İslami vecibeleri yerine getirememek gerekmektedir¹⁸⁵. Cami girişlerine devlet memuru, öğrenci, Çin Komünist Partisi üyeleri ile emekli memurların camiye gidemeyeceklerini bildiren ilanlar asılmaktadır. Cami cemaati arasına yerleştirilmiş

¹⁸⁰ Hicazi, 58.

¹⁸¹ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 24.

¹⁸² Şahyar, 127.

¹⁸³ Alim, 160.

¹⁸⁴ Şahyar, 128.

¹⁸⁵ Alim, 152-153.

istihbarat elemanları tarafından cemaatle ilgili sıkı bir denetim yapılmaktadır. Devlet memuru ve şirket çalışanı Uygur Türklerinin oruç tutup tutmadıklarını kontrol etmek amacıyla özellikle Ramazan ayında zorunlu su içme uygulaması yapılmaktadır¹⁸⁶.

Faaliyetlerini gizli yürütmeye çalışan medreselere karşı çok sert yaptırımlar uygulanmaktadır. 1999 tarihinde Kur'an-ı Kerim okumaya başladıkları gerekçe gösterilerek 12 yaşlarındaki beş çocuk gözaltına alınmıştır. Bu çocuklardan bir tanesi polis merkezinden kaçınca, ailesi gözaltına alınarak işkencelere maruz kalmış ve çocukları gelmedikçe serbest kalamamakla tehdit edilmişlerdir¹⁸⁷. Yine 2008 tarihinde Urumçi'de yaşları 8-14 arasında ve sayıları 200'ü geçkin çocuk tutuklanarak hapsedilmiş ve 10 bin yuan para cezası ödenmek suretiyle serbest bırakılmışlardır¹⁸⁸.

Doğu Türkistan'da hemen her sene farklı yerde ayaklanma çıkmaktadır. Bu ayaklanmalar genelde Ramazan ayına denk gelir çünkü Komünist Çin yönetimi dini uygulamalara müsaade etmemekte ve bunu protesto için, Müslümanlar da isyana kalkışmaktadır¹⁸⁹. Örneğin: 28.03.1996 tarihinde "7 No'lu Belge" adıyla bilinen gizli bir karar Çinli makamlarca çıkarılmıştır. Bu gizli kararlar Çin'e ait kamu kurumlarında görevli bütün Müslümanlar, bilhassa kadınlar ve gençler başta olmak üzere; oruç tutmak, camiye gitmek ve İslam dinini öğrenmek ve öğretmek yasaklanmıştır. Kararda geçen uygulamalara karşı 1997 Kadir Gecesi'nde Gulca vilayetinde tepkiler başlamıştır. Güvenlik güçlerinin cami kapılarında nöbet tutup teravih namazına giden kadın ve geçlere engel olmaya çalışması sonrası ayaklanma başlamıştır. Olaylar Çin ordusunun müdahalesi sonrası bastırılmış, olaylarda 300 Müslüman ölmüş, 10 bin Müslüman tutuklanmıştır. Devam eden günlerde tutuklama furyası devam ederken; 17 bin kişi tutuklanarak Halk Kurtuluş Ordusu'na ait inşaat ve toplama kamplarına sevk edilmiştir. Çin yönetimi sadece Hoten vilayetinde 133 tane ibadethane yıkmış ve 105 tane dini eğitim veren okulu kapatmıştır¹⁹⁰.

Çin yönetiminin Doğu Türkistan'da uyguladığı din ve inanç özgürlüğüne dair hak ihlallerini görmemiz açısından 2014 yılı Mayıs ve Haziran ayında peş peşe gerçekleşen hadiselere bakmak faydalı olacaktır. 21 Mayıs 2014'te Kuçar'a bağlı Alakarga'da

¹⁸⁶ Bahtiyar Bahşi, **Doğu Türkistan'ın Yakın Tarihi ve Uygur Türkleri**, Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sayı 57, 2017, 576.

¹⁸⁷ Şahyar, 127.

¹⁸⁸ Kaçaranoğlu, 129.

¹⁸⁹ Bahşi, 576.

¹⁹⁰ Hicazi, 58.

pazar alışverişi yapmak isteyen Müslüman Uygur Türkü kadınların başörtüleri alınmak istenmiştir. Kadınların bunu reddetmesi üzerine tutuklanarak karakola götürülmüşlerdir. 28 Mayıs 2014'te Aksu'ya bağlı Toksu ilçesinde başörtüsüne el konulmak istenen bir kadının ailesi ile polisleri arasında arbede yaşanmıştır. 29 Mayıs 2014'de dini nikâhın yasaklandığı ilan edilmiş, Dini nikâh yaptırımların evliliklerinin geçersiz ve “kadına tecavüz” suçu ile eşdeğer sayılacağı duyurulmuştur. 10 Haziran 2014'te Kaşgar'a bağlı Tokkuzak ilçesi Lenger beldesinde ev araması yapan polislerin evin hanımının başörtüsüne müdahale etmeye çalışması sonucu çıkan çatışmada 3 Uygur Türkü polisler tarafından öldürülmüştür¹⁹¹.

Doğu Türkistan'da din ve inanç özgürlüğüne yönelik ihlaller uluslararası raporlarda da yer almış ve dünya kamuoyu Uygur Türklerinin uğradıkları haksız zulme bu sayede şahitlik edebilmişlerdir.

Bağımsız araştırmacı Paul George, “Sincan Eyaletinde İslam'ın Çilesi” adlı makalesinde şu ifadeleri kullanmıştır: *“Pekin, millî birlik ve istikrarı koruma adına, bütün Çin'de sistematik bir şekilde dinî faaliyetleri kontrol altına almaya çalışmaktadır. Ancak Sincan bölgesinde İslam'ın önemli ölçüde yerel kimlik ve kültüre derinlemesine işlediği görülmektedir. Bu yüzden Pekin, İslam'ı egemenliğine doğrudan bir tehdit saymakta, camileri ve dinî okulları kendi yönetiminden hoşnut olmayanların bir araya geldikleri yerler olarak görmektedir. Bu nedenle de zaman zaman din adamlarını tutuklayarak şiddetle cezalandırmaktadır”*¹⁹².

İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin Asya Sorumlusu Brad Adams, İnsan Hakları Kuruluşu ve İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin açıkladıkları bir rapor için, Çin yönetiminin bölücülük ve terörizm karşıtı uygulamalar adı altında Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri üzerinde ezici bir baskı politikası uyguladığını ifade etmiştir. *“Doğu Türkistan'da Uygurlara Uygulanan Dine Yönelik Baskı”* başlıklı 114 sayfa genişliğindeki bu rapor, gizli tutulmaya çalışılan Çin Komünist Parti'si ve hükümet dokümanları ile yerel mevzuat, resmî gazete haberleri ve Doğu Türkistan'da yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Rapor, Doğu Türkistan'da Uygur Türklerinin dini özgürlüklerini ve bunun devamı olarak örgütlenme, toplanma ve ifade özgürlüklerini ellerinden alan kanun, yönetmelik ve politikalardan oluşan karmaşık

¹⁹¹ Kul, *Son Gelişmeler Işığında Doğu Türkistan Meselesi*, 55.

¹⁹² Kaçaranoğlu, 128.

yapıyı ihtiva etmektedir. Raporla yer aldığına göre insanlık dışı uygulamaların “devlet sırrı” olarak geçtiği bazı belgeler ilk defa açıklanmıştır. Brad Adams, “...*Bu belgeler aşırı derecede hassas görüldüğü için yalnızca parti ve hükümet içi dolaşıma açık tutulmuş... Bunlar, Uygurları hedef haline getirmek için yasal bir zemin oluşturmak ve onların bir araya gelip toplantı yapma, karşılaştıkları sorunlar hakkında konuşma veya bağımsız bir şekilde kültürel kimliklerini ifade etme konularında korku yaratmak için keyfi bir şekilde kullanılmış...*” diyerek duruma açıklık kazandırmıştır¹⁹³. Dini kontrol uygulamaları; örgütlü dini faaliyetlere, ibadet edenlere, okullara, kültürel kurumlara, yayınevlerine ve bireylerin şahsi görünüm ve davranışlarına müdahale etmeye kadar varabilmektedir. Çin politikaları, okul ve evler de dahil olmak üzere dini faaliyet ve düşüncelere ibadethaneler dışında herhangi bir yerde izin vermemektedir. Resmi bir belgede yer alan ifadeler, “*Ebeveynler ve yasal vasiler, küçüklerin dini faaliyetlere katılmalarına izin veremezler*” diyebilecek kadar ileri gidebilmektedir¹⁹⁴.

“The Asia Wall Street Journal” gazetesinde Thomas Beal, 5 Kasım 2001 tarihli yazısında; “*Amerika Birleşik Devletleri’ne karşı yapılan saldırılar karşısında Çin’in sergilediği sahte kızgınlık Xin-jiang (Doğu Türkistan)’daki Müslüman Türklerin dini ve milli değerlerine yönelik onlarca yıldır devam eden baskıyı haklı çıkarmak için dünya çapında gösterilen tepkiyi nasıl kötüye kullandığını göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’da Bin Laden’e karşı yürüttüğü kampanyayı destekleyerek veya en azından buna karşı çıkmayarak Başkan Jiang Ze-min’in umudu, Çin’in insan hakları ihlallerini eleştiren Batı’nın sempatisini kazanabilmektir. Bush Hükümeti Çin’in kendi içindeki ayrılıkçı hareketleri Amerika Birleşik Devletleri’ne karşı düzenlenen saldırılara eş tutması girişimini kesinlikle reddetmeli, uluslararası terörizme karşı başlatılan savaş kapsamında Çin’in Doğu Türkistan’daki Müslümanlara eziyet etmesine açık veya kapalı destek olmamalıdır*”¹⁹⁵ diyerek Çin’in Doğu Türkistan’da Müslümanlara yaptığı zulmü gözler önüne sermiştir.

¹⁹³ Brad Adams, **Letter to Secretary Clinton on Cambodia’s Deportation of Uighur Asylum Seekers to China**, 01 February 2010, <https://www.hrw.org/news/2010/02/01/letter-secretary-clinton-cambodias-deportation-uighur-asylum-seekers-china>

¹⁹⁴ Sönmez, 197.

¹⁹⁵ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 190.

2.1.1.5. İfade Özgürlüğü Hakkı

İfade özgürlüğü, bireyin kendi zihninde var olan düşüncelerin ancak bireyin kendi isteği sonucu başkaları tarafından bilinir hale gelebilmesine olanak sağlayan, düşünceyi kelimeler aracılığıyla anlatma serbestisidir¹⁹⁶. Bu serbesti 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 11. maddesiyle (*Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi, insanın en değerli haklarından biridir. Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayımlayabilir, ancak bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur.*) bireyin sahip olduğu “en değerli haklardan biri” olarak ifade edilmiştir¹⁹⁷. Bunun yanı sıra İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 19. maddesi (*Herkesin fikir ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak fikirlerinden ötürü rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın bilgi ve görüşleri her yoldan aramak, almak ve yaymak özgürlüğünü kapsar.*)¹⁹⁸ ve Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 19. maddesi (*1. Herkes, kimsenin müdahalesi olmaksızın istediği düşünceye sahip olma hakkına sahiptir. 2. Herkes, düşüncelerini açıklama hakkına sahiptir; bu hak, herkesin, ülkesel sınırlara bağlı olmaksızın her çeşit bilgiyi ve fikri, sözlü, yazılı ya da basılı biçimde, sanat eserleri biçiminde ya da kendi seçeceği herhangi bir başka biçimde araştırma, edinme ve iletme özgürlüğünü de içerir. 3. Bu maddenin 2. fıkrasında öngörülen hakların kullanılması, özel bazı görev ve sorumlulukları da beraberinde getirir. Dolayısıyla, bunlara bazı sınırlamalar da konulabilir; ancak, bu sınırlamaların yasalarda öngörülmüş olması ve; (a) Başkalarının haklarına ve şöhretine saygı bakımından ve; (b) Ulusal güvenliğin, kamu düzeninin ya da kamu sağlığı ve genel ahlakın korunması bakımlarından gerekli olması zorunlu olmalıdır.*)¹⁹⁹ ifade özgürlüğünün temel bir insan hakkı olduğuna vurgu yapması bakımından önemlidir.

İfade özgürlüğü, bir düşünce veya bilginin açıklanması gibi “bir görüşe sahip olma”, “haber alışverişi”, “toplanma”, “yürüyüş” ve “dernek kurma” gibi hakları da güvence altına alması bakımından önemlidir. 31 Mayıs 1984 tarihinde kabul edilen ve 1 Ekim 1984 tarihinde yürürlüğe giren Milli Otonomi Kanunu 35. maddesinde: “Çin Halk

¹⁹⁶ Mehmet Emin Akgül, **İfade Özgürlüğünün Tarihsel Süreci ve Milli Güvenlik Gerekeşiyle İfade Özgürlüğünün Kısıtlanması**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı 61, Ankara 2012, 3.

¹⁹⁷ National Assembly of France, **Declaration of the Rights of Man**, https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp, 26 August 1789, Article 11.

¹⁹⁸ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 19, 5.

¹⁹⁹ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 19, 11.

Cumhuriyeti vatandaşları, ifade, basın, toplanma, dernek kurma, yürüyüş ve gösteri hakkına sahiptir."²⁰⁰ diyerek ifade özgürlüğünü açıkça garanti altına almıştır. Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası ülkenin birlik ve beraberliğinin sağlanması fikriyle oluşturulmuştur. Kanunların uygulanmasında Çin Komünist Partisi, sosyalizm ve Mao Zedong ideolojisine bağlılık ilkelerini esas almıştır. Bundan dolayı Çin'de vatandaşlara tanınan hakların muhteviyatı ne olursa olsun, Çin Komünist Partisinin düşüncelerine aykırı her türlü düşüncenin ifade edilmesi veya örgütlenmesi mümkün olamamaktadır. Doğu Türkistanlıların toplanma, dernek kurma ve ifade özgürlükleri sıkı bir şekilde denetlenmektedir²⁰¹. Bununla beraber Uygur Türklerinin evrensel insan hakları için düzenlemek istedikleri protestolu eylemler de Çin güvenlik güçleri tarafından orantısız güç kullanılarak engellenmektedir²⁰². Hatta eylem yapmak, dernek kurmak ve toplanmak Çin yönetimince terör faaliyeti olarak nitelendirilmektedir²⁰³. Çin Halk Cumhuriyeti Ceza Yasası'nın 103. maddesi "*Ülkeyi bölmek ya da ulusal birliği zayıflatmak amacıyla hareket eden, örgüt kuran ya da komplo kuranlardan elebaşları veya suçu ağır olan kimseler müebbet hapse veya 10 yıldan az olmamak üzere değişmez süreli hapis cezasına çarptırılır; diğer aktif katılımcılar 3 yıldan az ve 10 yıldan fazla olmamak üzere değişmez süreli hapis cezasına çarptırılır; ve diğer katılımcılar 3 yıldan fazla olmamak üzere değişmez süreli hapis cezasına, ev hapsi, denetim veya siyasi haklarından yoksun bırakılma cezalarına çarptırılır. Ülkeyi bölmeyi ve ulusal birliği zayıflatmayı teşvik eden kimseler 5 yıldan fazla olmamak üzere değişmez süreli hapis cezasına, ev hapsi, denetim veya siyasi haklarından yoksun bırakılma cezalarına çarptırılır; elebaşları veya suçları ağır olan kimseler 5 yıldan az olmamak üzere değişmez süreli hapis cezasına çarptırılırlar.*"²⁰⁴ diyerek ifade özgürlüğüne dair her türlü faaliyetin cezalandırılmasını öngörmektedir. Nitekim ifade özgürlüğüne dair her türlü hak kolaylıkla bu maddeye uyarlanabilmektedir. Doğu Türkistan ve Tibet'te bu madde dikkate alınarak çok sayıda vatandaş çeşitli cezalara çarptırılmaktadır²⁰⁵.

²⁰⁰ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 23.

²⁰¹ Emet, 126.

²⁰² Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 50.

²⁰³ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 48.

²⁰⁴ National People's Congress, **Criminal Law of the People's Republic of China**, <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm>, 1 July 1979, Article 113.

²⁰⁵ Tuna, 127.

Bir ortaokulda, okul müdürü olarak görev yapmakta olan Mantimyn adlı bir şahıs, Birleşmiş Milletlere; Doğu Türkistan'da yaşanan insan hakları ihlallerini bildirmek amacıyla yaptığı başvuru sonrası, Çin güvenlik güçleri tarafından tutuklanmıştır²⁰⁶.

2.1.1.5.1. Dernek Kurma Hakkı

İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 20. maddesi (*1. Herkes barışçı yoldan toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir. 2. Hiç kimse bir derneğe üye olmaya zorlanamaz.*)²⁰⁷, Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 22. maddesinin 1. fıkrası (*1. Herkesin, kendi çıkarlarını korumak için sendikalar kurmak ya da bunlara girmek hakkı da dahil olmak üzere, başkalarıyla biraraya gelip dernek kurma hakkı vardır.*)²⁰⁸ ve Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasının 35. maddesi (*Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları, ifade, basın, toplanma, dernek kurma, yürüyüş ve gösteri özgürlüğüne sahiptir.*)²⁰⁹ gereği teminat altına alınan “dernek kurma” hakkı, anayasanın birçok maddesinde olduğu gibi olabildiğince kısıtlanmaktadır. Hatta bu noktada Han Çinliler dahi yoğun bir baskı altındadırlar. Çin devlet yapısının sosyalist sisteme dayanıyor olması, topluluk haklarını bireysel hakların üstünde tutmaktadır. Bundan dolayı komünist anlayışa aykırı her türlü örgütlenme faaliyeti devletin ve rejimin varlığına birer tehdit olarak görüldüğünden şiddetli bir şekilde engellenmektedir²¹⁰.

Doğu Türkistan'daki bütün dernek ve mesleki kuruluşlar Çin işgalinden sonra Komünist rejim unsurları tarafından kurulmuştur. Bu kuruluşlar kâğıt üzerinde var olmakla beraber herhangi bir faaliyette bulduklarını söylemek oldukça güçtür. Yapılan faaliyetlerde Çin Komünist Partisinin istediği ölçüde olmaktadır. Çin yönetiminin kurduğu bu kuruluşlar dışında Çin'de ve özellikle Doğu Türkistan'da vatandaşlar tarafından kurulmuş herhangi bir dernek yoktur. Sendikal faaliyetlerde benzer şekilde engellenmektedir. Sendikalar, kuruluş amaçlarına uygun olan faaliyetleri yürütmek yerine Çin Komünist Partisinin isteklerine göre hareket etmektedir²¹¹.

²⁰⁶ Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, 73.

²⁰⁷ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 20, 5.

²⁰⁸ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 22, 12.

²⁰⁹ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 23.

²¹⁰ Sönmez, 194-195.

²¹¹ Muhammed Niyazi Mahmudoğlu, **Çin İşgalindeki Ülke Doğu Türkistan**, Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığı, 1994, 49-51-52.

Farklı inanç gruplarının, özellikle Müslümanların dini içerikli dernekleşme çalışmaları çok daha sert yasaklarla engellenmekte ve ciddi baskılar uygulanmaktadır. Çin Hükümeti, Birleşmiş Milletler sözleşmelerinde geçen birçok temel hakkı, anayasal bir hak olarak vatandaşlarına vermiş olsa da 11 Eylül saldırılarından sonra “terörle mücadele” bahanesiyle tüm bu hakları ihlal etmeye devam etmiştir²¹². Doğu Türkistan’da siyasi suçlardan dolayı idam cezası uygulaması yapılabilmektedir. Uluslararası Af Örgütü’nün verdiği bilgilere göre, 1991 yılında Doğu Türkistan’da yaklaşık 30 tutuklu idam cezasına çarptırılmış ve bunlardan 18 hükümlünün infazı yapılmıştır. 1992 yılının ilk 6 ayında 22 idam infazı gerçekleşmiştir. 1990 yılında yaşanan Baren olaylarından sonra birçok Uygur Türkü idam cezasına çarptırılmıştır. Kurban Muhammed, Süleyman Sofu ve Ghopar Avval Haziran 1992’de Baren kasabasında “karşı-devrim ayaklanması” suçuyla kurşuna dizilmek suretiyle infaz edilmiştir. 1992’de Urumçi’de yaşanan bombalama olaylarıyla ilgili oldukları iddia edilen 5 Müslüman milliyetçi; Çinli makamlarının açıkladığına göre 30 Mayıs 1995’te kurşuna dizilerek infaz edilmişlerdir. İnfazları uygulanan bu kişilerin “İslamcı Reform Partisi” adında gizli bir parti kurdukları iddia edilmiştir²¹³. Örneklerden de anlaşılacağı gibi Doğu Türkistan’da ne maksatla olursa olsun örgütlenme sayılabilecek her türlü faaliyet engellenmekte ve idam cezalarına varan ciddi yaptırımlar uygulanmaktadır.

2.1.1.5.2. Gösteri ve Toplanma Hakkı

Temel insan haklarından biri olan ve Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 21. maddesi ile tanınan “toplanma hakkı” (*Madde 21 Barışçı toplantı hakkı tanınacaktır. Bu hakkın kullanılmasına, yasalara uygun olarak konulmuş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik ya da kamu güvenliği, kamu düzeni bakımından ve kamu sağlığının, genel ahlakın korunması ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması bakımından gerekli olan sınırlamalardan başka sınırlama getirilemez.*)²¹⁴ ve Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası 35. maddesiyle tanınan “gösteri hakkı” da (*Madde 35 Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları, ifade, basın, toplanma, dernek kurma, yürüyüş ve gösteri özgürlüğüne sahiptir.*) Çinli makamlarca kısıtlamaya tabi tutulmaktadır. Olası bir gösteri hareketi de ciddi müdahaleler yapılarak engellenmekte ve sorumluları cezai yaptırımla karşılabilmektedir. 5 Temmuz

²¹² Sönmez, 196.

²¹³ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da Soykırım ve İnsanlık Suçları**, 10.

²¹⁴ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 21, 11-12.

2009'da yaşanan "Urumçi Olayları" bunun en çarpıcı örneğidir. 26 Haziran 2009'da Guangdong eyaletinin Shaoguan şehrindeki Hurui adında bir oyuncak imalathanesinde 5 binden fazla kişi, yaklaşık 300 kişilik Müslüman Uygur Türkü işçi grubuna saldırması sonucu 60'tan fazla Uygur Türkü işçi yaşamını yitirmiş, yaklaşık 150 kişi de ağır yaralanmıştır. Bu olay üzerine 5 Temmuz 2009 günü Urumçi'de Uygur Türkü gençler tarafından olayın soruşturulmasına ve olayla ilgili yetkililerden açıklama yapılmasına dair düzenledikleri haklı gösteri, Çin yetkilileri tarafından kanlı bir katliama dönüştürülerek 2 binden fazla Uygur Türkünün gösteri anında katledilmesine sebep olmuştur. Olaylardan birkaç gün sonra bölgeye gelen yaklaşık 22 bin kişilik asker grubu binlerce kişiyi tutuklamıştır. Çin yönetimi tarafından yaşananlara dair yapılan açıklamada; olayların sorumlusu olarak, Dünya Uygur Kurultayı Başkanı Rabia Kadir ve Doğu Türkistanlı Müslümanlar gösterilmiştir. Yaşanan olayların bölücüler tarafından planlı olarak yapıldığı ifade edilmiştir²¹⁵.

Dünya basınında da yankı uyandıran bu olaylar uluslararası bazı kurum ve kuruluşların da gündemine aldığı önemli bir insan hakları meselesi olarak yorumlanmıştır. Dönemin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay, olaylar sırasında meydana gelen ölümler ve yaralanmalara dikkat çekerek bunun olağandışı bir durum olduğunu ifade etmiş, Çinli yetkililerin şiddetin yayılmasını önlemek adına tedbirler almaya davet ederek; barışçıl her türlü gösteriye izin verilmesi gerektiğini dile getirmiştir²¹⁶. Uluslararası Af Örgütü Asya-Pasifik yardımcı direktörü Roseann Rife; Çinli yetkilileri vefat eden ve tutuklananlarla ilgili açıklama yapmaya, düşmanca bir tavır olmaksızın gösteri özgürlüklerini kullandıkları için göz altına alınanları bir an önce serbest bırakmaya çağırmıştır. İdam cezasına başvurmaksızın adil ve tarafsız bir soruşturma ile uluslararası standartlara uygun bir yargılama yapılmasını dile getirerek Çin yönetimini sert bir şekilde uyarmıştır²¹⁷. İsviçre Dışişleri Bakanlığı olayla ilgili yaptığı açıklamada; Çin'in ifade özgürlüğüne saygı göstermesi gerektiğini ifade ederek, yaşanan olayların endişe verici olduğunu bildirmiştir²¹⁸. Dönemin Türkiye

²¹⁵ Kaçaranoğlu, 130.

²¹⁶ Fatih Şen, **Çin'in Sincan-Doğu Türkistan Sorunu: Dünü, Bugünü, Geleceği**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt 1, Sayı 7-8, 2009, 131-132.

²¹⁷ Amnesty International, 10 Temmuz 2009, <https://www.amnesty.org/en/press-releases/2009/07/china-authorities-widen-crackdown-after-xinjiang-riots-20090710/>, Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 108.

²¹⁸ Seyit Tümtürk, **5 Temmuz'un Ardından Doğu Türkistan**, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, 88.

Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 9 Temmuz 2009 günü yaptığı konuşmasında Çin'in soykırım suçu işlediğini ifade ederek yaşananlara sert bir tepki göstermiştir²¹⁹. Bununla beraber Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Dr. Devlet Bahçeli, Çin'in soykırım yapmak suretiyle Uygur Türklerini imha etmeye çalıştığını vurgulayarak Türkiye Cumhuriyeti Devletinin konun takipçisi olacağını ifade etmiştir²²⁰.

2.1.1.5.3. Basın-Yayın Hakkı

Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası 35. maddesiyle (*Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları ifade, basın, toplanma, dernek kurma, yürüyüş ve gösteri özgürlüğüne sahiptir.*) basın özgürlüğünü de garanti altına almaktadır²²¹. Buna rağmen yasalardaki karmaşık ifadeler sebebiyle bazı yayınlar devletin çıkarlarını ve sırlarını tehlikeye attığı gerekçesiyle sansüre tabi tutulmaktadır. Sınır Tanımayan Gazeteciler örgütünün bildirdiğine göre, 2011 yılı basın özgürlüğü endeksinde Çin 178 ülke arasında 174. sırada kendisine yer bulabilmiştir. Devletin sınırlarını çizdiği düzenlemeleri ihlal ettiği düşünülen gazeteciler hapis cezasına çarptırılabilir ve yayıncı kuruluşlara kapatma cezası uygulanabiliyordur. 2006 yılında Çinli yetkililerce yapılan açıklamalara göre 2.000'den fazla gazete, 8.000'den fazla dergi, 282 radyo kanalı ve 374 TV kanalı basın yayın faaliyetlerini sürdürmektedir. Basın yayın organlarının denetimi Merkezi Propaganda Departmanı (CDP) tarafından yapılmaktadır. Merkezi Propaganda Departmanı (CDP), yayınların Çin Komünist Partisi doktrinlerine uygun olup olmadığını denetler ve Tayvan, Doğu Türkistan, Tibet ile ilgili siyasi hassasiyet içeren konuların basın yayın organlarında ne şekilde yer alacağını tayin eder. Çin, nüfusuna oranla internet kullanımının da son derece kısıtlandığı ve sansüre uğradığı bir ülkedir. Yaklaşık 420 milyon Çinli vatandaş ancak internet kullanabilmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde fotoğraflar, arama sözcükleri, Apple Store uygulamaları, bazı web siteleri, blog ve sosyal medya uygulamaları sansürlenerek kullanımı kısıtlanmakta hatta zaman zaman tamamen erişime kapatılmaktadır²²².

²¹⁹ Erkin Ekrem, **Urumçi Olayı: Çin Medyasında Türkiye Karşısı Yorumlar**, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı 98, 2009, 41.

²²⁰ Emet, 41.

²²¹ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 23.

²²² Tuna, 140-141.

Doğu Türkistan'daki radyo ve televizyon faaliyetleri ise, Çin Merkezi Hükümet Radyo ve Televizyon Bakanlığınca, Sincan Özerk Bölge Hükümeti'nin Radyo ve Televizyonu olarak tanımlanan yayın organlarınca; Çin Komünist Partisinin onayladığı programlar dâhilinde yapılmaktadır. Radyo ve televizyonda haber yayınları Çince yapılmakta, gerek duyulması halinde tercüme edilmektedir²²³. Çin Halk Cumhuriyeti'nde 8.000'i aşkın derginin yayınlandığını ifade etmiştik. Bu yayınların bir kısmı da Doğu Türkistan'da çıkmakta olan ilmi eserleri ifade etmektedir. Ancak Doğu Türkistan'da sadece Çin Komünist Partisinin denetimlerinden geçen yayınlar baskıya girip dağıtımı yapılabilir. Yayınlarda çalışan personeller genelde tercüman niteliğinde olup ancak Çince bilenlerin burada çalışmalarına müsaade edilmektedir. Yayınlar, Çin Komünist Partisine bağlı yüksek öğretim kurumları, bakanlıklar, ilgili bakanlığa bağlı özerk bölge başkanlıklarına bağlı yayınevleri veya kuruluşlar tarafından yapılabilir. Dergi, kitap vb. tüm basılı yayın unsurları Çince'den Türkçeye tercüme edilmek suretiyle yayınlanabilmektedir²²⁴. Bütün bunlar basın ve yayının her türlü üzerinde ciddi bir hükümet sansürü olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Çin, Uygur Türkçesiyle yazılan yayınlara yasaklama getirerek, eserlerin yazarlarına da çeşitli cezai yaptırımlar uygulamaktadır. Uluslararası Af Örgütü'nün verdiği bilgilere göre, Nurmemet Yasin adlı bir Uygur Türkü yazar "Yaban Güvercini" adlı eserinde halkı ayrımcılığa sevk ettiği gerekçesiyle 2004 yılında tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir. 10 yıl hapis cezasına çarptırılan vatandaş 2011 yılında Sincan Shaya cezaevinde hayatını kaybetmiştir. Bir başka örnek de ise Turgun Almaş adlı bir Uygur Türkü tarihçi; 1989 Ekim'inde yayınlanan "Uygurlar" adlı kitabını milliyetçi bir üslupla kaleme aldığı gerekçesiyle göz hapsinde tutulmaya başlanmıştır²²⁵.

2.1.1.6. Siyasi Haklar

Bireylerin doğuştan sahip oldukları, vazgeçilmez, devredilmez ve herkes tarafından uyulması, saygı gösterilmesi gereken birtakım temel hak ve hürriyetleri vardır. Bu hak ve özgürlüklerin tamamı için genel bir ifade olması bakımından "insan hakları" kavramının kullanıldığını daha önce de ifade etmiştik. Temel insan haklarından biri de "siyasal haklar" olarak zikredilebilir. Siyasal haklar, bireylerin devlet yönetimine

²²³ Mahmudoğlu, 39.

²²⁴ Mahmudoğlu, 54.

²²⁵ Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, 73.

katılmasına olanak sağlayan haklar olması bakımından “katılım hakkı” olarak da adlandırılabilir. Demokratik anayasaların hemen hepsinde temel insan haklarının her bir başlığı gibi siyasi katılım hakkı da güvence altına alınmıştır²²⁶. İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 21. maddesi (1. Herkes, doğrudan ya da özgürce seçilmiş temsilcileri aracılığı ile ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahiptir.

2. Herkes ülkesinin kamu hizmetlerine eşitlikle girme hakkına sahiptir.

3. Halkın iradesi kamu otoritesinin temelidir; bu irade gizli ya da serbestliği sağlayacak benzeri yöntemlerle genel ve eşit oy ilkesine uyularak yapılacak olan dönemsel ve dürüst seçimlerle belirir.)²²⁷, Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi 25. maddesi (Her yurttaş, 2. Maddede belirtilen ayrımlara ve makul olmayan kısıtlamalara bağlı olmaksızın: (a) Doğrudan doğruya ya da özgürce seçilmiş temsilciler aracılığı ile kamu yönetimine katılma; (b) Genel, eşit ve gizli oyla belirli dönemlerde yapılan, seçmenlerin iradelerini özgürce ortaya koymalarını garanti eden gerçek seçimlerde oy kullanma ve seçilme; (c) Genel anlamda eşit olarak, ülkesinin kamu hizmetlerine girme hak ve fırsatına sahiptir.)²²⁸ ve Çin Halk Cumhuriyeti, 1982 Anayasasının 34. maddesiyle (Kanun hükümleri uyarınca siyasi haklarından mahrum bırakılan kişiler hariç olmak üzere, 18 yaşını dolduran her Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşı, etnik kökeni, ırkı, cinsiyeti, mesleği, aile kökeni, dini inancı, eğitim düzeyi, mülkiyet sahipliği veya ikamet süresi dikkate alınmaksızın, seçimlerde oy kullanma ve aday olma hakkına sahiptir.) siyasi katılım hak ve özgürlükleri güvence altına almıştır²²⁹. Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasına baktığımız zaman vatandaşlara verilen en temel siyasal hakların başında seçme ve seçilme hakkı gelmektedir.

Çin anayasası etnik kökenine bakılmaksızın tüm vatandaşlarına seçme ve seçilme hakkı vermiş olsa da 1949’dan itibaren Doğu Türkistan’da, Uygur Türklerini mümkün olduğunca siyasi ve ekonomik olarak baskı altında tutarak toplumsal gelişmelerini engelleme politikası gütmüştür. Bu yolla Uygur Türkleri arasında topluma liderlik edebilecek kabiliyette bir kadronun ortaya çıkmasına engel olmaya çalışmıştır²³⁰. Bu

²²⁶ Yasin Aydoğdu, **Türk Hukukunda Siyasi Haklar ve Siyasi Hakların Kullanılmasının Engellenmesi Suçu**, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 128, 2017, 52.

²²⁷ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 21, 5-6.

²²⁸ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 25, 13.

²²⁹ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 22.

²³⁰ Bahşi, 575.

bağlamda Doğu Türkistan’da yetişen birçok siyasi lider Çin hükümeti tarafından ya sürgün edilmiş ya tutuklanmış ya da infaza mahkûm edilmiştir. Rabia Kadir, İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra, Abdulkadir Damulla, Mesud Sabri Baykuzu bu liderlerden sadece birkaç tanesidir.

Çin Halk Cumhuriyeti’nde yerel yönetimler, Avrupa ülkelerine ve Türkiye’ye nazaran bir hayli farklı bir yapı ihtiva eder. Anayasanın 95. maddesine göre (...*Özerk bölgeler, özerk iller ve özerk ilçeler, özerk organlar kurar...*)²³¹ yerel yönetimler eyalet (sheng), il (diqu) ve ilçe (xian) olarak üçe ayrılmaktadır. Pratikte ise yerel yönetimler eyalet, il, ilçe ve köy (cun) olmak üzere dört farklı kategoriye ayrılmış durumdadır. Bunun yanı sıra Çin Halk Cumhuriyeti’nde özerk bölgelerle beraber, özel bölgeler de bulunmaktadır. Çin Komünist Partisi tarafından kurulan hükümet, devletin yönetiminden sorumlu olmakla beraber, partinin bizzat kendisiyse ülke genelinde yapılan hizmetlere rehberlik eden bir yapı hüviyetindedir²³².

31 Mayıs 1984 yılında ulusal halk kongresi tarafından kabul edilerek yürürlüğe giren “Milli Özerk Bölgeler Yasası”nda, özerk bölgelere tanınan siyasi haklar yürürlüğe dahi girmeden, Çin merkezi hükümetinin siyasi genelgeleriyle bölgeler idare edilmeye başlanmıştır. Bölge halkları tarafından siyasal haklarının teslim edilmesi ve uygulanmasına dair istekleri “bölücülük” ile suçlanmalarına sebep olabilmektedir²³³. Çin Halk Cumhuriyeti devlet sistemi olan komünist yönetim sistemi, adil bir yapı ihtiva ediyor gibi görünmekle beraber aslında uygulamadaki durum çok başkadır. Yönetimde söz sahibi olacak, halk kurultaylarına katılacak her bir birey Komünist Parti Sekreterliği tarafından seçilmekte ve onay almaktadır. Anayasal bir hak olarak adil bir seçme seçilme hakkından bahsetmek pek de mümkün değildir. Nitekim Çin Komünist Partisi prensiplerine birebir uymayacak veya Merkezi Hükümet’in istek ve arzularını yerine getirmeyecek biri, en küçük bir göreve dahi getirilmemektedir²³⁴.

Siyasi olarak Özerk bölge statüsü taşıyan Doğu Türkistan’da Uygur Türklerinin kendilerine ait hukuki düzenlemeleri veya yönetim mekanizmaları da yoktur. Bu sebeple Doğu Türkistanlılar kendi kaynakları üzerinde hak iddiasında dahi

²³¹ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 52.

²³² Gülisareayi Tuoheti, **Çin Halk Cumhuriyeti’nde Yerel Yönetimler**, Yerel Politikalar Dergisi, 2014, 66-67.

²³³ Çay, 7.

²³⁴ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 20-21.

bulunamamaktadırlar. Bölgede yer alan siyasi kurumların tamamına yakınında %90'ın üzerinde Han Çinliler çalışmaktadır. Sincan Uygur Özerk Bölgesi Komünist Parti Daimi Komisyonu'nun yürütme ayağının 15 üyesinin sadece 3 tanesi Uygur Türküdür. Bu kişilerde siyasi olarak hiçbir yetkiye sahip değillerdir²³⁵. Bunun altında yatan en temel sebep ise Çinin, Doğu Türkistan'ı dünyadan tecrit etmek suretiyle bölgede olup bitenlerin dünya kamuoyu tarafından bilinmesinin önüne geçmektir²³⁶.

Doğu Türkistan yani Sincan Uygur Özerk Bölgesinin tek yetkilisi Çin Komünist Partisinin bölgedeki Genel Sekreteri'dir. Yani Doğu Türkistan halkı Merkezi Hükümet tarafından atanan idareciler tarafından yönetilmektedir. Bu yöneticiler ve Çin parlamentosunda yer alan birkaç Uygur Türkü, Çin Komünist Partisi tarafından demokratik olamayan usuller doğrultusunda atanmaktadır. Başkan statüsü ile bölgenin yetkilisi Shohrat Zakir'dir²³⁷. Bunun dışında Çin Komünist Partisi tarafından bölgeye partisi üyesi olmak kaydıyla vali görevlendirilmektedir. Doğu Türkistan'da Sincan Uygur Özerk Bölgesi dışında aynı haklara sahip Çin merkezi hükümetine bağlı 7 birim daha vardır. Bunlar; Sincan Komünist Partisi, Sincan Halk Kurultayı Daimî Komitesi, Disiplin Kontrol Komitesi, Siyasi Danışma Konseyi, Sincan Askeri Bölge Komutanlığı, Sincan Askeri Üretim ve İnşaat Bölge Komutanlığı, Sincan Devlet Savunma Güçleri Genel Komutanlığı'dır²³⁸. Bu resmi birimler dışında herhangi bir Uygur Türkü Müslüman vatandaşın siyasi girişimlerde bulunması mümkün olamamaktadır. Bölgedeki siyasi faaliyetler gizli bir şekilde yürütülmekte olup kurulan siyasi partiler de gayri resmi bir yapı ihtiva eder. Çalışmalarını daha çok duvar gazeteleri marifetiyle yapmakta olan bu partiler, Türk yanlısı olup, milliyetçi, demokrat ve liberal fikir insanları tarafından yönlendirilmektedir. Bunlardan en güçlü olanı Tanrıdağ Partisi'dir ve Çin'in Doğu Türkistan'dan çıkıp, nükleer denemelerin ve doğum kontrollerinin son bulması için mücadelesini devam ettirmektedir²³⁹. Bunun yanı sıra Çin Halk Cumhuriyeti'nde tek partili bir yönetim anlayışının var olduğunu düşünecek olursak, mevcut sistem içinde siyasi katılım hakkının olduğundan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir.

²³⁵ Alim, 150.

²³⁶ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 32.

²³⁷ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 17-18.

²³⁸ İsmail Cengiz, **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti**, İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği, 2005, 13.

²³⁹ Mahmudoğlu, 19-20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLAR

İnsan hakları ve bu hakların korunmasına yönelik fikirlerin uluslararası mecralarda gündem olduğu ilk zamanlardan itibaren ekonomik, sosyal ve kültürel hakların, siyasi ve medeni haklarla birlikte koruma altına alınması gerektiği genel kabul edilmiş ve bu hakların korunmasına yönelik, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi taraf devletler nezdinde imza edilmiştir²⁴⁰. Bunun dışında, Çocuk Hakları Sözleşmesi, Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme, Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, şartnameleri de ekonomik, sosyal ve kültürel hak yükümlülükleri içermesi bakımından önem arz etmektedir²⁴¹.

²⁴⁰ Rabia İlay Akbulut Peerzada, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İkincilleştirilmesinin Bir Nedeni Olarak "Aşamalı Sağlama" Kavramı**, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Sayı 1, 2018, 3.

²⁴¹ United Nations, **Convention on the Rights of the Child, International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families** <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cmw.aspx> (Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990), **International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination** <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx> (Adopted and opened for signature and ratification by General Assembly resolution 2106 (XX) of 21 December 1965 entry into force 4 January 1969, in accordance with Article 19), **Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, Convention on the Rights of Persons with Disabilities** https://www.ohchr.org/documents/publications/advocacytool_en.pdf (The Convention on the Rights of Persons with Disabilities opened for signature on 30 March 2007 and entered into force on 3 May 2008.)

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 22-27. maddeleri arasında ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tanımlandığı ve tanındığı görülmektedir. Bu haklar şu şekilde sıralanabilir:

1. Sosyal güvenlik hakkı madde 22. *(Herkesin, toplumun bir üyesi olarak sosyal güvenlik hakkı vardır; ayrıca onuru ve kişiliğinin serbestçe gelişmesi için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ulusal çaba ve uluslararası iş birliği yoluyla ve her devletin örgüt ve kaynaklarıyla orantılı olarak gerçekleştirilmesine de hakkı vardır.),*

2. Çalışma, işini serbestçe seçme, adaletli ve elverişli koşullarda çalışma, işsizliğe karşı korunma, eşit için eşit ücret, adil ve elverişli bir ücret, sendika ve sendikaya üye olma hakkı madde 23. *(1. Herkesin çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma koşullarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır.*

2. Herkesin, hiçbir ayırım gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır.

3. Çalışan herkesin kendisine ve ailesine insanlık onuruna yaraşır bir yaşam sağlayan ve gerektiğinde her türlü sosyal koruma yollarıyla da desteklenen adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır.

4. Herkesin, çıkarlarının koruması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır.)

3. Ücretli izne çıkma hakkı madde 24. *(Herkesin dinlenmeye, boş zamana, özellikle iş saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılmasına ve belli dönemlerde ücretli tatillere hakkı vardır.)*

4. Yeterli yaşam standardı hakkı madde 25. *(1. Herkesin gerek kendisi gerek ailesi için yiyecek, giyim, konut, tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetler de dahil olmak üzere, sağlık ve refahını sağlayacak uygun bir yaşam düzeyine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık veya geçim olanaklarından kendi iradesi dışında yoksun bırakacak başka durumlarda güvenliğe hakkı vardır.*

2. Ana ve çocuk özel bakım ve yardım görme hakkına sahiptir. Bütün çocuklar, evlilik içi veya dışı doğmuş olmalarına bakılmaksızın aynı sosyal korunmadan yararlanırlar.)

5. Eğitim hakkı madde 26. *(1. Herkes eğitim görme hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki*

öğretimden herkes yararlanabilmelidir. Yükseköğretim yeteneğe bağlı olarak herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır.

2. Eğitim, insan kişiliğinin tam gelişmesi ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi amacıyla yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırk ve din toplulukları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın sürdürülmesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.

3. Anne baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmede öncelikle hak sahibidir.)

6. Kültürel yaşama serbestçe katılma, güzel sanatlardan yararlanma, bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı ile yaratıcısı olduğu bilim, edebiyat ve sanat ürünlerinden doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunması hakkı madde 27.

(1. Herkes, toplumun kültürel hayatına serbestçe katılmak, güzel sanatları tatmak, bilimsel alandaki ilerleyişi ve onun yararlarını paylaşmak hakkına sahiptir.

2. Herkesin, yarattığı her türlü bilim, edebiyat ve sanat eserlerinden doğacak manevi ve maddi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır.)

Bu bağlamda Doğu Türkistan'da yaşanan hak ihlalleri Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasına göre yukarıda belirtilen İnsan Hakları Evren Bildirgesinin ilgili maddeleri ışığında incelenecektir.

3.1. Sosyal Güvenlik Hakkı

Sosyal güvenlik kavramı geniş anlamda; toplumu oluşturan bütün bireylerin yaşamının tamamen güvence altına alınmasının bir gerekliliği şeklinde tanımlanmıştır²⁴². Sosyal güvenlik kapsam olarak, risk veya çalışan bireyle sınırlandırılmadan, toplumu oluşturan her bir bireyin insan onuruna uygun yaşamasının teminat altına alınması olarak tanımlanmıştır. Bu sistem içinde sosyal sigortaların yanında sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin de olması gerektiği savunulmuştur²⁴³.

Sosyal güvenlik hakkı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 22, 23, 24 ve 25. maddesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinin özellikle 9. maddesi başta olmak üzere sözleşmenin bizzat kendisiyle güvence altına alınmıştır (**Madde 9** *Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin sosyal sigorta da dahil olmak*

²⁴² Cahit Talas, **Toplumsal Ekonomi**, 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1997, 398.

²⁴³ Mustafa Kılıç, **Sosyal Güvenlik Hakkının Kapsamı ve Sınırı**, İş ve Hayat Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2017, 381.

üzere sosyal güvenlik hakkını tanırlar)²⁴⁴. Bu bağlamda bahsi geçen sözleşmelere taraf olan Çin Halk Cumhuriyeti de anayasanın 45. maddesiyle (*Çin Halk Cumhuriyeti'nin vatandaşları, yaşlandıklarında, hastalandıklarında veya çalışma ehliyetlerini kaybettiklerinde devletten ve toplumdaki para yardımı almak hakkına sahiptir. Devlet, vatandaşlarının bu haktan faydalanabilmesi için gerekli sosyal sigorta, sosyal yardım ve ilaç ve sağlık hizmetlerini geliştirir.*

Devlet ve toplum, gazi olan askeri personelin geçimini teminat altına alır, şehitlerin ailelerine maaş bağlar ve askeri personelin aile üyelerine öncelik verir.

Devlet ve toplum, görme, işitme, konuşma engelli ve diğer türden maluliyetleri olan vatandaşlarının çalışması, geçimi ve eğitimi için yardımda bulunur.) sosyal güvenlik hakkını garanti altına almıştır²⁴⁵.

Sosyal güvenlik hakkının Doğu Türkistan'da uygulanmasıysa anayasal düzlemde ele alındığında bir insan hakları ihlali olarak karşımıza çıkacaktır. Çin Komünist Partisi'nin sosyal güvenlik siyaseti yaşa ve öze dayalı emeklilik sistemine bağlanmıştır. Yasalar nezdinde bütün vatandaşlar bu hakkın muhatabı olmakla beraber, Han Çinliler birinci sınıf vatandaş olarak öncelik kazanmaktadırlar. Müslüman Uygur Türklerin neredeyse tamamı bu haktan mahrum bırakılmaktadır²⁴⁶. Örneğin 31 Ağustos 2019 tarihli bir habere göre; Fransa'da ikamet eden Uygur Türkü Gülbahar isimli bir kadın, emeklilik evraklarında eksiklik bulunması sebebiyle 2016 yılında Çin hükümeti tarafından Doğu Türkistan'a çağrılmıştır. Doğu Türkistan'a dönen kadın Çin emniyet güçleri tarafından tutuklanıp, pasaportuna da el koyularak soykırım kamplarına gönderilmiştir. Aynı haberde Kazakistan'da ikamet eden Doğu Türkistan asıllı Kazak Türklerinin de emekli maaşlarının Çin hükümeti tarafından kesildiği bilgisi yer almaktadır²⁴⁷. Oysa anayasanın 44. maddesi (*Devlet kanun hükümlerine uygun olarak, işletmelerin, kamu kuruluşlarının ve devlet organlarının çalışanları için emeklilik sistemi uygular. Emeklilerin geçimi devlet ve toplum tarafından temin edilir.*) emeklilik uygulamasının bir kamu hakkı olduğunu

²⁴⁴ United Nations, **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**, Part 3, Article 9, 3.

²⁴⁵ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 27.

²⁴⁶ Mahmudoğlu, 52.

²⁴⁷ Doğu Türkistan Bülteni, 31 Ağustos 2019, <https://www.doguturkistanbulteni.net/cinden-yurt-disindaki-uygurlara-emekli-maasi-tuzagi/>

vurgulamaktadır²⁴⁸. Bu ve buna benzer örnekler göstermektedir; Doğu Türkistan'da bireyin kişisel güvenliği bile her an tehdit altındayken sosyal güvenliğin devlet tarafından sağlanması pek de mümkün görünmemektedir.

3.2. Çalışma Hakkı

Çin Halk Cumhuriyeti anayasasının 42. maddesiyle (*Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları, çalışma hakkına sahiptir ve çalışma yükümlülüğüne tabidir.*

Devlet, çeşitli biçimlerde, iş olanakları yaratır, iş güvenliği önlemlerini artırır, çalışma koşullarını iyileştirir ve üretimin yükseltilmesi ilkesini esas alarak, çalışma istihkaklarını ve çalışmayla ilgili yan hakları artırır.

Çalışmaya gücü yeten her vatandaş için çalışma, onurlu bir görevdir. Kamu teşebbüslerinde veya kentsel ve kırsal kolektif iktisadi kuruluşlarda çalışan herkes, işlerine, ülkesinin sahibi gibi yaklaşmalıdır. Devlet, sosyalist çalışma müsabakalarını teşvik eder ve örnek çalışanları ve başarılı çalışanları takdir eder ve ödüllendirir. Devlet, vatandaşları gönüllü çalışmaya katılma hususunda teşvik eder.

Devlet, vatandaşları için gerekli istihdam öncesi eğitimi sağlar.) vatandaşlarına çalışma, iş imkânı sağlama, çalışma koşullarını iyileştirme, ücretler ve yan haklarda iyileştirmeler yapacağını ve mesleki eğitimi sağlayıp; başarıyı ödüllendireceğini vadetmektedir²⁴⁹. Anayasal zeminde bu gibi düzenlemeleri yapacağını söyleyen Çin yönetimi pratikte bu hakların çok uzağında olmakla beraber özellikle Doğu Türkistanlı Müslüman Uygur Türklerine reva görülen muameleler insanlık suçu seviyesine ulaşmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti gerek Han Çinliler gerekse de özerk bölge vatandaşları arasında istihdam sayısını gizli tutarak bu alanda istatistiksel verileri resmi olarak açıklamamaktadır²⁵⁰. Çin yönetiminin bütün amacı üretimi olabildiğince artırmak amacıyla, iş imkânlarını artırarak insanları ağır koşullarda çalışmaya mahkûm etmektedir²⁵¹. Bu ağır iş koşullarında en çok zulme uğrayan grupların başında Doğu Türkistan Müslüman Uygur Türklüğü gelmektedir. Bununla beraber iş koşullarının ağır olmadığı ve ekonomik refahın yüksek olduğu köşe başları Han Çinli vatandaşlar

²⁴⁸ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 27.

²⁴⁹ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 26.

²⁵⁰ Mahmudoğlu, 50.

²⁵¹ Saray, 511.

tarafından tutulmakta ve bu Çin yönetimince bilinçli olarak tasarlanmaktadır. Sincan Uygur Özerk Bölgesinde kurulan endüstriyel fabrikalarda çalışan 200.000 işçinin %90'ını Han Çinliler oluştururken, Urumçi'de bulunan Tekstil fabrikasında ise çalışanların ancak %10'u Uygur Türküdür²⁵².

Doğu Türkistan'da nüfusun %85'inden daha fazlası çiftçidir ve toplam nüfusun büyük bir çoğunluğu yoksulluk sınırı altında hayatlarını idame ettirme gayretindedirler. 2004 yılının Ekim ayında yayınlanan bir rapora göre; Doğu Türkistan'da yaşayan Han Çinliler, Uygur Türklerine göre dört kat daha fazla gelir etmektedir. Ortalama bir Uygur çiftçisi yıllık 100 Amerikan Doları gelir elde ederken, Han Çinli bir çiftçi yıllık ortalama 400 Amerikan Doları gelir elde etmektedir²⁵³.

Çiftçiler günümüz şartlarında bile hala ilkel usullerle tarım yapmaya mecbur bırakılmaktadır. Ekip biçilecek araziler son derece kısıtlıdır. Çin hükümeti her aileye az bir miktarda arazi vermekte ve arazide yetiştirilecek ürünü bizzat hükümet yetkilileri belirlemektedir. Bununla birlikte çiftçiler yaklaşık olarak 20 farklı başlık altında vergi ödemekle mükellef kılınırken, ürünleri piyasa koşullarının çok altında bir fiyata hükümete satmakla zorlanmaktadırlar. Ücretsiz zorunlu çalıştırma (hashar) uygulaması ise yılda iki ay olarak devam ettirilmektedir. Hashar döneminde çiftçiler yaşadıkları bölgelerden oldukça uzak yerler gönderilebilmekte ve burada temel geçim masrafları karşılanmamaktadır. Bu muameleye karşı gelmek ise para cezası çarptırılmak ve arazilerinin hükümet tarafından ellerinden alınmasıyla karşılık görmektedir²⁵⁴.

Doğu Türkistan'da çalışanlara yönelik bir diğer hak ihlali de halkın zor kullanılarak Çin'in iç bölgelerine gönderilmesidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 4. maddesi (*Hiç kimse kölelik veya kulluk altında tutulamaz; kölelik ve köle alım satımı her türüyle yasaktır.*)²⁵⁵ ve Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 8. Maddesi (*1. Hiç kimse köle durumunda tutulamaz; kölelik ve köle ticaretinin her şekli yasaklanacaktır. 2. Hiç kimse kul durumunda tutulamaz. 3. (a) Hiç kimseden zorla ya da zorunlu olarak çalışması istenemez. (b) 3. fıkranın (a) bendi, bir suçun karşılığı olarak ağır işlerde çalışma cezası verilen ülkelerde yetkili bir mahkeme tarafından*

²⁵² Saray, 512.

²⁵³ Alim, 151.

²⁵⁴ Alim, 151.

²⁵⁵ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 4, 2.

verilen böyle bir karar uyarınca ağır işte çalıştırmayı engeller biçimde görülemez. (c) Bu fıkra açısından, "zorla ya da zorunlu çalıştırma" terimi: (i) Bir mahkemenin yasal kararıyla gözaltında bulunan ya da gözaltına alınmasının ardından şartla salıverilmiş bir kimseden normal olarak istenen ve (b) bendinde belirtilmemiş olan bir iş veya hizmeti, (ii) Askeri nitelikteki herhangi bir hizmeti ve bu hizmete katılmayı vicdani bakımdan reddetme hakkının tanındığı ülkelerde de bu hakkı kullananlardan yasal olarak istenen herhangi bir ulusal hizmeti, (iii) Toplumun varlığını ya da refahını tehdit eden olağanüstü hal ya da felaket durumunda istenen herhangi bir hizmeti, (iv) Olağan kişisel yükümlülüklerin bir bölümünü oluşturan herhangi bir iş ya da hizmeti kapsamayacaktır.)²⁵⁶ "kölelik yasağı" temel bir insan hakkı olarak kabul etmiş ve köleliği açık bir şekilde reddetmiştir. Buna rağmen Müslüman Uygur Türkleri birer mahkûm gibi tek tip kıyafet giydirilmek suretiyle fabrikalarda zor kullanılarak çalıştırılmaktadırlar. Konuyla ilgili Avustralya Stratejik Politika Enstitüsü "Satılık Uygur" başlığıyla yayınladığı raporunda dikkat çekici bilgiler aktarmaktadır. Rapora göre 80.000'den fazla Uygur Türkü kamplara alınarak Nike, GAP, Apple gibi ünlü markalarda çalıştırılmaya zorlanmıştır. Resmi olmayan rakamlara göre çalışan sayısının 500.000'i geçtiği ifade edilmektedir²⁵⁷. Bazı basın yayın organlarında çıkan haberlere göre de Çin hükümeti Uygur Türklerini köle olarak internet sitelerinden satışa çıkarmaya başladığı yönündedir. Arama motorları üzerinden verilen ilanlara göre; Uygur Türkü işçiler 100-150 kişilik gruplar halinde emre itaat garantisiyle satışa çıkarılmaktadırlar²⁵⁸.

İnsanlık dışı yapılan bu muamelelerin dışından Uygur Türkü bir vatandaş için iş bulmak oldukça zordur. Herhangi bir bağlantısı olmayan veya Çin Komünist Partisi yetkililerine rüşvet vermeyen bir vatandaş için insani şartlarda çalışmak neredeyse imkansızdır. Çinli firmalar "Uygurları kabul etmiyoruz" sloganıyla anayasada yer alan çalışma hakkını alenen ihlal etmekte ve yetkililer bu durum karşısında sessizliğini korumaktadır. Özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanların çoğunluğu Han Çinlilerden oluşmaktadır. Az sayıdaki Uygur Türkü çalışan da yüksek mevkilere çıkamamakta, ücret anlamında Çinlilerin çok gerisinde kalmaktadır. Kaldı ki, bu

²⁵⁶ United Nations, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Part 3, Article 8, 5-6.

²⁵⁷ Uygur Hareketi, **Doğu Türkistan'da Çin Soykırımı BM Soykırım Suçları Perspektifinden Doğu Türkistan'ın İncelenmesi**, 14.

²⁵⁸ Türkistan Press, 20 Nisan 2021, <http://turkistanpress.com/page/cin-uygur-turklerini-kole-olarak-satisa-cikardi/3079>

çalışanlar her an işlerini kaybetme korkusuyla yaşamaya mecbur edilmektedirler. “Çin’de İslam” temalı araştırmalar yapan ve Pomona Üniversitesi Pasific Basin Institute Başkanı olan Dru Gladney Doğu Türkistan’da çalışma şartlarına dair şunları söylemektedir: “Kendi yaşadıkları şehirde iş bulamadıklarından iş aramak için ülkenin en uç köşelerine kadar gidiyorlar. Hükümet tarafından işe alındıklarında da hükümetin onları savunduğundan ve koruduğundan emin olamıyorlar. Kendilerine karşı ayrımcılık yapıldığını düşünüyorlar. Ne vatanlarında kazanabiliyorlar ne de çok uzak diyarlarda.”²⁵⁹.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 24. maddesi (*Herkesin dinlenmeye, boş zamana, özellikle iş saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılmasına ve belli dönemlerde ücretli tatillere hakkı vardır.*)²⁶⁰ ve Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasının 43. maddesiyle (*Çin Halk Cumhuriyeti’nde tüm çalışanlar, dinlenme hakkına sahiptir. Devlet, çalışan nüfus için dinlenme tesisleri inşa eder ve çalışanlar için çalışma saatleri ve izin sistemleri belirler*)²⁶¹ garanti altına çalışanların dinlenme hakkı da açıkça ihlal edilmektedir. Uygur Türkü tüm çalışanlar yasal dinlenme zamanları olan hafta sonu günlerinde “politik dersleri öğrenme” adlı programlara katılmaya zorlanmakta açıkça insan hakları ihlalleri gerçekleştirilmektedir.²⁶².

Doğu Türkistan’da sağlık hizmetleri de Uygur Türkleri için son derece ilkel şartlarda sunulmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasının 21. maddesi (*Devlet, kamu sağlığını korumak için, sağlık hizmetlerini ve modern tıp ile geleneksel Çin tıbbını geliştirir; kırsal kolektif iktisadi kuruluşları, devlet teşebbüsleri, kamu kurumları ve yöresel kuruluşlar aracılığıyla değişik tıbbi ve sağlık işletmelerinin işletilmesini teşvik eder ve destekler. Devlet fiziksel olarak halkın kondisyonunu iyileştirmek için, sporu geliştirir ve kamu spor faaliyetlerini teşvik eder.*)²⁶³ halk sağlığının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi noktasında gerekli tedbirlerin devlet eliyle bizzat yapılacağını ifade ediyor olsa da durum görüldüğü gibi değildir.

Doğu Türkistan’da hastanelerin büyük bir çoğunluğunda ameliyat masası, jinekolojik ekipmanlar veya dezenfektan maddeleri bulunmamaktadır. Vatandaşlar hiç de steril

²⁵⁹ Alim, 156.

²⁶⁰ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 24, 6-7.

²⁶¹ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 26.

²⁶² Alim, 153.

²⁶³ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 17.

olmayan şartlarda tedavi almaya çalışmakta ya da antibiyotik ilaçlar dışında hiç tedavi olamamaktadır. Hastane çalışanlarının tamamına yakını Han Çinlilerden oluşmakta ve Uygur Türkçesi konuşulmamaktadır. Hal böyleyken sağlık sorunları olan Uygur Türkleri hastane çalışanlarıyla iletişim kuramamakta ve tedavi olamamaktadırlar. Doğu Türkistan'da son dönemlerde özellikle kolera, hepatit ve HIV salgınları artış göstermektedir. Bununla beraber hastalar hastaneye gerekli ödemeleri yapmadığı sürece acil vakalara bile müdahale edilmemekte ve bu sebeple onlarca ölüm vakası gerçekleşmektedir²⁶⁴. Doğu Türkistan'da zehirlenme vakaları da son zamanlarda hızlı bir şekilde artmaktadır. Çin'in nükleer denemeleri hava kalitesinin bozulmasına sebep olmuş, "butefos" ve "selitras" gibi zehirli kimyasalların zirai gübrelere kullanılması insan hayatını tehlikeye sokmuştur. Bölgede yetişen tarım ürünleri zehirlenmelere yol açarak, sakat doğumlara ve özellikle kadınlarda çeşitli hastalıklara sebep olmuştur²⁶⁵. Doğu Türkistan'da birçok spor dalı yaygınlık kazanmış olsa da profesyonel sporculuğa da yer yoktur. Spor faaliyetleri Özerk Bölge Hükümeti Spor Komitesi tarafından desteklenmektedir. Sporcular da Çin etnik kökenli vatandaşlar arasından seçilmektedir²⁶⁶. Öyle ki bireyin kişisel bir tercihi olan spor yapma ve sporcu olma hakkı dahi Doğu Türkistanlılara çok görülmekte, kişi özgürlüğüne dair en ufak haklar da Çin yönetimi tarafından pervasızca ihlal edilmektedir.

3.3. Kültürel Haklar

Doğu Türkistan'da Müslüman Uygur Türkleri, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 27. maddesi (*1. Herkes, toplumun kültürel hayatına serbestçe katılmak, güzel sanatları tatmak, bilimsel alandaki ilerleyişi ve onun yararlarını paylaşmak hakkına sahiptir. 2. Herkesin, yarattığı her türlü bilim, edebiyat ve sanat eserlerinden doğacak manevi ve maddi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır.*)²⁶⁷ ve Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasının 4, 119 ve 121. maddesi (**Madde 4** *Tüm etnik gruplar, kendi sözlü ve yazılı dillerini kullanma ve geliştirme, kendi örf ve adetlerini muhafaza etme ve yeniden düzenleme özgürlüğüne sahiptir.*

Madde 119 *Etnik özerk idari birimlerin özerk organları, özerk bir şekilde, kendi idari birimlerinin eğitim, bilim, kültür, sağlık ve spor teşebbüslerini yönetir; kendi etnik*

²⁶⁴ Alim, 153.

²⁶⁵ Mahmudoğlu, 42.

²⁶⁶ Mahmudoğlu, 18.

²⁶⁷ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 27, 7-8.

gruplarının kültürel mirasını korur ve restore eder ve etnik kültürlerinin kalkınmasını ve gelişmesini teşvik eder.

Madde 121 *Etnik özerk idari birimlerin özerk organları görevlerini yerine getirirken, ilgili etnik özerk idari birimin düzenlemelerine uygun olarak, ilgili birimde yaygın olarak kullanılan konuşma ve yazı dilini veya dillerini kullanabilir.)*²⁶⁸ uyarınca kültürel hayatlarını özgürce yaşama noktasında önemli hak ihlalleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Nitekim Çin Komünist Partisi programında “Azınlıkların kendi kültür ve dillerini geliştirmelerine lüzum ve gerekçe yoktur.” ifadesi, hak ihlallerinin alenen devlet eliyle yapıldığına kanıt niteliğindedir²⁶⁹.

Han Çinliler kendi milli değerlerini yaşamak ve yaşatmak noktasında gerekli bütçelere sahip olmalarına rağmen, Müslüman Uygur Türklerinin milli yayınları, sanat toplulukları, tiyatroları ve buna benzer kültürel tüm faaliyetleri ekonomik yetersizlikler dolayısıyla durma noktasındadır. Ayrıca Çin hükümeti azınlıkların kültürel etkinlikler yapmasını da yasaklamıştır²⁷⁰. Kaşgar, Turfan, Hoten gibi şehirlerde geleneksel Türk mimarisi ile yapılmış olan binalar yol yapma bahanesi ile yıkılarak yerine modern Çin kültürüne ait eserler inşa edilmektedir²⁷¹. 27 Mart 2013 tarihli bir habere göre; “Nevruz Sofrasında Ana Dil Yemeği” adıyla düzenlenen nevrüz kutlama etkinlikleri ve akabinde Urumçi’de açılması planlanan ve Uygur Türkçesiyle eğitim yapması planlanan anaokulunun açılış faaliyeti Urumçi Emniyet Müdürlüğü tarafından iptal edilerek, anaokulunu açmaya teşebbüs eden şirketin yetkilileri olan iki kişi de soruşturmaya tabi tutulmuştur²⁷². 25 Eylül 2020 tarihli başka bir habere göre; Australian Strategic Policy Institute adlı bir düşünce kuruluşunun yayınladığı bir raporda, Çin yönetiminin Doğu Türkistan’ın kültürel mirasına karşı bir yıkım süreci başlattığını ve Birleşmiş Milletler ve Müslüman ülkeler başta olmak üzere uluslararası tüm kuruluşların bu duruma sessiz kaldıkları ifade edilmiştir²⁷³.

Yaşanan gelişmeler göstermektedir ki; uluslararası sözleşmeler ve anayasa ne derse desin, Çin hükümeti Müslüman Uygur Türklerini kültürel asimilasyona tabi tutmak ve

²⁶⁸ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 9-62-63.

²⁶⁹ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 195.

²⁷⁰ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 198.

²⁷¹ MAZLUMDER Dış İlişkiler Komitesi, 57.

²⁷² Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği, 27 Mart 2013, <https://www.doguturkistander.org/2013/03/27/urumcide-nevrüz-bayrami-mecburi-olarak-iptal-edildi/>

²⁷³ Euronews, 25 Eylül 2020, <https://tr.euronews.com/2020/09/25/aspi-raporu-dogu-turkistan-da-16-bin-cami-k-smen-tahrip-edildi-8-bin-500-cami-y-k-ld>

kendi geleneklerinden uzaklaştırmak için var gücüyle çalışmakta ve dünya kamuoyu özellikle Müslüman devletler bu hususta da sessizliğini muhafaza etmektedir.

3.3.1. Ana Dil Kullanım Hakkı

İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan temel kurucu öge dil olarak tanımlanır. Birey kendi dilinin içine doğarak kendi varlık alanını oluşturur. Bir başka ifadeyle dil, bireyin varlık alanının ses, yazı ve beden diline dönüşmüş halini ifade eder. Milletler ve onu oluşturan bireylerin kimlik kazanımı ancak kendi dil evreninde gerçekleşir. Ulus ve millet kavramlarının oluşmasını sağlayan temel kurucu öge yine dildir²⁷⁴.

Dil, iletişim kurmayı sağlayan bir araçtır. Dil, düşünmenin başlıca aracıdır. Dil, kendi yasaları olan, canlı bir organizma misali gelişen, bazen de yok olan bir simgeler sistemidir. Her dil bir milletin anadilidir. Anadili, bireyin doğduğu andan itibaren her tür ruhi kazanımının, duygularının, bilgilerinin, kültürünün biçimlendiği ve taşındığı ortamdır. Dil, bir milleti ya da topluluğu birleştiren, ortak hedeflere yönelten ve sosyal olarak yeniden üreten kültürel bir miras ve zenginlik kaynağıdır. Şekillenmesini uzun zaman dilimlerinde tamamlayan sosyal bir kurumdur. Dil, bir kültür taşıyıcısıdır. Bir toplumun kimliğini anlamak için diline bakmak gerekir. Dil, kimlik kaydır. Dil, düşüncenin ayrılmaz bir parçası olarak; belleğin ve zihnin kendini nesnel ve somut olarak göstermesinin zorunlu ögesidir. Dil, her millet ve kültür için bir anıttır.

Egemen dil başka bir dilin yerini aldığı anda ve ebeveynler çocuklarına anadillerini öğretmediklerinde o anadil yok olmaya yüz tutar ya da yok edilmiş olur. Yerli halkların veya azınlık topluluklarının dillerinin varlığını sürdürebilme ortamlarının yıkıma uğratılması bu duruma örnek olabilir.

Bir dilin yok edilmesinin çeşitli boyutları olabilir: Küreselleşme olgusundan hareket edenler dünyada tek bir dilin egemen hale gelmesinin kaçınılmaz olduğunu iddia ederler. Ulus-devlet olgusundan hareket edenlerse, farklı dillerin ulusal birliğe engel olduğunu iddia ederek dilde birlik adı altında tek dilliliği savunmaktadırlar. Bazı ulus-devletler özellikle kuruluş aşamasında kendi içindeki azınlık etnik unsurları fiziki olarak ortadan kaldırmaya varan politikalar izlerken, bazıları da asimilasyon ya da

²⁷⁴ Şerif Oruç, **Türkçede Ana Dil ve Ana Dili**, Journal of Turkish Language and Literature, Cilt 2, Sayı 1, 2016, 312.

entegrasyon adı altında azınlıkların kendi varlıklarını yeniden üretmelerinin önüne geçmişlerdir. Bu politikalardan yaygın olanı asimilasyondur²⁷⁵.

Asimilasyon sürecinde egemen dil dışındaki dillerin ve kültürlerin değersiz olduğu algısı bireylere aşılanır. Bu uygulama, çeşitli yöntemlerle yapılabileceği gibi azınlık dilin kullanılmaması doğrultusunda yasaklar getirilmesi en belirginini olarak karşımıza çıkabilmektedir. Özellikle basın-yayın ve eğitim alanlarında uygulanan yasaklar; temel anlamda dili günlük hayata hapsederek dilin gelişmesinin ve yetkin edebi neşriyatlar yapılabilmesinin önüne geçerek, toplumun düşünce dünyasını yoksunlaştırmaya başlar. Nihai olarak kimliğini kaybetmeye başlayan topluluk egemen kültürün bir parçası olarak yok olur.

Homojen bir ulus-devlet olarak kabul edilen Çin'de halkın %91'i Han etnik kökenine sahiptir. Bununla beraber Çin, dünyada en fazla etnik nüfusa ev sahipliği yapan ülke konumundadır. 2011 nüfus sayımı verilerine göre toplam nüfusun yaklaşık %9'u etnik azınlıkları kapsamaktadır. Bu anlamda Çin'deki etnik azınlık nüfusu 114 milyonu aşmaktadır²⁷⁶.

Bütün Çin'de 5 büyük dil ailesi bulunmaktadır: Bunlar, Çin-Tibet Dil Ailesi, Altay Dil Ailesi, Güney Asya Dil Ailesi, Hint-Avrupa Dil Ailesi, Malay-Polonezya Dil Ailesidir. En çok kullanılan dil ailesi Çin-Tibet Dil Ailesidir. İkinci büyük Dil Ailesi Altay Dil Ailesidir. Çin'de bulunan 56 etnik unsur, 53 farklı dil kullanmaktadır²⁷⁷. Uygur Türklerinin dili olan Uygur Türkçesi; Altay Dil Ailesinden olup Çin'de en çok konuşulan dillerden biri olarak öne çıkmakta ve Çin'in asimilasyon politikasının açık hedefi konumundadır.

Çin'in beş özerk bölgesi arasında en geniş alana ve yüksek nüfusa sahip olanlarından biri Doğu Türkistan'dır. Bölge etnik ve sosyo-kültürel yapısının yanı sıra sekiz farklı devletle sınırlarının olması sebebiyle Çin için önemli bir stratejik konuma sahiptir. Bu sebeple bölgede en fazla nüfusa sahip etnik unsur olan Uygur Türklerinin Çin kültürü

²⁷⁵ Anthony C.Woodbury, **Tehlikedeki Dil Nedir?**, Tehlikedeki Diller Dergisi, Tuğba Taşova (çev.), Cilt 7, Sayı 11, 2017, 67.

²⁷⁶ Gülşen Şeker Aydın & Müge Yüce, **Baskıcı ve Dışlayıcı Han Milliyetçiliğinin Doğu Türkistan'da (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) Yansımaları**, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 4, 2020, 2669.

²⁷⁷ İnci İnce Erdoğan, **Çin'de Halen Kullanılmakta Olan Türk Lehçeleri**, 131. <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERDO%c4%9eDU-%c4%b0nci-%c4%b0nce-%c3%87%c4%b0N%e2%80%99DE-HALEN-KULLANILMAKTA-OLAN-T%c3%9cRK-LEH%c3%87ELER%c4%b0.pdf>

içerisinde asimile edilmesi, Çin'in bölgede sağlayacağı hakimiyet açısından önemli bir devlet politikası olarak görülmektedir. Bölgenin asimilasyonu için uygulanan en önemli aygıtlar ise dil, eğitim ve kültür alanlarında uygulanan ve Uygurlar Türklerinin sahip olduğu kültürün değiştirilmesine yönelik politikalar²⁷⁸.

1949-1958 yılları arasında Çin milletini oluşturan tüm azınlıklar eşit statüde kabul edilmiş; tüm azınlıklara kendi dil ve alfabelerini koruyup geliştirme hakkı tanınmıştır. 1958'den itibaren egemen dilin kullanımını teşvik etmeye başlayan Çin Komünist Partisi yönetimi, Kültür Devrimi ile tek dil-tek millet ideolojisini benimsemiştir²⁷⁹. Deng Xiaoping döneminde kabul edilen 1982 Anayasası 4. ve 121. maddeleriyle (**Madde 4** ...Tüm etnik gruplar, kendi sözlü ve yazılı dillerini kullanma ve geliştirme, kendi örf ve adetlerini muhafaza etme ve yeniden düzenleme özgürlüğüne sahiptir.

Madde 121 Etnik özerk idari birimlerin özerk organları görevlerini yerine getirirken, ilgili etnik özerk idari birimin düzenlemelerine uygun olarak, ilgili birimde yaygın olarak kullanılan konuşma ve yazı dilini veya dillerini kullanabilir.) azınlık unsurlar; ulusal dil olan Putonghua'yı öğrenmeleri şartı ile kendi ulusal dillerini kullanma, geliştirme ve yeniden düzenleme hakkına sahip olmuşlardır²⁸⁰. Buna rağmen Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'ı işgal ettiği 1949 yılından bugüne kadar, dil politikasına bakıldığı zaman, bugünkü ülke sınırları içinde kullanılmakta olan Türk Lehçelerini yok etmeye yönelik kararlı bir politika uygulamakta olduğunu görebiliriz²⁸¹.

2002 yılından itibaren Uygur Türkçesi okullarda ve medyada yasaklanmıştır²⁸². 2009 yılı Mart ayından sonra resmi okullarda ve dairelerde de yasaklanmıştır. Uygur Türklerinin kimlik kartlarına kadar müdahale edilmek suretiyle isim ve unvan kısımları Uygur Türkçesinden Çinceye dönüştürülmüştür. Çinceyi iyi derecede kullanamayan Uygur Türkü öğretmenlerin görevlerine son verilerek yerlerine Çinli öğretmenler atanmaktadır²⁸³. Çin yönetimi bunlarla yetinmeyerek iş arayanlar için "Çinceyi iyi derecede bilmek" şartı getirirken; iş sahipleri Çince sınavına mecbur

²⁷⁸ Aydın & Yüce, 2669.

²⁷⁹ Aydın & Yüce, 2676.

²⁸⁰ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 9-63.

²⁸¹ Emet, 96.

²⁸² Emet, 126.

²⁸³ Şahyar, 130.

tutulmaktadır. Yapılan bu sınavda başarısız olmak demek mevcut işini kaybetmekle karşı karşıya kalmak demektir²⁸⁴.

Verdiğimiz bilgiler ışığında Çin yönetiminin Doğu Türkistan'da Uygur Türklerinin ana dillerini asimile ve yok etme projesi açıkça görülmüştür. Özellikle eğitim-öğretim kurumlarında ana dilin kullanılması noktasında yapılan baskılar durumun vahametini daha açık şekilde ortaya koyar.

3.4. Eğitim Hakkı

Eğitim, temel bir insan hakkı olarak evrensel çerçevede kabul görmüştür. Bireyin kişiliğinin gelişmesinde ve kendini gerçekleştirmesinde önemli bir rol oynaması bakımından da büyük bir önem arz etmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisine göre eğitim, ırk, cinsiyet, etnik yapı ve ulus gibi ayrımlara tabi tutulmaksızın her bir bireyin hakkı olarak zikredilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 26. maddesi eğitim hakkını şu şekilde ifade eder:

1. Herkes eğitim görme hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki öğretimden herkes yararlanabilmelidir. Yükseköğretim yeteneğe bağlı olarak herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır.

2. Eğitim, insan kişiliğinin tam gelişmesi ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi amacıyla yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırk ve din toplulukları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirilmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın sürdürülmesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.

*3. Anne baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmede öncelikle hak sahibidir.*²⁸⁵

Bireylerin temel insan haklarını kullanabilmeleri ve hak ihlallerine karşı mücadele edebilmeleri, hangi haklara sahip olduklarını ve haklarını nasıl kullanacaklarını öğrenmeleri ve anlamaları bakımından eğitim hakkı; diğer tüm insan haklarının ön koşulu olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda eğitimin her türlü her hangi bir ayırım gözetmeksizin tüm bireylere eşit ve ücretsiz olarak sunulmalıdır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de ek 1 no.'lu protokolün 2. maddesiyle (*Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği*

²⁸⁴ Alim, 153.

²⁸⁵ United Nations, **Universal Declaration of Human Rights**, Article 26, 7.

görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.) eğitim hakkını garanti altına almıştır²⁸⁶. Yine Çocuk Hakları Sözleşmesi de eğitim hakkını 28. ve 29. maddesiyle taraf devletler nezdinde garanti altına almaktadır. (**Madde 28** 1.Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle:

-İlköğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler;

-Ortaöğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar;

-Uygun bütün araçları kullanarak, yüksek öğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler;

-Eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için elde edilir hale getirirler;

-Okullarda düzenli biçimde devamın sağlanması ve okulu terk etme oranlarının düşürülmesi için önlem alırlar.

2.Taraf Devletler, okul disiplininin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde ve bu sözleşmeye uygun olarak yürütülmesinin sağlanması amacıyla gerekli olan tüm önlemleri alırlar.

3.Taraf Devletler eğitim alanında, özellikle cehaletin ve okuma yazma bilmemenin dünyadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve çağdaş eğitim yöntemlerine ve bilimsel ve teknik bilgilere sahip olunmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslararası iş birliğini güçlendirir ve teşvik ederler. Bu konuda, gelişmekte olan ülkelerin gereksinimleri özellikle göz önünde tutulur.

Madde 29 1.Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler:

-Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi;

²⁸⁶ Council of Europe, **European Convention on Human Rights**, Protocol 1, Article 2, 34.

-İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi;

-Çocuğun ana–babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;

-Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik ister ulusal ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması;

-Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi.

2.Bu maddenin veya 28'inci maddenin hiçbir hükmü gerçek ve tüzel kişilerin öğretim kurumları kurmak ve yönetmek özgürlüğüne, bu maddenin 1 inci fıkrasında belirtilen ilkelere saygı gösterilmesi ve bu kurumlarda yapılan eğitimin Devlet tarafından konulmuş olan asgari kurallara uygun olması koşuluyla, aykırı sayılacak biçimde yorumlanmayacaktır.)²⁸⁷.

*Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasının 19. maddesi ve 46. maddesiyle (**Madde19** ...Devlet, her nevi okulu açar, evrensel zorunlu ilköğretim eğitimini sağlar, orta öğretim, mesleki eğitim ve yüksek eğitimi ve ayrıca okul öncesi eğitimi kalkındırır.*

*Devlet her nevi eğitim kurumunu geliştirir; halkın tümünün okuryazar olmasını sağlar, siyasi, kültürel, bilimsel, teknik ve alana özgü bilimsel eğitimi işçilere, köylülere, devlet çalışanlarına ve diğer çalışan nüfusa sağlar; bireysel çalışma yoluyla yetenekler edinmeleri için halkı teşvik eder... **Madde 46** Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları, eğitim alma hakkına sahiptir ve eğitim alma yükümlülüğüne sahiptir...)* eğitim hakkını her sınıf seviyesinde ve halkın tamamını kapsayacak şekilde her bir birey için ayrı ayrı garanti altına alır²⁸⁸.

Gerek İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gerek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve gerekse de Çin'in de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde belirtilip Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasıyla da garanti altına alınan eğitim hakkı insanın doğuştan gelen en temel haklarından. Bu hakkın muhatabı Doğu Türkistanlı Müslüman Uygur Türkleriye eğitim alma haklarından baskı ve dayatma ile feragat

²⁸⁷ United Nations, **Convention on the Rights of the Child**, Part 1, Article 28-29, 8-9.

²⁸⁸ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 16-27.

ettirilmektedirler. Doğu Türkistan'da eğitim faaliyetleri tamamen Çin Komünist Partisi prensiplerine uygun olarak, devlet tekelinde icra edilmektedir. Bu bağlamda Çin hükümeti devletin ulusal menfaatlerini bahane ederek, istediği kişiye ve istediği ölçüde eğitim hakkı tanımaktadır. Bilhassa herhangi bir alanda uzmanlaşacak derecede eğitim almak herhangi bir birey için serbest değildir. Hükümet tarafından seçilmiş kişiler kontrollü olarak belirli alanlarda yetiştirilip istihdam edilmek üzere eğitim alabilirler. Milli Otonomi Kanununun 36. ve 37. maddesinde (**Madde 36** *Milli otonom bölgelerin otonomi organları, devletin eğitim siyasetine ve kanundaki belirlemelere uygun olarak, kendi bölgesinin eğitim planını, her çeşit ve derecede okul kurma, okul idare etme, müfredat, eğitim sistemi ve düzenini, eğitim dilini ve öğrenci kabul etme işini tespit eder.* **Madde 37** *Milli otonom bölgelerin otonomi organları, milli eğitimi kendi başına geliştirir, cehalete son verir, çeşitli okullar açar, mecburi ilkökul eğitimi yayar, orta eğitimi geliştirir; milli öğretmen, milli teknikum (lise), milli teknik okullar ve milliyetler Enstitüsü açarak, azınlık milletlerin üretim ve teknik elemanlarını yetiştirir*)²⁸⁹ “milli eğitim” bahsiyle belirtilen haklarda olabildiğince ihlal edilmekte; kanunla belirlenen milli eğitimin yerel yönetimler tarafından belirlenmesi ilkesi ihlal edilerek ders müfredatları bizzat hükümet tarafından belirlenmektedir²⁹⁰.

Müfredat ve Anadil uygulamalarıyla beraber tüm diğer eğitim faaliyetleri de Çin yönetiminin kurduğu iki merkezi bakanlık ile idare edilir. Bu bakanlıklar; Yüksek Eğitim Bakanlığı ve Orta ve İlkokul Öğretim Bakanlığıdır. Bakanlığa bağlı olmak koşuluyla Doğu Türkistan'da kurulan iki eğitim başkanlığı da mevcuttur. Bunlar da Yüksek Eğitim Başkanlığı ve İlk ve Ortaokul Başkanlığıdır. Kanunlarda belirtilenlerin aksine bu iki başkanlık kendi bölgesinde eğitimle ilgili önemli kararlar verme yetkisine sahip değildir²⁹¹.

Örneğin kanun maddesiyle belirlenen eğitim dilinin yerel hükümet tarafından belirlenmesi ilkesi de ihlal edilerek özellikle 1988'den itibaren, Doğu Türkistanlıların kültürel gelişimlerini artırmak bahanesiyle Uygur Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinde eğitim veren kurumlarının, 5. sınıftan itibaren bütün dersleri Çince olarak verilmeye başlanmıştır. Yüksekokullarda eğitimin büyük ölçüde Çin dilinde yapıyor olması bu

²⁸⁹ Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, 256.

²⁹⁰ Şahyar, 130.

²⁹¹ Mahmudoğlu, 47-48.

uygulamaya dayanak gösterilmiştir²⁹². 2002 yılından sonra da Doğu Türkistan'daki üniversitelerde Uygur Türkçesi tamamen yasaklanmıştır²⁹³. Hatta üniversitede çalışan Türk kökenli hocalar, yeterli derecede Çince bilmediği sebep gösterilerek görevlerinden uzaklaştırılmışlardır²⁹⁴. Bu da Uygur Türkleri arasında Çincenin yaygınlaştırılması ve kültürel asimilenin erken tamamlanması için Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan politikalarından biridir.

Çin dilinde eğitim yapan okulların, Uygur Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinde eğitim yapan okullardan daha cazip hale getirilmesi adına da birtakım uygulamalar faaliyete geçirilmiştir. Örneğin; Çince eğitim yapılan okullarda İngilizce, Japonca ve Rusça başta olmak üzere birçok yabancı dil okutulup öğretilmesine karşın, Türkçe eğitim yapan okullarda herhangi bir yabancı dil verilmesi yasaklanmıştır. Türkçe eğitim yapan okulda, eğitim gören bir öğrenci sınıf ikmal sınavına kalması durumunda ikinci bir şans verilmeksizin okulla ilişkisi kesilerek eğitimden uzaklaştırılmaktadır. Okulların fiziki şartları son derece yetersiz olup, öğrencilerin ısınmasını sağlayacak sobalar dahi temin edilmemektedir²⁹⁵. Hatta Uygur Türklerinin yaşadığı birçok köy ve kasabada okul bile olmadığı bilinmektedir²⁹⁶.

Doğu Türkistan'da okuryazarlık seviyesi %40 civarındadır. Basılı yayınların ancak %20'si Türkçe yapılabilmektedir. Eğitim kurumlarında Çin Komünist Partisi'nin belirlediğinden başka faaliyetlerin yapılması yasaklanmış, eğitim faaliyetlerinin uluslararası organizasyonlar dâhilinde yapılması da engellenmiştir. Ayrıca çok sık alfabe değiştirilerek de çocukların eğitim olanaklarına sekte vurulmakta ve başarılarını devlet eliyle engellenmektedir²⁹⁷. Doğu Türkistan'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin uyguladığı eğitim sistemi, milli ve dini şuurun yok edilerek, çocukların tarih ve dinden uzak tutulması felsefesi üzerine kurulmuştur. Günümüzde Doğu Türkistan milli mücadelesine hizmet etmiş insanlar hain olmakla itham edilerek doğru olmayan bir tarih bilgisi Uygur Türklerine dikte edilmektedir²⁹⁸. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde belirtilen din eğitimi hakkı da açık bir şekilde ihlal edilerek,

²⁹² Alptekin, 717.

²⁹³ Kenan Dağcı & Mustafa Keskin, **Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri**, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2013, 23.

²⁹⁴ Ahmet Buran, **Kurşunlanan Türkoloji**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011, 117.

²⁹⁵ Alptekin, 344.

²⁹⁶ Bahşi, 575.

²⁹⁷ Cengiz, 14.

²⁹⁸ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 29.

Döngelerin yaşadığı bölgelerde dini eğitim aldığı tespit edilen 8-12 yaş aralığındaki 160 Uygur Türkü çocuk tutuklanmış ve Urumçi Bajiahu cezaevine gönderilmiştir²⁹⁹. Komünist bir sisteme sahip olmanın gereği ve anayasal ilkelerle eğitimin ücretsiz olması ilkesi de çeşitli yollarla ihlal edilmektedir. Örneğin, ortaokul ve üniversite örneği her ay kan bağışi yapmak zorunda tutulmakta, kan bağışında bulunmayan öğrencilerin öğretim bursları kesilmektedir³⁰⁰.

Doğu Türkistan'da temel eğitim faaliyetleri okul öncesi eğitimle başlar. "Çocuklar Evi" adı verilen bu kurumlarda eğitime başlayan bir çocuk toplamda 12 yıl zorunlu eğitime tabi tutulur. İlkokul 5 yıl, ortaokul 2 yıl, lise 3 yıl olmak koşuluyla toplamda 10 yıl eğitim verilir. Bunun dışında kalan 2 yıllık zorunlu eğitim safhası ise yüksek öğrenim Çince hazırlık sınıflarıdır. Ortaöğretim faaliyetleri, Çin Komünist Partisinin programları uyarınca sürdürülmektedir. Ortaokulu bitiren her öğrenci Çince hazırlık sınıflarında yükseköğretim aday öğrencisi olmaya hak kazanır ancak bu 2 yıllık süre de Çince eğitimi yarıda bırakılırsa öğrenci ancak meslek yüksekokulları sınavlarına girebilir. Bu durumda dahi öncelik Çince öğrenmektir aksi halde meslek okullarında da eğitim faaliyeti sürdürülemez. Bundan dolayıdır ki meslek yüksek okullarında okuyan öğrencilerin ancak %20 kadarı Uygur Türkü öğrencilerdir³⁰¹. Yüksek öğretim faaliyetleri ise Doğu Türkistan'ın tek üniversitesi olan Sincan Üniversitesi'nde yapılır. Burada okuyan öğrencilerin ancak %20'si Müslüman Uygur Türkü gençlerden oluşur, geri kalan %80'lik kısım ise Han Çinli ailelerin çocuklarından oluşmaktadır³⁰². Bu yüksek öğretim kurumlarındaki eğitim, Yüksek Eğitim Bakanlığı'nın program ve talimatları uyarınca, Çin Komünist Partisinin kontrolünde planlanır ve uygulanır³⁰³.

Çin Komünist Partisi, Doğu Türkistan Uygur Türkleri ve Çin egemenliğinde bulunan tüm milletler için "Milletler Enstitüsü" adında yüksekokullar açmıştır. Hal böyleyken azınlık toplulukları için açıldığı iddia edilen Milletler Enstitüsü'nde de çoğunlukla Han Çinli öğrenciler eğitim görmektedir³⁰⁴. Bunun yanı sıra "Gençleri İşe Alma Heyeti" adlı mesleki öğretim programları Doğu Türkistan'ın tüm şehir ve

²⁹⁹ Emet, 84.

³⁰⁰ Mahmudoğlu, 45.

³⁰¹ Mahmudoğlu, 48.

³⁰² Bahşi, 2017.

³⁰³ Mahmudoğlu, 49.

³⁰⁴ Mahmudoğlu, 46-47.

kasabalarında yaygınlaştırılmış ancak bu okullarda da daha çok Han Çinli öğrenciler eğitim görmekte ve iş bulma olanakları da öncelikle onlar için devreye girmektedir³⁰⁵. Günümüzde Doğu Türkistan'da 800 anaokulu, 7.100 ilkokul, 1.900 ortaokul ve lise, 100 mesleki ortaokul ve lise, 20 özel eğitim okulu, 21 yükseköğretim enstitüsü ve 100 fakülte bulunmaktadır. Ayrıca 40 üniversite birimi ve 90 lisansüstü uzmanlık alanı mevcuttur. Yaygın eğitim alanları genel olarak endüstri, tarım, ormancılık, tıp ve halk sağlığı, finansman, hukuk, kültürfizik, sanat eğitimi, öğretmen okulları ve okul öncesi eğitim uzmanlığı gibi alanlarda yaygınlaşmıştır. Doğu Türkistan'da eğitim öğretim faaliyetlerine katılan toplan öğrenci sayısı 4 milyon civarında olup, yaklaşık 180 bin öğretmen bu eğitim kurumlarında görev yapmaktadır³⁰⁶. Bununla beraber Doğu Türkistan'da araştırma kurumları olarak tanımlanabilecek herhangi bir kuruluş bulunmamaktadır. Tüm araştırma faaliyetleri Çin Fenler Akademisi Sincan Özerk Bölge Şubesi tarafından yürütülmektedir. Burada bilhassa temel bilimler, fizik, kimya, biyoloji ve tarih alanlarında araştırmalar yapılır. Bu iş için 7000 civarı araştırmacı memur istihdam edilmekte olup, çalışanların yaklaşık %90'ı Han Çinlilerden oluşmaktadır. Araştırma kurumunun tüm faaliyetleri, Çin Komünist Partisinin demokratik olmayan yöntemlerle atadığı akademi başkanı tarafından yürütülür. Bu göreve de Türk bilim insanları asla görevlendirilmezler³⁰⁷.

³⁰⁵ Mahmudoğlu, 48.

³⁰⁶ Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, 188.

³⁰⁷ Mahmudoğlu, 53-54.

SONUÇ

1949 yılında Komünist Çin işgaline uğrayan Doğu Türkistan'da işgal yıllarından başlayarak insan hakları ihlallerinin yaşanmaya başladığı ifade edilebilir. Tarihin eski zamanlarından itibaren Türk yurdu olan bu coğrafya da Asya Hunları, Uygurlar, Karahanlılar gibi önemli devletler kurulmuştur. Türk edebiyatının ilk ve en güzide örneklerinden olan Kutadgu Bilig ve Divan-ı Lügâti't-Türk gibi önemli eserler ve Yusuf Has Hacip, Kaşgarlı Mahmut gibi büyük münevverler yine bu coğrafyada yüzyıllara ışık olmuşlardır.

Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra bölgede yaşayan Müslüman Türk nüfusunu azaltma politikası izlemiş ve buranın Çin'in asli toprağı olduğu iddiasını her zaman yüksek sesle ifade etmiştir. Nitekim bölgeyle ilgili verilen nüfus bilgileri de hep bu doğrultuda olmuştur. Bölgede uygulanan doğum kontrol uygulaması, Çinli göçmenlerin bölgeye yerleştirilmesi ve asimilasyon politikası bunun en açık örneğidir. Doğu Türkistan'da işlenen hak ihlalleri temelde ekonomik sebeplere bağlıdır. Öyle ki; Doğu Türkistan yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından son derece zengindir. Bölgeye yerleştirilen Çinli göçmenler, Müslüman Uygur Türklerine göre daha imtiyazlı ve refah seviyesi daha yüksek bir hayat standardına sahiptirler. Bu durum bölgede yaşayan Türk nüfusunun giderek azalmasına ve Han Çinli nüfusunun hızla artmasına olanak sağlayarak bölgenin demografik yapısında bozulmalara sebep olmaktadır. Tam da Komünist Çin Yönetiminin istediğı gibi. Çin Halk Cumhuriyeti Anayasasının azınlık halklara tanıdığı temel hak ve hürriyetler hiçe sayılmakta ve yürürlüğe konulmamaktadır. Bu duruma itiraz edenler ise ya tutuklanarak toplama kamplarına gönderilmekte veyahut öldürülmektedir.

Çin Komünist Partisinin Doğu Türkistan'ı kontrol altında tutabilmek adına uyguladığı politikanın temelde bölgenin Müslüman Türklerden arındırılması yönünde olduğunu ifade etmiştik. Bunun sağlanabilmesi için de bölgeye Han Çinli göçmenlerin gönderildiğini ve doğum kontrolü uygulamasının yapıldığını tekraren ifade etmekte fayda görüyoruz. Öyle ki; doğum kontrolü uygulamasıyla ortaya çıkan insan haklarını ihlalleri korkunç boyutlara ulaşmakta ve Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesine göre de bu uygulama soykırım olarak ifade edilmektedir. Bununla beraber Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'da yaptığı nükleer denemelerde aynı şekilde bir soykırım olarak

nitelendirilebilir. 1996 yılında nükleer denemeleri durdurduğunu açıklayan Çin Halk Cumhuriyeti yetkilileri, nükleer denemelerin insan üzerindeki etkisinin incelemesi üzerine talepte bulunan yetkililere de araştırma iznini hala vermemiştir.

Çin yönetimi, azınlık halklara anayasal zeminde vermiş olduğu kendi milli kültürlerini yaşama ve düzenleme hakkı, din ve inanç özgürlüğü hakkı ve mahremiyet hakkını sert uygulamalara müracaat ederek ihlal etmektedir. Bu anlamda anadilde eğitim yapmak ve hatta konuşmanın yasaklandığı, ibadet eden ya da dini bir faaliyette bulunanların cezalandırıldığı, Müslüman Türk ailelerinin içine yabancı Han Çinli erkeklerin yerleştirildiği çirkin uygulamalar gün gün artmaktadır. Konuyla ilgili gerek bağımsız Türk devletleri gerekse de diğer Müslüman devletlerden ciddi bir siyasi hamle gelmemektedir. Doğu Türkistan'da yaşanan bu hak ihlallerinin tanıtımının ve bilgilendirmesinin yaygın olarak yapılması Müslüman ve Türk ülkelerinin desteğini almaya ve konunun uluslararası diplomaside yüksek sesle ifade edilmesine yardımcı olabilir.

Günümüzde insan hakları meselesinin uluslararası ilişkilerde belirleyici bir rol oynadığını gözlemlenmektedir. Batılı birçok devlet insan haklarının dünya üzerinde gelişmesi ve bu alanda yapılan hukuki düzenlemelerin uygulanabilirliği için çaba göstermektedir. Fakat ekonomik faktörler söz konusu olduğunda bu devletler zaman zaman geri adım atmakta ve yaşanan hak ihlallerini görmezden gelmektedir. 1989 Tiananmen olaylarında Çini sadece kınama yetine birçok devlet 5 Temmuz Urumçi olaylarında da aynı pasif tepkiyi göstererek ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda insan hakları ihlallerinin görmezden gelinebildiğini bizlere göstermiş oldular. Nitekim Çin üretim ve tedarik anlamında önemli bir ekonomik güç olarak dünya ülkelerinin karşısında durmakta ve Çin'e yöneltilen tepkilerde bu hususa paralel gelişmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin büyüyen ve güçlenen ekonomisi kendi içinde bazı sorunların ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Bu sorunların başında ise büyüyen ekonomiyle birlikte ortaya çıkan yeni sınıflar ve bu sınıfların yönetimde var olma çabası görülmektedir. Hal böyle olunca Çin yönetimi sadece azınlık milliyetlere karşı değil Han Çinli vatandaşlara da baskıcı bir yönetim anlayışı ile yaklaşmakta ve bazı hak ihlallerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin azınlık milliyetlere verdiği anayasal haklar ele alındığında; verilen haklar, halkların ayrılma ve bağımsızlık isteklerini yok etmek amacıyla

verilmiştir. Ayrıca bu hakların anayasal düzlemde sunuluyor olması, Çinin uluslararası diplomaside kendisine bir savunma kalkanı olarak kullandığını açıkça göstermektedir. Sonuçta, Doğu Türkistan sorununun Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası ve uluslararası sözleşmeler bağlamında bir insan hakları meselesi olduğu ortaya konulmuştur. Bu anlamda 1982 Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası ve 1984 Bölgesel Otonomi Kanunu gereğince, Çin Halk Cumhuriyeti hükümetinden anayasanın herkes için eşit şekilde işletilmesini ve otonomi hakkının tam olarak işletilmesini istemek demokratik bir hak ve ödevdir. Kaldı ki, azınlık milliyetlerin ve özellikle Uygur Türklerinin sahip oldukları otonomi haklarına göre yerel ekonomik kalkınmanın sağlanması için yeterli düzenlemeler yapılmış görünmektedir. Şayet bu ekonomik kalkınma sağlanabilirse başta Doğu Türkistan olmak üzere tüm azınlık bölge ve milliyetlerin bağımsızlık süreci tabii olarak başlayacaktır.

Doğu Türkistan'daki bir diğer önemli mesele de sivil toplum kuruluşlarının yetersiz olmasıdır. İnsan haklarının ve demokrasi kültürünün tesis edilmesinde sivil toplum kuruluşlarının faydaları göz önüne getirildiğinde, Doğu Türkistan'da çeşitli derneklerin kurulması için girişimlerde bulunmak önem arz edebilir. Nitekim halen yürürlükte olan 1982 Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası bölgesel otonomi halklarına bu hakkı tanımıştır. Her ne kadar sivil toplum kuruluşlarının oluşması önünde yöneticiler tarafından engeller çıkarılarak başka hak ihlallerinin işlenmesine zemin hazırlanıyor olsa da demokratik hakların gündeme getirilebilmesi ve şiddet olaylarının önlenmesi bir nebze bu şekilde sağlanabilir kanaatindeyiz. Ayrıca Doğu Türkistan meselesinin dünya kamuoyu önünde ve Birleşmiş Milletler nezdinde sürekli gündem maddesi olarak tutulması büyük bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Abulaiti Sainaiti (2009) *Çin'de Azınlıklar ve Azınlık Eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Acaray Deniz (2013) İnsan Haklarının Korunması Amacıyla Devlet İktidarının Sınırlandırılması ve Siyasal Katılmanın Buna Etkisi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 119-144.

Akgül M. Emin (2012) İfade Özgürlüğünün Tarihsel Süreci ve Milli Güvenlik Gerekeçsiyle İfade Özgürlüğünün Kısıtlanması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*(61), 1-42.

Akıllıoğlu Tekin (1995) *İnsan Hakları - I : Kavram Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*. Ankara: AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları.

Aksan Yaşar (2011) *Tek Suçları Türk Olmaktı - I* (1. b.). İstanbul: Kum Saati Yayıncılık.

Alim A. Abdulgani (2010) Doğu Türkistan - Ekonomik Yaşamdaki Kısıtlamalar-Yoksulluk ve Yoksulluğun Sosyal Etkileri. Ü. Özkan, S. Göktuğ, & J. L. Kandur (Dü.), *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu* içinde (s. 145-161). İstanbul: İHH Araştırma Yayınlar Birimi.

Alptekin Erkin (1991) Son Siyasi Gelişmeler Işığında Doğu Türkistan. *Türk Kültürü Dergisi*(344), 714-722.

Alptekin İ. Yusuf (1981) *Doğu Türkistan Davası* (154 b.). İstanbul: Marifet Yayınları.

Anat H. Yakup (2005) Doğu Türkistan'da İşkence ve Benim Gördüklerim. S. Yalçın (Dü.) içinde, *Doğu Türkistan'da Milliyetçilik Hareketleri* (s. 59-66). Ankara.

Asena G. Ahmetcan (2009) *İpek Yolu - I Çin - Doğu Türkistan* (1. b.). İstanbul: Pan Yayıncılık.

Aydın G. Şeker & Yüce Müge (2020) Baskıcı ve Dışlayıcı Han Milliyetçiliğinin Doğu Türkistan'da (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) Yansımaları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2669-2682.

Bahşi Bahtiyar (2017) Doğu Türkistan'ın Yakın Tarihi ve Uygur Türkleri. *Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*(57), 571-578.

Bilgin Hasan (2010) *Stratejik Açından Çin* (1. b.). Ankara: USAK Yayınları.

Bingöl Orhan (2018) 70. Yıldönümünde İnsan Haklarını Yeniden Düşünmek. *Mavi Atlas*(6 (Özel Sayı)), 63-76.

Buran Ahmet (2011) *Kurşunlanan Türkoloji*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Cengiz İsmail (2005) *Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti*. İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği.

Çalık Tacettin (2016) Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında İnsan Haklarının Korunması. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(1), 69-120.

Çandarlıoğlu Gülçin (1993) Çin-Tarih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 321-322). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çapar Selim & Yıldırım Şükrü (2012) Hobbes ve Lock'un Devlet Düşüncesine Katkıları. *Türk İdare Dergisi*(474).

Çavuşoğlu Nav (2001) *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları* (2. b.). İstanbul: Su Yayınları.

Çay Abdulhaluk (2010) Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde Doğu Türkistan'ın Durumu. *Doğu Türkistan'ın Sesi*, 18(71), 3-8.

Çiftçioğlu C. Topel (2012) Yaşama Hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(103), 139-168.

Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası (1 b.). (2020) (H. Çeçen, Çev.) İstanbul: Legal Yayıncılık.

Çüçen A. Kadir (2011) *İnsan Hakları* (1. b.). Bursa: MKM Yayıncılık.

Denk Erdem (2011) Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 93-136.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi (1993) Çin-Fiziki ve Beşeri Coğrafya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 318). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Doğan Süleyman (2014) Öksüz Doğu Türkistan Unutulan Vatan Doğu Türkistan'ın Dramı. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*(216), 57-61.

Egemberdi Ahmed (1993) Doğu Türkistan Davası Hak-Adalet Davasıdır. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Tarih Dergisi*, 31-38.

Ekrem Erkin (2009) Urumçi Olayı: Çin Medyasında Türkiye Karşıtı Yorumlar. *Türkiye Günlüğü Dergisi*(98).

Emet Erkin (2009) *5 Temmuz Urumçi Olayları ve Doğu Türkistan* (1. b.). Ankara: Grafiker Yayınları.

Erdoğan Mustafa (2016) *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku* (5. b.). Ankara: Orion Kitabevi.

Gül Fikri (2013) Bir Değer Olarak İnsan Hakları ve Demokrasinin Rolü. *Muhfazakar Düşünce Dergisi*(36), 67-75.

Hicazi Ekrem (2010) Soğuk Savaş ve 11 Eylül Sonrası Doğu Türkistan - Çin Tezleri ve Politikalarına Yönelik Eleştirel Bir Araştırma. Ü. Özkan, S. Göktuğ, & J. L. Kandur (Dü.), *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu* içinde (s. 45-82). İstanbul: İHH Araştırma Yayınlar Birimi.

Kaçaranoğlu Duygu (2012) *Çin ve Doğu Türkistan'da İslam'ın Yayılışı* . Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Sanatları Ana Bilim Dalı, Rize.

Karluk A. Celil (2009) Çin Halk Cumhuriyeti'indeki Milliyetlerin Etnik Dağılımı ve Etno-Demografik Özellikleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11(11), 63-90.

Kılıç Mustafa (2017) Sosyal Güvenlik Hakkının Kapsamı ve Sınırı. *İş ve Hayat*, 3(5), 378-398.

Koçak Mustafa (2018) Self Determinasyon Hakkı ve Self Determinasyon Hakkı Teorileri. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(38), 85-148.

Kul Ömer (2014) Son Gelişmeler Işığında Doğu Türkistan Meselesi. *Turan İlim Fikir ve Medeniyet Dergisi*(23), 47-56.

Kul Ömer (2017) *100 Soruda Doğu Türkistan* (1. b.). İstanbul: Rumuz Yayınevi.

Kütükçü M. Akif (2004) Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(12), 259-276.

Mahluf Macide (2010) Zorunlu Göç ve Uygur Diasporası. Ü. Özkan, S. Göktuğ, & J. L. Kandur (Dü.), *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu* içinde (s. 135-144). İstanbul: İHH Araştırma Yayınlar Birimi.

Mahmudoğlu M. Niyazi (1994) *Çin İşgalindeki Ülke Doğu Türkistan*. Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığı.

Mızrak Dilan (2018) Azınlık Hakları ile Yerli Halkların Haklarının Kolektif Hak Kullanımı Çerçevesinde Karşılaştırılması. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 631-664.

Oran Baskın (2005) *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama* (1. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Oruç Şerif (2016) Türkçede Ana Dil ve Ana Dili. *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 311-322.

Özmen İbrahim & Buluş Abdülkadir (2017) Başlangıçtan Devrime Çin'i Anlamak (Mı)? *Medeniyet ve Toplum*, 1(1), 9-33.

Öztürk G. Altın (2013) Uluslararası Çatışma Bölgeleri: Doğu Türkistan ve İnsan Hakları İhlalleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(1), 67-79.

Peerzada R. İlay (2018) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İkincilleştirilmesinin Bir Nedeni Olarak "Aşamalı Sağlama" Kavramı. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*(1), 1-40.

Saray Mehmet (2015) *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi* (1. b.). (Ö. Kul, Dü.) İstanbul: Aygan Yayıncılık.

Sautman B. Victor (1999) Ethnic Law and Minority Rights in China: Progress and Constraints. *Journal of Law & Policy*, 21(3), 283-314.

Schopenhauer Arthur (2010) *Hukuk, Ahlak ve Siyaset Üzerine*. (A. Aydoğan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Sönmez Gülden (2010) Doğu Türkistan Mücadelesi ve Sivil Toplum Kuruluşları. Ü. Özkan, S. Göktuğ, & J. L. Kandur (Dü.), *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu* içinde (s. 193-212). İstanbul: İHH Araştırma Yayınlar Birimi.

Şahyar Ataullah (2010) Gündelik Yaşamda Karşılaşılan İhlaller. Ü. Özkan, S. Göktuğ, & J. L. Kandur (Dü.), *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu Tebliğleri* içinde (s. 125-133). İHH Araştırma Yayınlar Birimi.

Şen Fatih (2009) Çin'in Sincan-Doğu Türkistan Sorunu: Dünü, Bugünü, Geleceği. *Ortadoğu Analiz*, 1(7-8), 124-134.

Şirin Tolga (2018) *Özgürlük ve Güvenlik Hakkı*. Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi.

Talas Cahit (1997) *Toplumsal Ekonomi* (7. b.). Ankara: İmge Kitapevi.

Tuna Amine (2012) *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık* (1. b.). İstanbul: İHH Araştırma ve Yayınlar Birimi.

Tuoheti Gülisareayi (2014) Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimler. *Yerel Politikalar Dergisi*, 65-76.

Tümtürk Seyit (2010) 5 Temmuz'un Ardından Doğu Türkistan. Ü. Özkan, S. Göktuğ, & J. L. Kandur (Dü.), *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu* içinde (s. 83-100). İstanbul: İHH Araştırma Yayınlar Birimi.

Türköz Ahmet (1998-1999) Doğu Türkistan'da Soykırım ve İnsanlık Suçları. *Doğu Türkistan Dergisi*(180-181), 7-14.

Türköz Ahmet (2010) *Doğu Türkistan'da İnsan Hakları* (1. b.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Woodbury Anthony C. (2017) Tehlikedeki Dil Nedir? *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 7(11), 67-70.

Yalçinkaya Alâeddin (1999) *Yetmiş Yıllık Kriz: Sovyetler Birliğinde Moskova- Türkler İlişkileri*. İstanbul: Osmanlı Yayınevi.

Yıldırım F. Bülent (2010) Neden Doğu Türkistan Sempozyumu? Ü. Özkan, S. Göktuğ, & J. L. Kandur (Dü.), *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu* içinde (s. 9-10). İstanbul: İHH Araştırma Yayınlar Birimi.

Yüksel Mehmet (2003) Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(1), 181-213.

İnternet Kaynakları

(tarih yok) Ocak 24, 2021 tarihinde CRI Online: <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter6/chapter60402.htm> adresinden alındı

(tarih yok) Nisan 30, 2021 tarihinde CRI Online: <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter6/chapter60102.htm> adresinden alındı

(tarih yok) Nisan 13, 2021 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

(2009, July 10) Aralık 16, 2020 tarihinde Amnesty International: <https://www.amnesty.org/en/press-releases/2009/07/china-authorities-widen-crackdown-after-xinjiang-riots-20090710/> adresinden alındı

(2013, Mart 27) Nisan 12, 2021 tarihinde Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği: <https://www.doguturkistander.org/2013/03/27/urumcide-nevruz-bayrami-mecburi-olarak-iptal-edildi/> adresinden alındı

(2018, Kasım 30) Aralık 27, 2020 tarihinde Bloomberg: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-30/urgent-uninvited-guests-keep-watch-for-china-inside-uyghur-homes> adresinden alındı

(2019, Ocak 13) Uygur Haber: <https://www.uygurhaber.com/anne-ve-babasi-toplama-kampina-alinan-cocugun-aci-olumu> adresinden alındı

(2019, 08 31) 05 01, 2021 tarihinde Doğu Türkistan Bülteni : <https://www.doguturkistanbulteni.net/cinden-yurt-disindaki-uygurlara-emekli-maasi-tuzagi/> adresinden alındı

(2019, Mart 02) Nisan 8, 2021 tarihinde Kırım Haber Ajansı: <https://qha.com.tr/haberler/cin-de-sosyal-kredisi-dusuk-olan-23-milyon-vatandasin-seyahat-ozgurlugu-kisitlandi/7079/> adresinden alındı

(2019, March 12) Ocak 4, 2021 tarihinde congress.gov: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/178?q=%7B%22search%22%3A%5B%22Uighur+Intervention+and+Global+Humanitarian+Unified+Response+Act%22%5D%7D&s=2&r=2> adresinden alındı

(2020, Eylül 25) Mart 10, 2021 tarihinde Euronews: <https://tr.euronews.com/2020/09/25/aspi-raporu-dogu-turkistan-da-16-bin-cami-k-smen-tahrip-edildi-8-bin-500-cami-y-k-ld> adresinden alındı

(2021, Ocak 27) Euronews: <https://tr.euronews.com/2021/01/15/cin-in-uygur-politikas-soyk-r-m-say-labilecek-deliller-var-rapor> adresinden alındı

(2021, Mart 29) Mart 30, 2021 tarihinde Independent Türkçe: <https://www.indyurk.com/node/337426/d%C3%BCnya/bm-ve-%C3%A7in-aras%C4%B1nda-sincan-uygur-%C3%B6zerk-b%C3%B6lgesi-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmeleri> adresinden alındı

(2021, Şubat 10) Mart 17, 2021 tarihinde Word Uyghur Congress: <https://www.uyghurcongress.org/tr/dogu-turkistanda-soykirim-sucu-islendigine-dair-inandırıcı-kanitlar-var-rapor/> adresinden alındı

(2021, Nisan 20) Nisan 26, 2021 tarihinde Türkistan Press: <http://turkistanpress.com/page/cin-uygur-turklerini-kole-olarak-satisa-cikardi/3079> adresinden alındı

Adams Brad (2010, February 1) Letter to Secretary Clinton on Cambodia's Deportation of Uighur Asylum Seekers to China. Kasım 29, 2020 tarihinde <https://www.hrw.org/news/2010/02/01/letter-secretary-clinton-cambodias-deportation-uighur-asylum-seekers-china> adresinden alındı

Amnesty International (1996, March 1) China: No One Is Safe: Amnesty International Briefing. Aralık 22, 2020 tarihinde <https://www.amnesty.org/en/documents/asa17/002/1996/en/> adresinden alındı

Aydoğdu Yasin (2017) Türk Hukukunda Siyasi Haklar ve Siyasi Hakların Kullanılmasının Engellenmesi Suçu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(128), 39-72. Türkiye Barolar Birliği Dergisi: <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2017-128-1623> adresinden alındı

Birleşmiş Milletler Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge ve Eki. (tarih yok) Türk - Yunan İlişkileri: <http://www.turkishgreek.org/kuetuephane/item/142-birlesmis-milletler-antlasmasi-dogrultusunda-devletler-arasinda-dostca-iliskiler-ve-isbirligine-iliskin-uluslararası-hukuk-ilkeleri-konusundaki-bildirge-ve-eki> adresinden alındı

Council of Europe (1950, November 4) European Convention on Human Rights. Rome. Nisan 10, 2021 tarihinde https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf adresinden alındı

Dağcı Kenan & Keskin Mustafa (2013) Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2), 11-29. <http://dergi.cicr.org.tr/> adresinden alındı

Erdoğan, İ. İnce (tarih yok) Çin'de Halen Kullanılmakta Olan Türk Lehçeleri. 131-140. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERDO%c4%9eDU-%c4%b0nci-%c4%b0nce-%c3%87%c4%b0N%e2%80%99DE-HALEN-KULLANILMAKTA-OLAN-T%c3%9cRK-LEH%c3%87ELER%c4%b0.pdf> adresinden alındı

Human Rights Watch (2021, Nisan 19) "Break Their Lineage, Break Their Roots" China's Crimes against Humanity Targeting Uyghurs and Other Turkic Muslims. Ocak 05, 2021 tarihinde https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2021/04/china0421_web_2.pdf adresinden alındı

Koldaş Serhat (2005, Ekim 15) Çin Mucizesi. *Marksist Tutum Dergisi*. <https://marksist.net/serhat-koldas/cin-mucizesi> adresinden alındı

National Assembly of France (1789, August 26) Declaration of the Rights of Man. Mayıs 3, 2021 tarihinde https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp adresinden alındı

National People's Congress (1979, July 1) Criminal Law of the People's Republic of China. Nisan 10, 2021 tarihinde <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm> adresinden alındı

Uluslararası Af Örgütü (2021, Nisan 7) Uluslararası Af Örgütü 2020/21 Raporu "Dünyada İnsan Haklarının Durumu". Nisan 10, 2021 tarihinde <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL1032022021TURKISH.PDF> adresinden alındı

United Nations (1945, June 26) United Nations Charter. San Francisco. Şubat 17, 2021 tarihinde <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-1> adresinden alındı

United Nations (1948, December 9) Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Mart 17, 2021 tarihinde <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crimeofgenocide.aspx> adresinden alındı

United Nations (1948, Aralık 10) Universal Declaration of Human Rights. Paris. Kasım 18, 2020 tarihinde United Nations: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> adresinden alındı

United Nations (1963, August 5) Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and under Water. Moscow. 04 26, 2021 tarihinde Ekonomi ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi: <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2012/06/PTBT.pdf> adresinden alındı

United Nations (1965, December 21) International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Nisan 10, 2021 tarihinde <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx> adresinden alındı

United Nations (1966, 12 16) International Covenant on Civil and Political Rights. 02 16, 2021 tarihinde <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/cescr.pdf> adresinden alındı

United Nations (1966, December 16) International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Şubat 17, 2021 tarihinde <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx> adresinden alındı

United Nations (1979, December 18) Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. New York. Şubat 18, 2021 tarihinde <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf> adresinden alındı

United Nations (1989, November 1989) Convention on the Rights of the Child. Şubat 20, 2021 tarihinde <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf> adresinden alındı

United Nations (1990, December 18) International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. Mayıs 10, 2021 tarihinde <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cmw.aspx> adresinden alındı

United Nations (2007, March 30) Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Nisan 10, 2021 tarihinde https://www.ohchr.org/documents/publications/advocacytool_en.pdf adresinden alındı

Uygur Hareketi (2020) *Doğu Türkistan'da Çin Soykırımı BM Soykırım Suçları Perspektifinden Doğu Türkistan'ın İncelenmesi*. Nisan 18, 2021 tarihinde <https://campaignforuyghurs.org/wp-content/uploads/2020/10/Turkish-Genocide-Report.pdf> adresinden alındı

Uygur İnsan Hakları Projesi (2020, Nisan 14) Şubat 18, 2021 tarihinde Word Uyghur Congress: <https://www.uyghurcongress.org/en/weaponized-passports-the-crisis-of-uyghur-statelessness/> adresinden alındı

EKLER

Ek-1. Asya Siyasi Haritası, <https://www.doguturkistander.org/2018/09/24/tarihi-ipek-yolu-projesi-ve-dogu-turkistan/> adresinden alındı.

Ek-2. Çin güvenlik güçleri tarafından tutuklanan Uygur Türkleri, <https://www.yenisafak.com/dunya/japonyadan-dogu-turkistandaki-insan-haklari-ihlallerine-iliskin-aciklama-endiseyle-izliyoruz-3575650> adresinden alındı.

Ek-3. Çin güvenlik güçleri tarafından tutuklanan Uygur Türkleri, <https://www.haberuygur.com/dogu-turkistanda-keyfi-tutuklanan-turkler-cinin-ic-eyaletlerine-nakledilmeye-basladi/> adresinden alındı.

Ek-4. Anne ve babası toplama kampındayken soğuktan buz tutmuş bir Uygur Türkü çocuğun bedeni, <https://www.uygurhaber.com/anne-ve-babasi-toplama-kampina-alinan-cocugun-aci-olumu> adresinden alındı.

Ek-5. Doğu Türkistan'daki toplama kamplarından birine ait uydu görüntüsü, <https://medyascope.tv/2020/09/24/sincan-uygur-bolgesinde-cin-tarafindan-insa-edilen-380-toplama-kampina-ait-uydu-goruntuleri-ortaya-cikti/> adresinden alındı.

Ek-6. Toplama kampı yakınındaki fabrikalarda çalıştırılan Uygur Türkü kadınlar, <https://www.uygurhaber.com/cin-uygur-turklerini-zorla-calistiriyor> adresinden alındı.

